Fig. 1. Schüttens Skole og kirken set fra Sjællandsgade. Foto AM 2006. – *Schüttens School and the church from Sjællandsgade.*

SKT. KNUDS KIRKE

ROMERSK-KATOLSK

HISTORISK INDLEDNING. Skt. Knuds Kirke, der er opført 1767, har en særlig status som landets ældst bevarede katolske kirke, rejst efter reformationens trosskifte. Samtidig var forgængeren, der indviedes 1688, den tredjeældste blandt Fredericias kirker.

Som beskrevet s. 274 fremhævede man allerede ved byens grundlæggelse 1650 vigtigheden af, at alle fremmede og udlændinge, der slog sig ned i byen og tog borgerskab, fik samme rettigheder og privilegier som købstadens øvrige indbyggere.[1] Hertil hørte muligheden for fri religionsudøvelse, hvis »Staden skal tiltage og florere«, som byens borgmester mindede Statskollegiet om 6. nov. 1664.[2] Tanken om at gøre Fredericia til en fristad i religiøs henseende, hvor også medlemmer af den romersk-katolske kirke uden hindringer kunne udøve deres religion, fandt direkte forbillede i byer som Friedrichstadt, Altona og Glückstadt.[3] I realiteten skulle de ideelle hensigter om tolerance og religionsfrihed dog til stadighed tilpasses efter skiftende politiske konjunkturer. For det katolske mindretals vedkommende prægedes situationen lejlighedsvis af den lutherske gejstligheds bekymring ved risikoen for at »henfalde i dend forrige papistiske Mørkhed«, som man frygtede, kunne blive resultatet af en mulig katolsk mission.[4] Ikke desto mindre stadfæstede Fredericias statutter (§24) af 9. sept. 1674 trosfriheden både for andre kristne konfessioner end den augsburgske og for sefardiske jøder. Og »naar de blifver 30, 40 eller 50 familier sterch i en religion, oc de sig roeligen oc vel midlertiid forholder (sig), da ville wi effter dend beskaffenhed wi befinde Sagen at være af, dem med videre Kongel. Naade ansee«.[5] Bestemmelsen gentoges i statutterne 11. marts 1682 (§21).[6] På Skt. Lucias dag, den 13. dec. 1674, kunne den tidligste officielle guds-

tjeneste fejres i byen af pater Martin Chierfomont, tre måneder efter den førstnævnte bestemmelse.[7]

Fredericias ældste katolske menighed talte i første række repræsentanter for de professionelle udenlandske hærenheder, som under Frederik III blev en vital del af militærapparatet. Sjælesorgen blandt soldaterne varetoges til dels af feltpræster, men allerede fra 1664 tilkaldtes regelmæssigt jesuiterpræster fra Friedrichstadt for at betjene de katolske soldater, ikke blot i Fredericia, men også i andre jyske lokaliteter.[8] I lighed med den senere reformerte menighed (s. 499) brugte man i begyndelsen midlertidige 'huskirker', tidligst et rummeligt lokale i byens kommandant, Dietrich Busks privatbolig, hvor næsten 100 personer 1664 modtog skriftemål og kommunion. Siden kom andre egnede lokaliteter til, 1674 således oberstløjtnant Jobst van der Weghes hus. Allerede året efter, 1675, synes et *interimskapel* at være indrettet i nabohuset (jf. ndf.).[9]

Fig. 2. Altersten, o. 1678 med helgengrav og indridsede initialer samt våbenskjold for Christoph Bernhard von Galen, fyrstbiskop af Münster (s. 460). Foto Hugo Johannsen 2006. – *Altar slab, c. 1678, with reliquary and carved initials and arms of Christoph Bernhard von Galen, Prince-Bishop of Münster.*

En særlig støtte modtog menigheden i disse år fra Münster, hvorfra der leveredes troppekontingenter i forbindelse med Skånske Krig (1675-79).[10] Som modydelse tilbød Christian V 1678, at gesandten fra fyrstbiskoppen af Münster, Christoph Bernhard von Galen, kunne udtage relikvier i Odense af Skt. Knud og andre helgener (*DK Odense* 447). Et konkret vidnesbyrd om forbindelsen mellem Münster og Frederiiciamenigheden er kirkens konsekrerede altersten (fig. 2), der netop bærer fyrstbiskop von Galens navnetræk og våbenskjold. Hvorvidt den tilhørende helgengrav rummer relikvier af Knud den Hellige, tilvejebragt ved førnævnte lejlighed, er yderst tænkeligt, men for nærværende endnu ikke fastslået med sikkerhed. Vigtige bidrag til fremme af den katolske mission, bl.a. i Fredericia, kom desuden i disse år fra den daværende kommandant i Glückstadt, Christoffer Rantzau til Schmoel, Hohenfelde og Övelgönne (1623-88), der var konverteret til katolicismen 1650.[11] Et legat af 1. april 1682 fra von Galens efterfølger, fyrstbiskop Ferdinand von Fürstenberg, dannede ligeledes et økonomisk fundament for etableringen af en nordisk jesuitermission i Nordtyskland, Danmark og Norge og muliggjorde samtidig en permanent repræsentation af katolske præster i Fredericia, hvis arbejdsmark dækkede hele Jylland, Fyn og Holsten.[12]

I de følgende år konkretiseredes kongens velvilje i yderligere privilegier.[13] Det drejede sig dels om en tilladelse af 17. nov. 1685 til at begrave katolikker på en af byens kirkegårde, om end »uden nogen Ceremonier eller Jords Paakastelse«,[14] dels om Christian V's vidtgående reskript af 5. jan. 1686.[15] Ifølge det sidstnævnte fik præsterne både stadfæstet deres privilegier og vidtstrakte missionsmark. Desuden fik de bekræftet ejendomsretten til et hus med tilliggende jordlod og en indhegnet plads med tre ubebyggede lodder. Ejendommen, der var beliggende i Gothersgade, var allerede erhvervet december 1685 fra generalmajor, amtmand i Skanderborg, Joachim Schack med officeren Marcus Adam von Uterwick som mellemmand. På jordlodden skulle placeres et kapel, mens pladsen ved huset (hvor præsteboligen lå) skulle anvendes til kirkegård, skole og have. Et skøde af 17. febr. 1687 bekræftede transaktionen og en supplerende tilføjelse af to byggepladser i Sjællandsgade.[16]

1687-88 opførtes det første katolske kapel i Danmark efter reformationen 'under varetægt af Knud den Hellige, patron for missionen og dansk martyrkonge (…)'. Kapellet, der således fra første færd havde Skt. Knud som *værnehelgen* ligesom den nordiske jesuitermission, finansieredes af et beløb på 5000 rdlr. fra det münsterske legat. Indvielsen fandt sted 6. okt. 1688 på

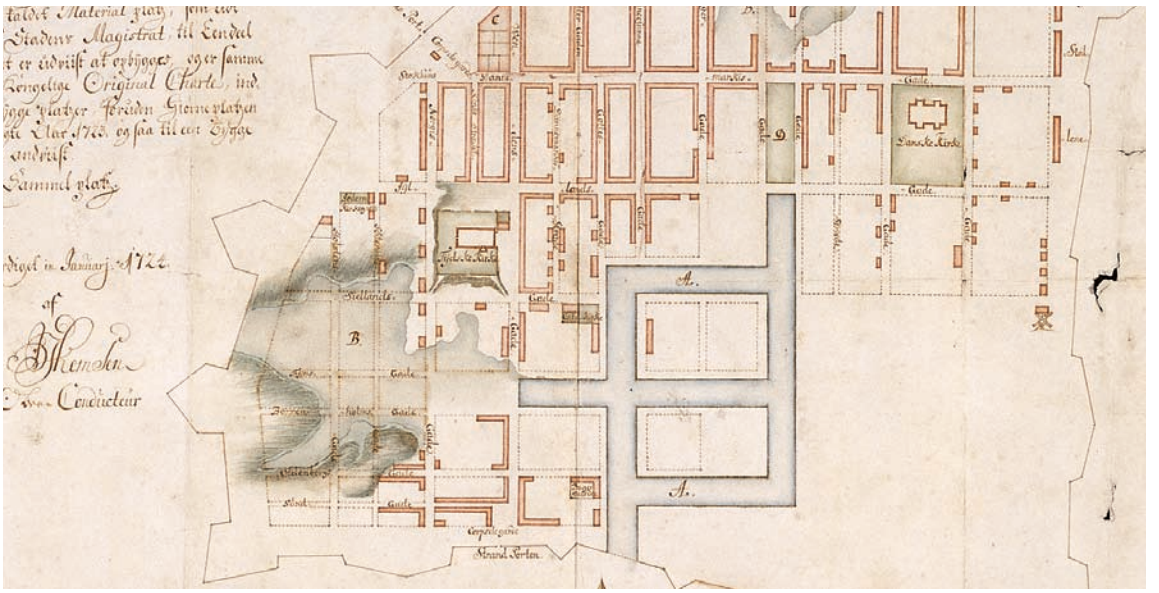

Fig. 3. Udsnit af bebyggelseskort over Fredericia 1724, jf. fig. 4, s. 276. Det katolske †kapel fra 1688 er betegnet med påskrift (»Cato. Kirke«) i lighed med Skt. Michaelis Kirke (»Tydske Kirke«) og Trinitatis Kirke (»Danske Kirke«). – *Detail of map of Fredericia 1724, cf. fig. 4, p. 276. The Catholic †Chapel, 1688, and the other churches are indicated with inscriptions.*

Skt. Brunos dag. Knap tre uger efter foretoges den første begravelse i kapellet, efterfulgt af en række andre.[17] Normal praksis blev dog, at begravelser fandt sted på den nærliggende Skt. Michaelis Kirkegård (s.d.). Selve kapellet vedligeholdtes af stiftet i Münster. Herunder hørte også præsterne, der ifølge en senere meddeler (J. N. Wilse, 1767) i deres kaldsbreve betegnedes missionærer »og anses i de Catholske Lande, som vi kan ansee Missionairerne i Grønland.«[18]

Til trods for lejlighedsvise gnidninger med præsterne ved de to andre kirker i byen og indskrænkningen af missionsvirksomheden uden for Fredericia synes den katolske menighed at have konsolideret sig i løbet af de følgende årtier. En beretning til jesuiterprovincialen 1724 præciserer menighedens sociale sammensætning. Flere medlemmer tilhørte officersstanden, således repræsentanter fra familierne von Geistler, von Donop og von Lüttichau, der alle bidrog med donationer til kapellets indretning (jf. †alterklæder, †alterkalk, messekander nr. 1 med tilhørende bakke, †messeklæder, †prædikestol og †herskabsstol, †blomstervaser). Dertil kom hen ved 60 personer fra borgerskabet, adskillige håndværkere og handelsfolk af forskelligartet herkomst (flamske kedelførere, italienske murere, bøhmiske glasmagere, bayriske købmænd og westfalske lærredsvævere), for slet ikke at tale om de mange menige soldater.[19] En fremtrædende rolle inden for menighederne både i Fredericia og København (*DK KbhBy* 5, 307), spillede den italienske købmandsfamilie Bianco, især Pietro Bianco og hans efterkommere (jf. ndf.).[20] En alvorlig krise i menighedens liv indtraf dog 1744, da en ung kvinde fra byen, Maren Boyesdatter, hævdedes at være bortført af katolikkerne og tvunget i kloster. Under den følgende retssag blev der bl.a. foretaget pantning i kapellet, som 1749 dømtes til lukning, mens præsterne forlangtes udvist af byen. Dommen annulleredes dog 1752 af Frederik V.[21]

En testamentarisk donation fra Susanna Lucia Bianco (1737-66), en datter af Pietro Bianco, muliggjorde 1767 opførelsen af den nuværende kirkebygning, rejst i grundmur på det ældre kapels plads, dog med den klausul, at den »ikke udwændig faaer anden Anseelse end et ordinaire Borger-Huus, med en Port til Indgang uden nogen Zirater«.[22] Den enkle bygning, hvis smukke indre er præget af rokokoen, skyldes formentlig arkitekten Franz Joseph Zuber, der efter alt at dømme også var bygmester for det nært beslægtede og samtidige (indviet 1765) østrigske gesandtskabskapel i København (*DK KbhBy* 5, 319 f., 324-26).

Igennem anden halvdel af 1700-tallet synes menighedens størrelse at have været konstant; således taltes 1757 og endnu 1790 140 medlemmer i selve byen, hvortil dog kom et langt større antal i det øvrige Jylland og på Fyn (hen ved 700).[23] Men generelt var den katolske repræsentation i tilbagegang, en konsekvens af den gradvise afvikling af hærordningen med hvervede soldater og vel også af jesuitermissionens ophør 1773.[24] Den sidste præst i Fredericia fra denne orden var Johannes Weich, der blev begravet i kirken 1791.[25] 1793 celebreredes i øvrigt, under stor tilslutning fra

Fig. 4. Detalje af monstrans, 1700-tallets midte, jf. fig. 29 (s. 468). Foto HW 2005. – *Detail of monstrance, mid-18th century, cf. fig. 29.*

byens borgere og autoriteter, en sørgemesse i kirken for Ludvig XVI og Marie Antoinette, der var blevet henrettet under Den franske Revolution. Ved denne lejlighed viste man ved alteret »det forrige franske Vaaben sønderbrudt«, mens der under »det oprejste danske Vaaben« var fem R'er (for Rem, Regem, Regimen, Regionem og Religionem) med betydningen, at »Gud vilde bevare Staten, Kongen, Regieringen, Landet og Religionen fra dem, som omstyrte samme.« [26]

1797 opnåede menigheden tilladelse til midlertidigt at benytte haven bag kirken som begravelsesplads, dog med det forbehold, at denne skulle flyttes uden for voldene, dersom den i tilfælde af 'den katolske kirkes så mærkelige forøgelse' blev overfyldt.[27] Første begravelse fandt sted 1799, mens Christian Joseph Zuber, søn af kirkens formodede arkitekt, Franz Joseph Zuber, 1802 nedsattes smst., to år efter sin hustru (Maria Catharina Grandzy).[25] 1813 modtog kirkesamfundet en generøs testamentarisk donation på 5.000 rdl. fra Christian Peter Bianco (jf. også ovf.), en søn af Pietro Bianco og særlig velgører for den katolske menighed i København (*DK KbhBy* 5, 307).[28]

1830 var kirkegården fyldt, og begravelser blev atter henvist til Skt. Michaelis Kirkegård.[29] 1832 klagede anonyme medlemmer af menigheden imidlertid til Danske Kancelli over, at 'kirkegården er aldeles aflagt af præsten, ligstenene på kirkegården optagne og indlagt i kirken, samt at kirkegården var delt i to dele til præsten og organisten'. Disse havde yderligere plantet frugttræer her og aflukket den fra menigheden med et plankeværk. Klagen blev dog afvist.[30]

I forbindelse med Treårskrigen 1848-50 blev kirken 1849 beslaglagt af Fredericias kommandant, oberst Christian Lunding i tidsrummet 23. april - 13. sept. Umiddelbart efter slaget ved Frederica 6. juli anvendtes kirken dels til krigsfanger, dels som lighus på samme måde som andre offentlige og private bygninger, og Lunding beskrev selv samme aften i et brev til sin hustru det uforglemmelige syn af 'de tre lag lig i den katolske kirke'.[31] Kirken led betydelige skader i den urolige tid, ikke mindst på orglet (s.d.).

En ny æra for menigheden indtrådte generelt efter Junigrundloven 1849. I begyndelsen af 1860'erne indførtes dansk ved prædiken og salmesang. På dette tidspunkt talte menigheden 70 indenbys medlemmer, hvortil kom 100-150 katolikker i det øvrige Jylland og på Fyn.[32] Under Johannes von Euch (1864-84), den senere apostolske vikar og biskop, skete talrige fornyelser. Allerede året efter sin tiltrædelse, 1865, tog han initiativ til en betydningsladet markering af de ændrede forhold for katolikkerne og samtidig en festligholdelse af 1000-året for Skt. Ansgars død († 865) gennem opførelsen af et kirketårn. Dette var det første, rejst ved en katolsk kirke siden reformationen, og i øvrigt ligeledes det tidligste spirklædte tårn i Fredericia.[33] Af de tilhørende klokker døbtes den ene sigende nok: »Skt. Ansgar« (s. 482). 1872 fulgte en gennemgribende restaurering af kirkens indre og en forlængelse mod vest af selve kirkebygningen, der nyindviedes 4. aug. s.å.[34]

1896 fik den katolske menighed overladt et areal af Assistens Kirkegård (jf. s. 545, 547), hvorpå et stort krucifiks, skænket af medlemmer af menigheden, blev rejst 1902. Kirken har i 1900-tallet været genstand for en række større istandsættelser, således 1907, da bl.a. orgelpulpituret fornyedes, og o. 1923, hvor underetagen af den tilstødende skolebygning blev inddraget, ligesom der installeredes centralvarme og elektricitet. Senest er større istandsættelser foretaget o. 1985 og 1990.

Menigheden tæller i dag ca. 370 medlemmer og betjenes af samme præst som Vor Frelsers Kirke i Assens.[35]

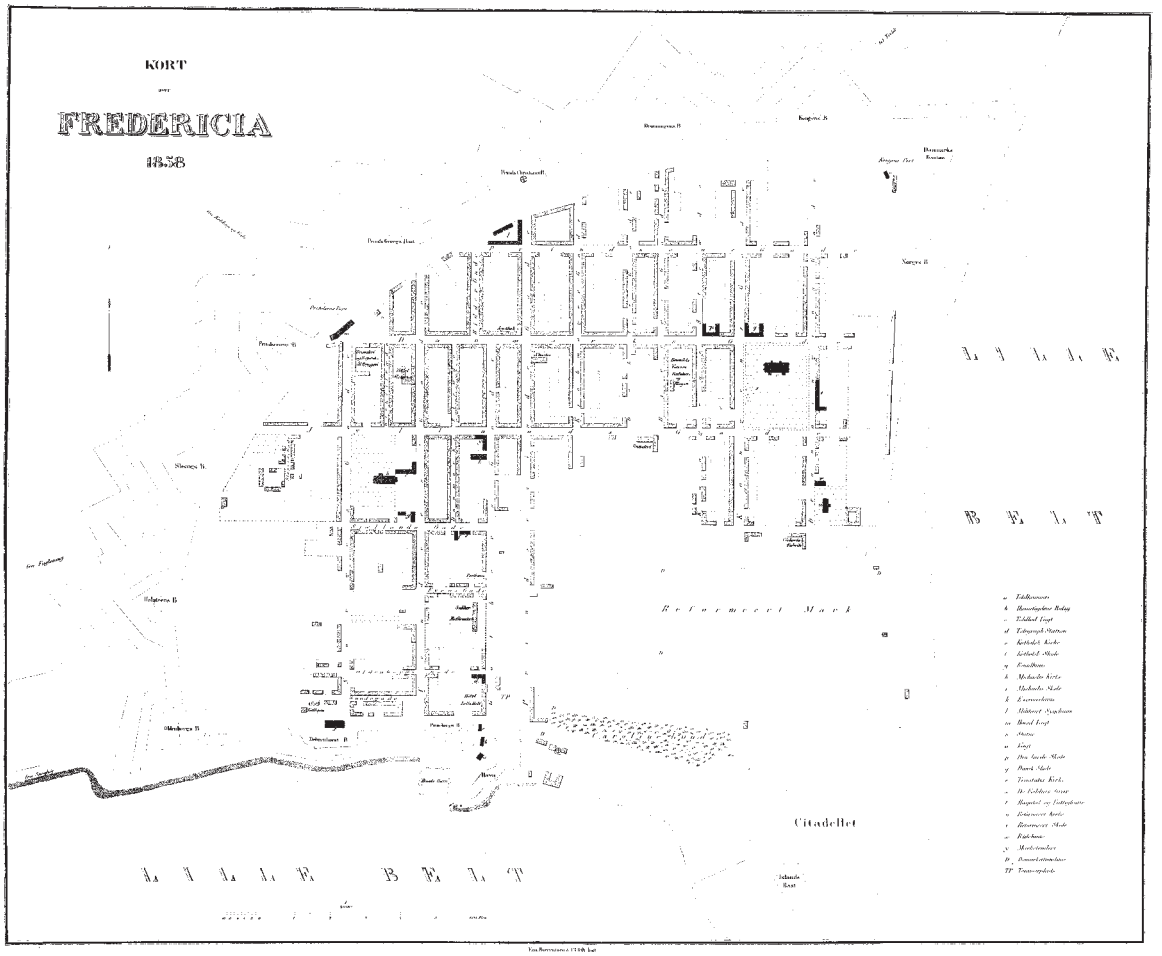

Fig. 5. Kort over Fredericia, dateret 1858 og trykt i *Trap*. Den katolske kirke og skole er betegnet med 'e' og 'f', Skt. Michaelis Kirke, Trinitatis Kirke, Reformert Kirke og de tilhørende skoler med hhv. 'h', 'r' og 'u' samt 'i', 'q' og 'v'. – *Map of Fredericia 1858. The Catholic church and Schüttens School as well as the other churches and schools are indicated with letters.*

KIRKENS OMGIVELSER

Byggegrunden. Kirken ligger i den vestre del af Sjællandsgade på sydsiden i nr. 50a. Her i den nordøstre del af karréen, som afgrænses af Sjællandsgade og Fynsgade (nord-syd) samt Gothersgade og Vendersgade (øst-vest), erhvervede den katolske mission efter de første årtiers usikre tilstedeværelse i fæstningsbyen omsider 1685 et fast tilholdssted. Christian V's privilegier af 5. jan. 1686 gav de to jesuiterpræster Stanislaus Følcker og Franciscus Aquilanus bekræftelse på deres ret til den ejendom, som de efter tre års forhandlinger med ejeren, amtmanden i Skanderborg, generalmajor Joachim Schack, endelig i december 1685 havde kunnet købe gennem en mellemmand, den katolske oberst Marcus Adam von Uterwick.[36] Ifølge præsternes indberetning var huset, der lå langs Gothergades vestside 19 år gammelt og hørte til de smukkeste i byen. Det målte 50 hamborger alen i længden, 16 i bredden (ca. 28,6×9,1 m); men den tilhørende ha-

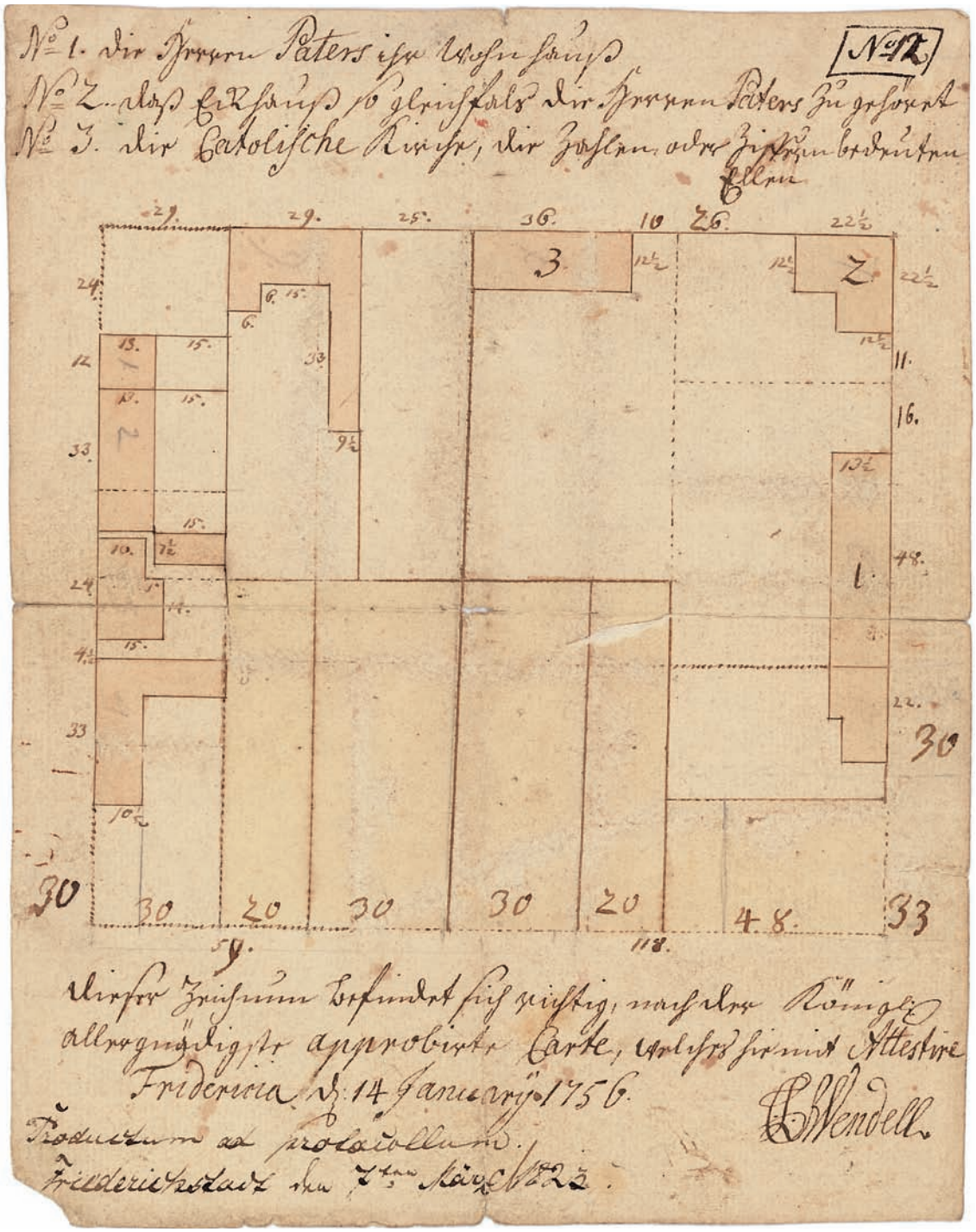

Fig. 6. Plan af karréen mellem Sjællandsgade, Fynsgade, Gothersgade og Vendersgade, kopieret efter det af kongen approberede bykort og attesteret 14. jan. 1756 af ingeniør-kaptajn C. L. Wendell (s. 447). If. den tyske påskrift er grundenes og husenes mål angivet i alen og de tre huse, som tilhørte den katolske menighed, er betegnet med 1-3.: 1. Paternes bolig. 2. Hjørnehus, ligeledes tilhørende paterne. 3. Katolsk kirke. Katolsk Historisk Arkiv, København. – *Plan 1756 of the area between the streets Sjællandsgade, Fynsgade, Gothersgade and Vendersgade with property of the Catholic community indicated: 1. Residence of the Jesuit priests. 2. Corner house. 3. Catholic church.*

Fig. 7. Den gamle †præstegård i Gothersgade (s. 440). Foto mellem 1902 og 1905. Lokalhistorisk Arkiv. – *The old †presbytery in Gothersgade.*

ves dimensioner var hhv. 112 alen (ca. 64,2 m) i længden og omtrent det tilsvarende i bredden.[37] Ifølge privilegierne omfattede ejendommen foruden huset en jordlod samt en indhegnet, ubebygget grund (ca. 99 sjællandske alen bred og 88 alen lang, dvs. ca. 62,1×55,2 m), opdelt i tre jordlodder. Intet af dette måtte nogensinde fratages præsterne, og mens jordlodden tænktes anvendt til et kapel, skulle pladsen ved huset rumme skole, kirkegård og have.

Privilegiernes bestemmelser blev dog ikke opfyldt uden sværdslag, og jesuitternes modstandere i byen beskyldte dem for at have stjålet træ til havens indhegning, ligesom man bl.a. søgte at forhindre dem i at bygge på grunden. Chikanerierne ophørte først efter, at et bønskrift til kongen var overbragt af den tidligere guvernør over Fyn, Hans Ahlefeldt, der var konverteret til katolicismen.

17. febr. 1687 tilskødede bystyret præsterne ydermere to byggepladser ved Sjællandsgades sydside, der i øst grænsede op til deres grund på hjørnet af Gothersgade, i vest til oberst Hoffmans gård.[16] Ifølge skødet forpligtigede præsterne sig til straks at lade grundene bebygge med gode, tegltækkede købstadsbygninger, og på den vestre gik man allerede om sommeren i gang med at opføre kapellet, som kunne indvies året efter (s. 434, 445).

Bebyggelsen omkring kirken indtil o. 1850. Karréens nordøstre del (jf. fig. 6) tilhørte således fra slutningen af 1600-tallet byens katolske menighed og omfattede foruden kapel, præstegård og skole, alt som forudset i privilegierne af 1686, en række boliger, der lejlighedsvis bortsolgtes og generhvervedes, afhængig af menighedens økonomi.

Fig. 8. Nordfacade af den tidligere præstegård, kirken og Schüttens Skole mod Sjællandsgade. Foto Hugo Matthissen 1914. – *North facade of the former presbytery, church and Schüttens School towards Sjællandsgade.*

Præstegården (jf. fig. 7) var oprindelig indrettet i det hus i Gothersgade, som præsterne havde købt 1685. Det er uvist, hvor længe det fungerede som sådan, men senest i 1812, da økonomiske vanskeligheder nødvendiggjorde salg af præstegården og en senere tillagt ejendom syd herfor til justitsråd Horneman,[38] har man i stedet indrettet præstebolig i det hus i Sjællandsgade 50 (grund nr. 430b), som præsterne havde købt 1765.[39] Efter generhvervelsen af ejendommene i Gothersgade 1836 vedblev huset i Sjællandsgade at fungere som præstegård, mens husene i Gothersgade udlejedes.[40]

Skole. I brandtaksationen fra 1771 beskrives ejendommen vest for kirken som et firefags, grundmuret 'skolehus', tilhørende den katolske menighed.[41] Hvornår bygningen er kommet i menighedens eje, vides ikke med sikkerhed; men det femfags hus, som beskrives i taksationen fra 1746, kan være ombygget til undervisningsformål o. 1767, da rådmand Eegberg solgte sin have vest for kapellet til sognepræsterne.[42] I tiden før indretningen af skolebygningen vest for kirken har den store præstegårdsbygning i Gothersgade utvivlsomt kunnet afgive plads til denne funktion.

Bag den skærmende række af forhuse mod Sjællandsgade og Gothersgade lå *præsternes have*, hvori man dyrkede køkkenurter. 1731 var den blevet anlagt som en befæstet 'borg', der trak mange besøgende til, heriblandt Helmuth von Lüttichau, hvis hustru var katolik og blandt menighedens trofaste støtter (s. 435). Ægteparret aflagde således gentagne gange besøg i 'borgen' og hos dens 'guvernører'.[43]

1797 opnåede menigheden tilladelse til at benytte dele af haven bag kirken til †*kirkegård* (s. 436). Hidtil havde menigheden i henhold til det kongelige reskript af 17. nov. 1685 været henvist til Skt. Michaelis Kirkegård (s. 435),[44] hvor de begravedes uden ceremoni og jordpåkastelse. Undtaget herfra var menighedens mere fremtrædende medlemmer, som kunne begraves i selve kapellet. Her var pladsen vel nu omsider blevet for trang, og kirkegården i haven indviedes og toges i brug 7. aug. 1799. Fra starten var denne løsning pga. beliggenheden og grundens fugtighed dog problematisk og affødte straks protester fra ejeren af nabogrunden mod vest.[45] Men også kombinationen af have og kirkegård rummede konfliktstof, således som det fremgår af en klage fra 1832 (s. 436).[46] Når myndighederne afviste klagen, skyldes det antagelig, at den lille kirkegård nu var fyldt op, hvorfor menigheden atter henvistes til Skt. Michaelis; dog gav man 1846 pastor Meyer påbud om at frede gravmonumenterne og i hvert fald på helligdage give pårørende adgang.[47]

Bebyggelsen omkring kirken efter o. 1850. Med Grundloven 1849, som gav religionsfrihed til alle, indledtes en opgangsperiode for den katolske menighed med fornyelse af kirke, præstegård og skole foruden oprettelse af hospital.

Præsteboligen i Sjællandsgade øst for kirken blev ombygget o. 1853,[48] antagelig i henhold til de tegninger og konditioner, som udleveredes i 1844.[40] Den fremtrådte herefter som et nifags hus i grundmur mod gaden og bindingsværk og kvist mod gården, hvor et halvtags hus på fire fag var tilbygget (jf. fig. 8).[49]

Fig. 9. Kirke og præstegård set fra syd. Foto Hugo Johannsen 2006. – *Church and presbytery from south.*

Fig. 10. Havefacade af Schüttens Skole (s. 442). Foto Hugo Johannsen 2006. – *Garden façade of Schüttens School.*

1957-58 opførtes den nuværende præstegård på havearealet syd for kirken efter tegninger af arkitekt Ib Zachariassen, Fredericia. Den rektangulære bygning er orienteret nord-syd og opført af gule mursten. Den står i blank mur og er hængt med røde vingetegl. Den gamle præstegård i Sjællandsgade er overtaget af skolen.

Skolen ved kirkens vestende blev ombygget 1848 på initiativ af brødrene Anton og Franz Schütten ifølge bygningstavle af sandsten i gavlen (jf. fig. 68), hvorpå med fordybet kursiv læses: »Schul-

Fig. 11. †Drengeskolen 1866-67 i Gothersgade, nedrevet 1905 i forbindelse med opførelsen af ejendommen »Skt. Knudsborg«. Foto i KglBibl. – †*Boys' school, 1866-67, in Gothersgade, demolished 1905 prior to the erection of 'Skt. Knudsborg'.*

haus der Römisch-Katholischen Gemeinde & Mission. Erbaut von Gebrüder Anton & Franz Schütten Anno 1848«.

Skolebygningen fremtræder i dag (jf. fig. 1, 10) som et gavlhus i to etager, opført af gule sten og hængt med røde vingetegl. Mod haven står facaden pudset i gul farve, og vinduerne krones af vandrette fordakninger. Sidstnævnte er fjernet mod gaden, hvor murværket tillige står blankt. Denne ændring kan være gennemført o. 1872 for at give skolens og kirkens murværk et fælles præg i forbindelse med de to huses sammenbygning (se s. 453). Hvorvidt skolebygningen i øvrigt opførtes i sin nuværende skikkelse 1848, er tvivlsomt. På et Fredericia-kort fra 1858 (jf. fig. 5) er den vist som en langhusbygning, der strækker sig dybt ind på grunden. Først 1867 beskrives den i sin nuværende skikkelse, og en ændring synes således at være gennemført i årene forinden.[50]

En nyordning af skoleforholdene blev i øvrigt gennemført ved samme tid som følge af elevtallets vækst. Undervisningen af pigerne blev 1866 overdraget til to nonner af Skt. Joseph Ordenen, mens en ny skole, †*Skt. Knuds Drengeskole* (jf. fig. 11) opførtes 1866-67 i Gothersgade, nord for den gamle præstegård.[51] Drengeskolen blev nedrevet 1905 i forbindelse med opførelsen af den store boligejendom, Skt. Knudsborg og samtidig afløst af den nuværende skole, en stor rødstensbygning midt i karréen, sydvest for præstegården; begge huse tegnet af arkitekt J. Jespersen, Fredericia.[52]

Hermed mistede den gamle skolebygning mod Sjællandsgade sin oprindelige funktion, og o. 1923 i forbindelse med en større istandsættelse

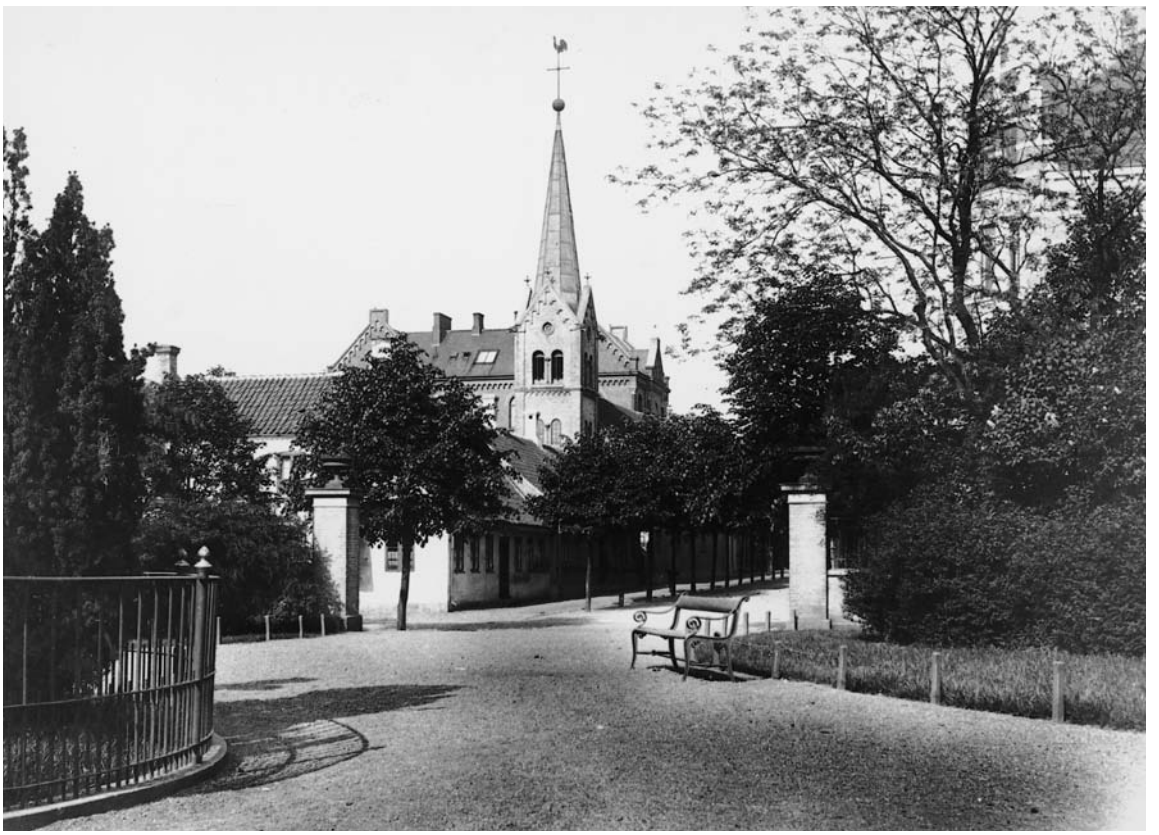

Fig. 12. Kirketårnet 1865 og i baggrunden Skt. Joseph Hospital 1885 set fra Olav Ryes Plads. Foto efter opførelsen af »Ryesborg« 1902. Lokalhistorisk Arkiv. – *Steeple 1865, in the background St. Joseph's Hospital, 1885, seen from Olav Ryes Plads.*

af kirken, inddrog man stueetagens skolestue i selve kirkerummet (s. 454). Dette arrangement blev atter opgivet, da Schüttens skolebygning 1985-86 restaureredes og indrettedes med ungdoms- og menighedslokaler (Erik Einar Holms Tegnestue).

Umiddelbart vest for den gamle skolebygning og lidt tilbagetrukket i forhold til Sjællandsgade opførte Skt. Joseph Søstrene 1885 et *hospital*, der afløste de sengepladser, som de 1878 havde fået indrettet i den gamle præstegård i Gothersgade (jf. fig. 7).[53] Den markante rødstensbygning i nyromansk stil var tegnet af arkitekt Philip Smidth, København og finansieredes med midler indsamlet af menigheden. Dette hospital suppleredes 1932 af en ny og større bygning på hjørnet af Sjællandsgade og Vendersgade (arkitekt Hans S. Zachariassen, Fredericia). Umiddelbart forinden havde Skt. Joseph Søstrene skænket den Beenfeldtske gård, en fornem bindingsværksbygning på hjørnegrunden til Fredericia Museum, der indviedes 1930 i Jernbanegade. Det nye Skt. Joseph Hospital, der rummer et kuppelkronet *kapel,* var beslaglagt af den tyske besættelsesmagt under 2. verdenskrig og afhændedes 1949 til Fredericia Kommune. Det benyttes nu som plejehjem.

Adgangen fra Sjællandsgade til præstegården og skolen lukkes af et galvaniseret *jerngitter* med rundbuet afslutning og kors mellem stængerne, opsat o. 1980 og finansieret ved indsamling i menigheden. Det afløste sortmalede †*jerngitterfløje*, ophængt i gulstens piller, som antagelig var samtidige med tårnet fra 1865. Pillerne kronedes af rundbuefrise under zinkdækkede(?) pyramidetage (jf. fig. 8, 73).

Fig. 13. Den gode hyrde. Vægmaleri fra †kapel 1688, nu i kirkens vestende (s. 446). Foto HW 2005. – *The Good Shepherd. Wall painting from †chapel, 1688, now at western end of church.*

BYGNING

Kirken er en langstrakt bygning, hvis kerne udgøres af det 1767 fornyede kapel. Hertil slutter sig mod øst et jævnbredt sakristi, der tidligst nævnes 1811 som en halvtagsbygning og senere er forhøjet til samme højde som kirken. 1865 opførtes tårnet ved østsiden af det forhøjede sakristi, og 1872 blev kirken forlænget mod vest til skolebygningen. Bygningens nordre langside følger Sjællandsgade, og alteret har således kunnet opstilles i rummets østende.

†KAPEL 1687-1767

Den første kirke påbegyndtes i sommeren 1687 og kunne indvies 6. okt. 1688 på den hellige Brunos dag. Den lå på samme sted som den nuværende og målte ifølge præsternes indberetning 50 fod i længden og 26 i bredden,[17] dvs. ca. 14,3×7,4 m.[54] Bygningen var opført af bindingsværk i lighed med Trinitatis og Skt. Michaelis Kirker i deres ældste skikkelse (s. 294 f., 368 f.); men det er først fornylig gennem fund af bemalede brædder fra kirkens vægge og loft blevet muligt at danne sig et nærmere indtryk af det forsvundne kapel.

Som påvist af kirkens præst Palle Burla o. 1980 var gulvbrædderne på kirkeloftet i vid udstrækning genanvendte fra forgængeren, hvor de havde udgjort dele af vægbeklædningen og loftet.[55] Efter fundet blev brædderne brækket op og erstattet af et nyt gulv. En række af brædderne, som i kraft af bemalingen kunne samles til helheder af det forsvundne loft, blev nu suppleret og opsat som lofter, dels i kirkens vestudvidelse, d.e. den tidligere skolestue, dels i tårnrummet. Efter skolens restaurering 1985-86 blev lofterne atter fjernet og for enkelte partiers vedkommende overdraget til Fredericia Museum (fig. 14), mens et par loftsbrædder nu er deponeret på skolens loft sammen med dele af et illusionistisk alterparti (jf. fig. 34) malet på vægbeklædningens brædder (s. 463). De øvrige dele af loftsbrædderne (jf. også fig. 69) har ikke kunnet lokaliseres og er muligvis kasseret – et forhold, som vanskeliggør rekonstruktion af det forsvundne interiør med dets maleriske udsmykning, som her i det væsentlige bygger på Palle Burlas undersøgelser.

Det forsvundne loft var udført af pløjede fyrrebrædder, hvis bredde svinger (ca. 15-21 cm) og sekundært er afsavet i længden (største længde nu ca. 260 cm). Trods samlingen med fjeder og not må bræddebeklædningen have dannet et tøndeformet hvælv svarende til den buede beskæring af altertavlemaleriets vægbrædder (jf. fig. 34) og det andet levn af vægmaleri (se ndf.). Burla antog, at tøndehvælvet udgik fra et smalt vandret loft ved langsiderne – en rekonstruktion, som yderligere sandsynliggøres ved sammenligning med det velbevarede Skt. Jørgens Kapel (o. 1660) i Itzehoe i Holsten.[56]

Den malede (†)*udsmykning* illuderede tilsammen fire tværrektangulære hvælvfag med krydsribber, som mødtes i en cirkelring. Herfra udgik det himmelske lys i strålebundter, og i åbningerne kom forskellige symboler til syne på himmelen. Ved hvælvets vederlag var malet 'lunetter' med skyformationer, langs 'gjordbuerne' versalindskrifter, mens 'hvælvkapperne' udfyldtes af frugter.

De fire fag, hvis rækkefølge ikke kan afgøres med sikkerhed, viste således følgende symboler og indskrifter, af hvilke sidstnævnte til dels er rekonstrueret: a) I cirkelringen »Jahve«, skrevet med hebraiske bogstaver. Langs gjordbuen: »Sanctus Sanctus Sanctus« (Hellig hellig hellig). b) (Fig. 14). Jesuiterordenens korsprydede monogram »IHS« og »[In] nomine I[esu] omne ge[nu]flectatur« (I Jesu navn skal hvert knæ bøje sig, jf. Fil. 2,10). Det bemærkes, at både Jahves navn og Jesumonogrammet er malet spejlvendt for at skabe en illusion af, at disse tegn er tegnet i det høje. c) Helligåndsdue og »Veni creatur spiritus« (Kom skaberånd). d) (Jf. fig. 14). Alterkalk med den indviede hostie. »Lau[det]ur [sa]nctis[simum sacramentum]« (Lovet være alterets højhellige sakramente).

Loftsmaleriet, hvis samlede længde har været mindst 12,5 m, er udført på tynd kridtgrund. Selve kapperne står grålige. Symboler, strålekrans, indskrifter mv. er malet med gulokker, himmel-

Fig. 14. *Fragmenter af (†)loftsmaleri fra †kapel 1688 (s. 445). Ved kirken og i Fredericia Museum. Foto AM 2006. – **Fragments of* (†)*ceiling painting from* †*chapel, 1688.*

hvælvet i lunetter og topcirkler med blå farve, der også er benyttet til frugtbundterne foruden hvidt og sort.

Vægmaleri (fig. 13), 179×143 cm, forestillende Kristus som Den gode Hyrde har antagelig været malet på vestvæggens bræddebeklædning over indgangsdøren. De bemalede brædder er 1987 limet sammen og stabiliseret med revler på bagsiden samt indsat i en billedramme. Selve maleriet er retoucheret med temperafarve og rettet til med olielasur, alt ved konservator Jens Johansen, Odense.

Kristus med gylden glorie er vist foran en skyfyldt himmel, stående på en mark med tornekviste, der har revet hans fødder til blods. Han er iklædt fodlang kjortel med hyrdetaske i bæltet, fatter om hyrdestaven og bærer lammet over skuldrene. Han er sat i en arkitektonisk ramme, bestående af en balustrade, som åbner sig i en trappe, hvis gelænder har stolper, kronet af zinnoberrøde kugler. Op ad trappegelænderet står symboler på Kristi lidelseshistorie og sejr over døden. Tv.: korset med tornekrone, den galende hane, lansen, eddikesvampen, piskeris, jernhandske og rørscepteret samt under korset slangen som billede på arvesynden. Th.: Sejrsfanen, hvis stage er stukket ned i Døden (fig. 15), symboliseret ved et skelet med knækket pil (jf. 1. Kor. 15,55). Herfra vokser en vinranke op mod yderligere sejrssymboler (palmegrene og laurbærkrans).

Fig. 15. Døden. Detalje af vægmaleri fra †kapel 1688, jf. fig. 13. Foto HW 2005. – *The Death. Detail of wall painting from †chapel 1688, cf. fig. 13.*

Før restaureringen var bevaret yderligere dele af vægmaleriet i skikkelse af brædder med tilgrænsende dele af balustraden og himmelen, herunder et bræt med skrå afskæring og tilsvarende afstribning foroven, antagelig en markering af tilslutningen til loftet, jf. (†)altertavle (s. 463). Det restaurerede maleri er ophængt i nichen i kirkens vestende, jf. fig. 18.

Malerierne repræsenterer teknisk set levn af en udsmykning, hvortil der næppe har været mange hjemlige sidestykker (jf. dog Itzehoe og Tønning i Holsten) i modsætning til træbygningskunstens kerneområder såsom det nordlige Skandinavien, Østeuropa og Rusland.[56] Mesteren for kapeludsmykningen er ukendt, og muligvis skyldes loftsmalerierne og vægudsmykningen forskellige malere, som ikke nødvendigvis har udsmykket rummet på én gang. I betragtning af maleriernes noget uprofessionelle karakter, kan det ikke udelukkes, at jesuiterpræsterne personlig har været involveret i udsmykningen.

Ændring af kapellet(?). Jesuiterpræsternes indberetning om kapellets dimensioner (ca. 14,3×7,4 m) harmonerer rimeligt med den anslåede længde af det bemalede loft (ca. 12,5 m). Derimod er bygningens længde (36 alen, dvs. ca. 22,6 m) på den karréplan fra 1756, som er fremdraget af redaktionen (fig. 6), så langt fra det oprindelige længdemål, at der – forudsat planens pålidelighed – må være sket en udvidelse, muligvis i skikkelse af et sakristi.

KIRKEN 1767

Den 1767 fornyede bygning fik dimensioner, ca. 16,8×8,5 m, som ikke adskilte sig væsentligt fra kapellets oprindelige, men derimod fra den på 1757-planen angivne længde.[57] Til gengæld var der nu i kraft af arven efter jomfru Susanna Lucia Bianco økonomiske muligheder for at opføre en grundmuret kirke (*små gule sten* i krydsskifte) som afløser for det faldefærdige bindingsværkshus.

Ydre. Som det fremgår af korrespondancen mellem de lokale myndigheder og amtmanden, blev byggetilladelsen givet under forudsætning af, at kirken udvendig fremtrådte som et almindeligt borgerhus med indgang gennem en port uden udsmykning (s. 435). Dette krav er ikke mindst imødekommet ved benyttelse af almindelige, rektangulære vinduesåbninger. Alligevel har man givet facaden mod Sjællandsgade, den østvendte korgavl og muligvis den ved kirkens forlængelse, senere nedbrudte vestgavl en diskret fremhævelse gennem benyttelse af sokkel og hjørnelisener; sidstnævnte krones ydermere af en rundstav, der forbinder lisenerne indbyrdes som en kordongesims, 13 skifter under den egentlige gesims. Bygningens søndre langside mod haven er derimod hverken forsynet med sokkel eller lisener. Den fritstående bygning havde teglhængt, helvalmet tag (s. 456).

Soklen har oprindelig stået som et retkantet fremspring, delvis bevaret mod sakristiet, mens den nu mod gaden er skråkantet og gråmalet. Langsidernes fire skifter høje *gesims* er rigere mod gaden, hvor den omfatter rundstav over hulkant, mens den på havesiden blot er sammensat af trinvis udkragede binderskifter.

I hver langside indsattes fire *vinduer*, der nu fremtræder fladbuede, men oprindelig alene har stået med de bevarede vandrette helstensstik (s. 456). Indvendig er åbningerne kurvehanksbuede med smigede vanger.

Derimod er ingen oprindelige †*døre* i brug. Indgangsdøren i vest mod den smalle slippe mellem kirke og skole forsvandt tillige med porten ved gavlens nedbrydning 1872; men den fladbuede dørfløj blev tilsyneladende genanvendt i forlængelsens havedør (s. 476, fig. 58). En *bygningstavle* (jf. fig. 22) over døren blev ligeledes flyttet og findes nu over indgangsportalen mod Sjællandsgade (s. 453). Tavlen, af rødbrun Nexø-sandsten, 87×105 cm, blev ved flytningen 1872 renset, indskriften suppleret og fire hjørnerosetter indfældet. Arbejdet udførtes af billed- og stenhugger J. W. Senker, der tillige forgyldte såvel den oprindelige som den nye indskrift, begge i fordybet antikva.[58] Førstnævnte lyder: »Virginis Susannæ Luciæ Bianco Pietas & Munificentia a Fundamentis erexit Anno D(omi)ni 1767« (Jomfru Susanna Lucia Biancos fromhed og gavmildhed har rejst (kirken) fra grunden i det Herrens år 1767), tilføjelsen: »Renovatum & auctum 1872« (Istandsat og udvidet 1872).

Mod haven, tæt ved den oprindelige bygnings sydøstre hjørne ses en blændet †*præstedør* med vandret stik som vinduernes.

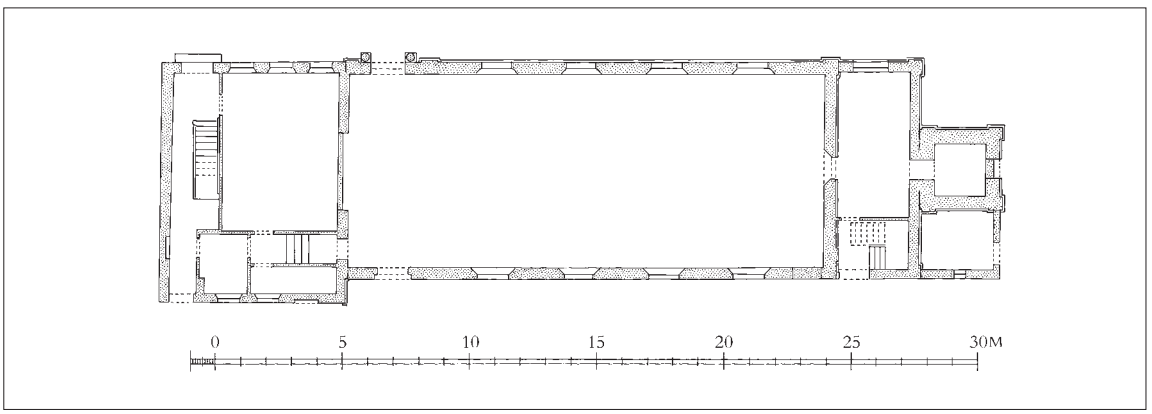

Fig. 16. Grundplan af kirken og Schüttens Skole. 1:300. Tegnet af MN 2006 efter opmåling ved Horsens Byggetekniske Højskole 1990, suppleret af Hugo Johannsen. – *Ground plan of the church and Schüttens School.*

Fig. 17. Udsnit af kirkens sydside set fra vest. Foto AM 2006. – *Detail of south side of church from west.*

Indre. Det langstrakte, 1872 forlængede kirkerum, har oprindelig været et fag kortere, men i øvrigt næppe adskilt sig væsentligt fra det nuværende. Rumudsmykningen udgøres af rige *stukkaturer*, der på pillerne mellem vinduerne danner rammer med rocailleornamentik, mens vinduerne indrammes af profillister med kronende agraf. På korvæggen, hvor stukrammerne er bredere, og ornamentikken ikke er identisk med langvæggenes, ses endvidere ophængte frugtsnore med sløjfer. Over gesimsen udgår loftet fra en højt svungen hulkel, hvis overgang til loftsspejlet markeres af en profilliste med retvinklede hjørner. Stukkatørens navn kendes ikke, men kan muligvis havde været den Christian Møller, som synes at have arbejdet på vestfynske herregårde og 1787 i sin alders 72. år registreredes som gipsmager, boende i Sjællandsgade.[59]

Sammenfatning. Den nye kirkebygnings arkitektoniske kvaliteter er i væsentlig grad forringet gennem de senere tilbygninger, som har sløret den klart strukturerede bygningskrop med dens afvalmede tag. Arkitektens navn er ikke kendt, men et nært slægtskab med det østrigske †gesandtskabskapel i København, som opførtes kun tre år tidligere efter tegninger af hoftømrermester Franz Joseph Zuber, gør det sandsynligt, at tømrermesteren også har leveret tegningerne til det nye kapel i Fredericia.[60] I begge tilfælde er der tale om salskirker, der udvendig fremtrådte som en enkel bygningskrop med rektangulære vinduesåbninger og afvalmet tag. Af andre fællestræk kan nævnes anbringelsen af hovedindgangen i en slippe ved gavlen modsat alteret, bag hvilket fandtes et sakristi med udvendig adgang via en dør i hjørnet.

Fig. 18. Indre set mod vest. Foto HW 2005. – *Interior looking west.*

TILBYGNINGER OG ÆNDRINGER

Sakristi. Det planlagte †sakristi(?), som eventuelt også skulle omfatte en skriftestol, analogt med indretningen af gesandtskabskapellet i København, blev næppe virkeliggjort i sin påtænkte skikkelse. Planen må være opgivet allerede ved opsætningen af alteret, som ikke ville have levnet megen plads til et sådant indvendigt sakristi, ligesom stukkaturerne på østvæggen og de tilgrænsende langvægge ikke lader sig forene hermed.

Derfor har man formentlig snart ladet den oprindelige syddør blænde og i stedet bag alteret indsat en mere diskret døråbning, som står fladbuet med smigede vanger mod det indre, mens den ydre åbning er retkantet. Muligvis er dørfløjen (s. 477) genanvendt fra syddøren og reduceret for at kunne tilpasses den nye, mindre åbning.

Det er uvist, hvor længe man har kunnet acceptere dette arrangement; men før 1811 var et sakristi bygget op mod korgavlen. I brandtaksationen dette år registreredes nemlig en grundmuret halvtagsbygning på fem fag ved kirkens østende, indrettet til sakristi.[61]

Murværk herfra indgår formentlig i det *nuværende sakristi*, en toetages tilbygning fra o. 1840 øst for kirken i dennes fulde bredde og højde.[62] Sakristiets sidemur mod Sjællandsgade hidrører for den nedre dels vedkommende efter alt at dømme fra halvtagsbygningen, hvis dybde og detaljer i øvrigt ikke kendes.[63] Ved ombygningen og forhøjelsen af halvtagsbygningen har man bevidst søgt at tilpasse den til kirkens form og detaljer gennem benyttelse af tilsvarende sokkel, lisener og gesimser, ligesom valmtaget er blevet forlænget.

Indgangen er i syd mod haven i skikkelse af en rektangulær dør, hvis vestre vange udgøres af det oprindelige sydøsthjørne, som står tydeligt markeret. Her ses endvidere, at sakristiets øvre dele, formentligt pga. utilstrækkelig fundering på det sumpede terræn er ude af lod og sammenføjet med kapellet på en såre akavet måde (jf. fig. 19). Mod Sjællandsgade er indsat et fladbuet vindue med afsprossede rammer, der for den øvre dels

vedkommende deles af små spidsbuede sprosser. Det er uvist, om denne vinduesramme, der ses benyttet tilsvarende i selve kirken og dens forlængelse, er oprindelig eller en senere ændring (s. 456). Over indgangsdøren er indsat et firkantet sprossevindue, som belyser trapperummet.

Sakristiet udgøres af et rektangulært rum med bjælkeloft, hvortil der er adgang fra en forstue, som rummer trappen til overetagen og loftsrummet. Rummet over sakristiet, som får lys gennem det fladbuede nordvindues øvre del, benyttes i dag til opbevaring af arkiv, tekstiler og diverse inventargenstande. Det omtales i ældre kilder som 'systue', mens dets oprindelige funktion ikke er dokumenteret.

Tårnet ved kirkens østende er opført 1865 på initiativ af kirkens nye præst, Johannes von Euch, der allerede et år efter sin tiltrædelse kunne markere 1000-året for Skt. Ansgars død og indvie det nye klokketårn som en programmatisk manifestation af den katolske kirkes genvundne frihed og ret til klokkeringning.[64] Grundstenen nedlagdes 9. aug., og fire måneder senere, 10. dec. ved festen for Marias ubesmittede undfangelse, kunne det indvies som byens første kirketårn.[65] Tegningen skyldes en arkitekt Hensel, antagelig en tysker, som Johannes von Euch har kontaktet.[66] Selve arbejdet udførtes derimod af følgende lokale håndværkere: Murermester Peter Jacob Harder, tømrermester Dufresne og smedemester Møller. Vandspyerne leveredes af Klevings værksted. De samlede omkostninger opgjordes til ca. 3000 rdlr.

Fig. 19. Sakristi set fra syd (s. 450). Foto Hugo Johannsen 2006. – *Sacristy from south.*

Fig. 20. Tårn 1865 set fra syd (s. 451). Foto Hugo Johannsen 2006. – *Steeple, 1865, from south.*

Byggematerialet er små gule sten, svarende til kirken og sakristiet. Stilen er nyromansk, »by-

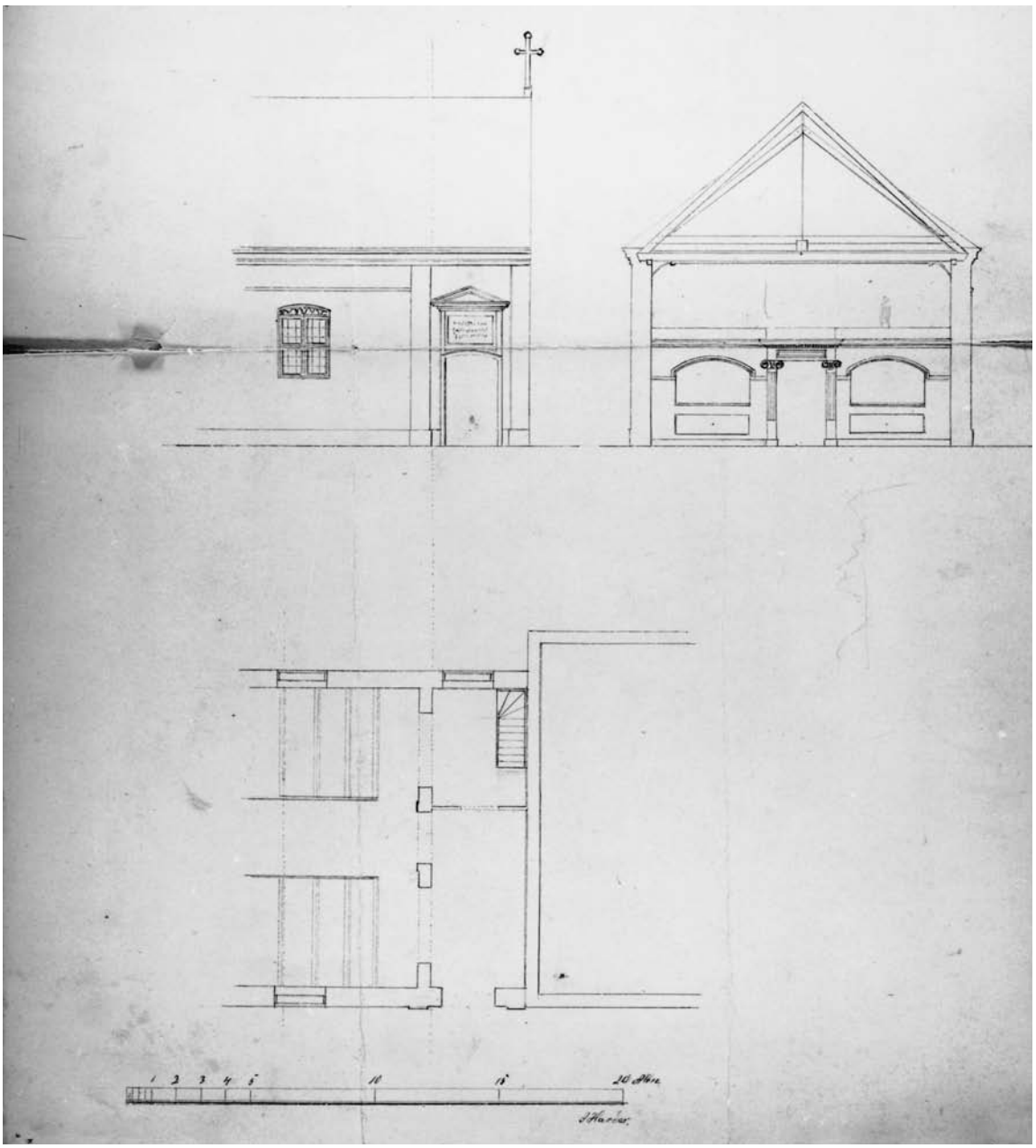

Fig. 21. †Blad(?) med grundplan, facade mod Sjællandsgade og snit mod vest til kirkens udvidelse 1872 (s. 453). Signeret J. Harder. Tidligere ved embedet. Foto i NM. – †*Sheet*(?) *with ground plan, facade towards Sjællandsgade and section towards west, for church extension in 1872.*

zantinsk« ifølge den samtidige beskrivelse og adskiller sig således bevidst fra den gamle kirkes 'civile', borgerlige fremtoning. Tårnet, hvis hjørner markeres af lisener, er tre stokværk højt med kraftige gesimser, hhv. prydet af bloktænder og rundbuefrise. Det afsluttes med fire spidsgavle, hvis kamme markeres af stigende rundbuefriser, mens gavlspidserne oprindelig kronedes af korsblomster (sml. fig. 12). Herfra hæver sig det stejle spir, som indtil 1932 var zinkklædt; ved gavlenes fod er fremspringende vandspyere af sandsten, udformet som dragehoveder.

Den oprindelige, fladbuede (†)yderdør til klokketårnet er blændet o. 1990. Det nedre stokværk belyses af et rundbuet vindue i hhv. nord og syd, mens mellemstokværket har koblede rundbuede vinduer på de tre frie sider. Pillen mellem vinduerne smykkes af en halvsøjle med profilkapitæl, og tilsvarende dekoration er benyttet ved klokkestokværkets glamhuller. Spidsgavlene har cirkelglugger, der mod øst og vest dækkes af urskiverne.

Tårnrummet forbindes med sakristiet af en fladbuet dør, mens mellemstokværket er tilgængeligt fra kirkens loft gennem en fladbuet dør i taggavlen.

Samtidig med opførelsen af tårnet har man ændret kirkens tagkonstruktion og ført kirkens saddeltag frem til nye *taggavle* over sakristiets østmur. Disse halvgavle, som griber ind over tårnets hjørnelisener, udgår fra en fortsættelse af gesimsen mellem tårnets to nedre stokværk og smykkes af stigende rundbuefriser som på tårnets spidsgavle.

Udvidelsen 1872. Syv år efter tårnets opførelse tog von Euch initiativ til at give kirken en mere værdig indgang end den skjulte hoveddør i smøgen mellem kirken og skolen. Herved muliggjordes tillige en beskeden udvidelse af kirkesalen med indretning af orgelpulpitur og vindfang. Projektet tegnedes af byens førende murermester Peter Jacob Harder ifølge en signeret tegning (fig. 21), som kan have ledsaget overslaget af 19. dec. 1871.[67]

Efter nedbrydning af den gamle gavl og fjernelse af porten til gaden er sidemurene og saddeltaget forlænget indtil skolen. Udvendig mod Sjællandsgade opførtes en ny indgang (fig. 22), hvorover den oprindelige bygningssten genopsattes med supplerende indskrift og dekoration (s. 448). I forhold til Harders oprindelige projekt fik portalen øget anseelse ved tilføjelse af to søjler, ligesom den påtænkte fladbuede dør nu gjordes retkantet; korsblomsten på trekantfrontonens spids udførtes af billed- og stenhugger J. W. Senker, der også foretog renoveringen af bygningsstenen. Mod haven indsattes en lavere fladbuet dør, hvis fløje antagelig hidrørte fra den gamle hovedindgang. Herover indsattes et fladbuet vindue til orgelpulpituret.

Fig. 22. Portal 1872 (s. 453). Foto AM 2006. – *Portal 1872*.

I det indre optoges forlængelsen af et muret †*orgelpulpitur*, som kendes fra et fotografi (fig. 23) efter udflytningen 1907 foruden gennem projekttegningen fra 1871 (fig. 21). Muren mod kirkesalen, som kronedes af en lav balustrade, omfattede en portal med kannelerede joniske pilastre, flankeret af kurvehanksbuede åbninger med brystværn forneden. I portalens frise læstes følgende versalindskrift: »Hic domus dei et porta coeli« (Her er Guds hus, her er Himmelens port) – det klassiske bibelsted (1. Mos. 28,17) i kirkeindvielsesritualet. Slutstenene i de flankerende åbninger var smykket med Kristusmonogrammer. I sin oprindelige skikkelse var den søndre del af rummet under pulpituret udskilt som et vindfang med trappeopgang til den lave overetage, hvor man af hensyn til orglet måtte indrette en særskilt forhøjelse af loftet, som endnu er synlig i tagrummet.

Den fugtige, sumpede byggegrund, som bl.a. har ansvaret for sætningerne i forlængelsens mur-

Fig. 23. Indre set mod †orgelpulpitur efter restaureringen 1907 (s. 453). Foto efter postkort. – *Interior viewed towards †organ loft after the restoration in 1907.*

værk mod haven (jf. fig. 24) gjorde en dræning af gulvene påkrævet, og i den forbindelse synes de gamle gravsten optaget på nær nr. 3 (jf. fig. 18). Også det gipsede loft, som blev forlænget, måtte repareres og synes helt fornyet.

Et *kors*, som kronede den nye gavl (jf. fig. 21, 73) er fjernet, senest ved forlængelsen af taget frem til skolebygningens østre tagflade. Det er et støbejernkors, ca. 110 cm højt med trepasformede afslutninger af korsarmene. På kirkeloftet.

Istandsættelse 1907. To år efter opførelsen af den nye skole (s. 442) traf forstanderskabet aftale med dens arkitekt, Jesper Jespersen, om en istandsættelse.[68] Den nye skolebygning havde muliggjort benyttelsen af Schüttens bygning til andre formål, hvilket udnyttedes til en delvis inddragelse heraf. Utvivlsomt havde man længe ønsket ændringer af det smalle orgelpulpitur og benyttede nu anledningen til at give det større dybde ved at flytte muren længere mod øst frem til det vestligste vinduespar (jf. fig. 23). I stedet for trappen under pulpituret brød man en åbning til skolestuen og etablerede herudover en dør fra bygningens 1. sal til pulpituret. Af hensyn til belysningen under pulpituret indsattes små fladbuede glugger (jf. fig. 8, 24), af hvilke stikket over det søndre endnu står bevaret.

Udvidelsen af orgelpulpituret medførte en begrænsning af antallet af stolestader, og ved samme lejlighed fornyedes gulvet over betonlag. Kirken geninviedes 8. sept. 1907.[69]

Udvidelse og istandsættelse o. 1923. Efter 1. verdenskrig gennemgik kirken en omfattende istandsættelse, som imidlertid ikke er nærmere dokumenteret.[70] Orgelpulpituret blev fjernet, og i stedet inddrog man stueetagen i Schüttens Skole, som blev forbundet med kirkesalen ved en kurvehanksbuet †dobbeltarkade, hvilende på en korintisk søjle (jf. fig. 26, 70). Væggene i kirkesalens vestende såvel som i skolens stueetage blev forsynet med stukkaturer i stil med de oprindelige. Foruden disse ændringer i kirkens vestende, blev der nu indlagt elektrisk lys og varme. Fyret installeredes i en *halvtagsbygning* ved tårnets sydside, opført af små gule sten og tækket med tagpap.

Indgangen hertil er en retkantet dør i østmuren, og rummet belyses via et rundbuet 'staldvindue' i syd. En †skorsten, som 1948 muredes op mod sakristiets gavl, var af røde sten.

1932 vedtoges en udskiftning af tårnspirets zinkbeklædning med kobber efter tilbud fra blikkenslagermester P. Hansen.[71] 1982-83 blev kobberklædningens øverste del samt svampeangrebne bjælker udskiftet, og der opsattes et nyt kors af chromstål samt fire brandstænger med forgyldte kugler på spidsgavlene (arkitekt: Erik Einar Holm, Jebjerg).

Konstateringen af omfattende svampeangreb i gulvet i skolens stueetage o. 1980 gav stødet til en ændring, hvorefter *skolen og kirken adskiltes på ny*. Samtidig istandsattes skolen med lokaler til undervisningsbrug og møder for menigheden samt køkken- og toiletfaciliteter – alt efter forslag ved Fredningsstyrelsens arkitekt Erik Einar Holm, Jebjerg, som gennemførtes 1985-86.[72] Kirkens vestvæg lukkedes på ny og fik en kurvehanksbuet niche, tænkt til et orgel, men nu ramme om et vægmaleri

Fig. 24. Sydside af vestforlængelsen 1872 (s. 453). Foto Hugo Johannsen 2006. – *South side of the western extension 1872.*

Fig 25. Vindue på kirkens sydside (s. 456). Foto Hugo Johannsen 2006. – *Window on the south side of the church.*

(fig. 18) fra det ældste †kapel (s. 446). En rektangulær dør i vestvæggens søndre hjørne varetager nu forbindelsen mellem kirke og skole.

Den seneste større istandsættelse er gennemført o. 1990 under ledelse af arkitekt Ib Zachariassen, Fredericia.[73] Arbejdet omfattede i det ydre reparationer af murværk, herunder sætningsskader omkring sydvestdøren, fjernelse af skorstenen over varmehuset, tilmuring af tårnets yderdør og reparation af vinduerne. I det indre blev gulvene fornyet, vægge og lofter malet samt nyt fjernvarmeanlæg installeret.

Gulvene stammer fra den seneste istandsættelse o. 1990 og udgøres af rød- og grålige Ølandsfliser, der i kirkesalen er diagonaltstillede. Forhøjningen foran alteret er af brunlige marmorfliser. Det †*gulv*, som fjernedes o. 1990 udgjordes af diagonaltstillede grå og rødlige Ølandsfliser i midtergangen og var antagelig nylagt ved restaureringen 1907, muligvis med genbenyttelse af fliser fra istandsættelsen 1872. I stolene var gulvet

af rødt puds, mens der i koret omkring alteret var lagt terrazzofliser (25×25 cm), som dannede et mønster med rosetter i cirkelslag i sorte, hvide, gule og rødebrune farver.

Vinduer. Kirkens retkantede vinduesåbninger er bevaret, men suppleret under de vandrette stik ved tilpasningen til de fladbuede vinduesrammer (istandsat o. 1990), som harmonerer med sakristiets nordre (og forlængelsens søndre) vindue. Typen kan således gå tilbage til sakristiets opførelse, men er for kirkens vedkommende muligvis først indsat ved en reparation 1864.[74]

Mod det indre er senest o. 1900 (jf. fig. 30) tilføjet forsatsvinduer, der i sakristiet og kirkens østre fag har blyindfattede cirkulære ruder og en ramme af forskelligt farvet glas (antagelig fornyet o. 1923), mens de i fagene mod gaden er rudeformede med klart glas.

Tagværkene er af fyr og består for den ældste dels vedkommende af otte (oprindelig ni) fag med et lag hanebånd og skråstivere, nummereret med indhugne romertal fra vest mod øst. Det første fag mangler og er erstattet af et unummeret hanebåndsspær uden skråstiver. På den gamle vestgavls plads står et hanebåndsspær med krydsbånd. Under den oprindelige kirkes spær ses i midteraksen et hængeværk, hvis skrå spær mod øst og vest afspejler det forsvundne valmtag. Over sakristiet er fire fag med enkelt lag hanebånd, antagelig fra 1865 og samtidige med tårnets opførelse. Tre fag af tilsvarende konstruktion er opstillet i forbindelse med forlængelsen 1872; her ses endvidere den samtidige, bræddeklædte forhøjelse til orglet. Tagværket er repareret o. 1990 og forsynet med spærstivere og spinkle hjælpespær. Loftets gulvbrædder er nye og afløste o. 1980 bemalede brædder, som var genanvendte fra 1688-kapellet (s. 445).

†*Vindfløj 1865.* Spiret kronedes oprindelig af en vejrhane, som er forsvundet i nyere tid, muligvis i forbindelse med kobbertækningen 1932.

Fig. 26. Indre set mod vest med arkade til udvidelsen 1923 i Schüttens Skole (s. 454). Foto efter postkort. Ved embedet. – *Interior looking west with arcade for extension, 1923, in the Schüttens School.*

Fig. 27. Indre set mod øst. Foto AM 2006. – *Interior looking east*.

INVENTAR

Oversigt. Den katolske menigheds særlige status i Fredericia og den nære forbindelse mellem kirken, præsternes private bolig og ejendom samt de tilknyttede institutioner, brødrene Schüttens Skole og Skt. Joseph Hospital, har alt i alt sat sit specielle præg på inventarbeholdningen, hvor enkeltgenstande undertiden uden nærmere angivet proveniens eller tilhørsforhold er flyttet rundt mellem de enkelte lokaliteter. Med mindre andet udtrykkeligt er oplyst, er ndf. medtaget genstande, der ved udarbejdelsen af *Danmarks Kirkers* redaktion var placeret i kirken og de tilhørende lokaler (sakristi og loftsrum) eller sikkert vides at have været anbragt her i ældre tid. Værdifulde kilder til rekonstruktionen af status for den ældre beholdning er inventarierne fra 1804 og 1821-22 (*1804-inventariet, 1821-22-inventariet*), mens tilsvarende detaljerede fortegnelser over status er nedskrevet 1985 og 1990 (*1985-inventariet, 1990-inventariet*).[75]

Inventaret omfatter enkelte genstande, der er ældre end indvielsen af den første kirke 1688, således et senmiddelalderligt(?) krucifiks og et maleri af Maria med barnet, Johannes Døberen og en helgen, antagelig et italiensk renæsssancearbejde (med senere opmalinger). Begge dele er dog væsentlig senere deposita, ligesom et barokkrucifiks.

Fra kirkens første tid eller måske endda fra den tidligste katolske missionstid i byen hidrører alterstenen med helgengemme (måske for Skt. Knud) samt våben og navnetræk for Christoph Bernhard von Galen, fyrstbiskop af Münster (†1678). Endvidere den usæd-

vanlige, illusionistisk malede (†)altertavle, hvortil muligvis har føjet sig en lignende udsmykning ved et sidealter. En række altergenstande (røgelseskar, vievandskost og messekander med tilhørende bakke) skænkedes hhv. 1742 og 1744 af medlemmer af menigheden, således købmand Pietro Bianco og Johann Christian von Geistler, en søn af generalmajor, kommandant i Fredericia, Gustav Vilhelm von Geistler og Eva Maria von Lüttichau, der begge ligeledes støttede kirken. De sidstnævnte genstande var udført lokalt, hhv. af Christian Vilhelm Schlegel, Fredericia, og Peter Normand, Randers. Ved midten af 1700-tallet eller i de nærmeste årtier herefter modtog kirken tre fornemme klenodier, en alterkalk (med tilhørende disk), en monstrans og et ciborium, alle udført i Aachen og præget af rokokostilen. Disse dele kan teoretisk set ligeledes hidrøre fra det ældre kapel, men det er måske mere sandsynligt, at de er anskaffet i forbindelse med indretningen af den nye kirke 1767.

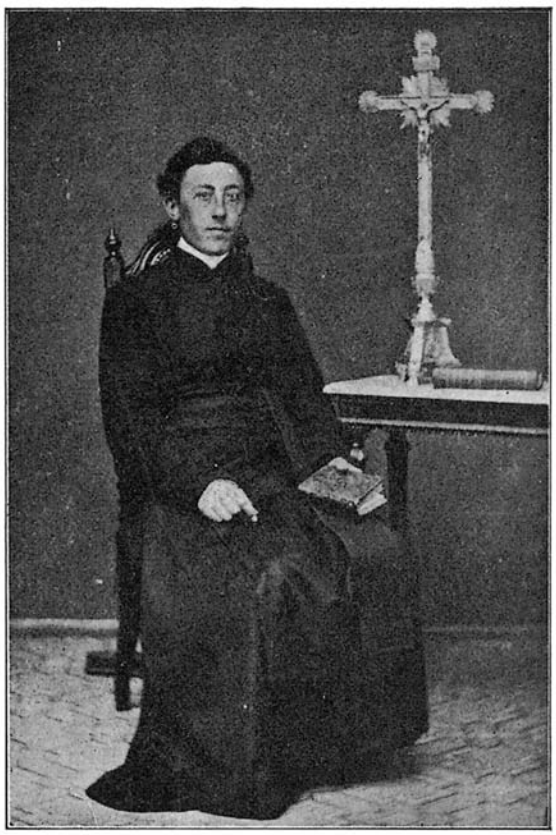

Fig. 28. Alterkrucifiks, formentlig identisk med nr. 2 (s. 470), her vist ved portræt af kirkens daværende sognepræst Johannes von Euch. Foto efter *Metzler 1910*. – *Altar crucifix, probably identical to no. 2, shown here in a portrait of the then parish priest of the church Johannes von Euch*.

Vigtige dele af den nuværende kirkes oprindelige, rokokoprægede inventar er stadig bevaret, således alteret med tilhørende tabernakel og stolestaderne. Hertil kommer antagelig seks bronzealterstager af varierende højde, samt et vievandskar, mærket »Copenhagen 1770« (kopi fra 1959 efter den ødelagte original). En lysekrone af bøhmisk krystal, dog nu defekt, kan hidrøre fra 1700-tallets slutning eller o. 1800, ligesom et alterbordskrucifiks af sølv monteret på et kors af sort træ. En række genstande i empirestil stammer fra de første årtier af 1800-tallet, heriblandt et kommunikantbæger, dateret 1803, stemplet af to guldsmede fra Vejle, Jens Bierring og Frederik Hogrefe. Af samme præg er en hesteskoformet oblatæske (til lunulæ) og et røgelsesskib; sidstnævnte har mestermærke for Jens Jensen Winge, Fredericia. Døbefonten er, muligvis 1810, skænket af vinhandler i København, Christian Peter Bianco (†1813). Dåbskanden er et arbejde af Fredericiaguldsmeden Christian Ernst Struntze og beslægtet med en oblatæske (omstøbt eller istandsat i nyere tid) fra 1828. Sidstnævnte er mærket Johann Spetzler, formentlig donatoren (Johann Chr. C. Spetzler (†1830, jf. s. 493, note 131)). Et par alterstager af messing tilhører samme stilperiode. 1844 modtog kirken et tilbud fra den daværende østrigske chargé d'affaires i København, Friederich Karl Gustav von Langenau (jf. *DK KbhBy* 5, 322 ff.) om en række kirkelige genstande fra Frankrig (krucifiks, seks alterstager, røgelseskar og -skib med ske, alt af sølvplet, samt to vaser af porcelæn). Det er dog usikkert, hvorvidt disse genstande lader sig identificere i kirkens inventarium.[30]

Johannes von Euchs embedsperiode (1864-84) har utvivlsomt sat sig markante spor i inventarbeholdningen, selvom der savnes præcise oplysninger om konkrete anskaffelser. I forbindelse med tårnets opførelse 1865 tilkom klokke nr. 1. Fra bygningens hovedistandsættelse 1872 og fra den efterfølgende renovering 1907 hidrører antagelig flere inventargenstande, der stilistisk lader sig datere til dette tidsrum, heriblandt en række tekstiler, mindre alterudstyr og en række figurer eller malerier. Den nuværende prædikestol udførtes i forbindelse med en renovering 1923, samtidig med alterskranken, hvoraf dog kun to låger er bevaret, sekundært indsat i et fritstående alterbord, men i dag deponeret på loftet. Også kirkens 14 korsvejsstationer, udført i Tyrol, hidrører fra dette år, mens kirkens to messinglysekroner og otte lampetter skænkedes 1926 af forstander L. W. Larsen. De to øvrige klokker er hhv. fra 1928 og 1929, begge leveret fra en klokkestøber i Lübeck.

Blandt væsentlige nyanskaffelser i nyere tid er et fritstående alterbord, der siden de ændrede forskrifter ved 2. Vatikankoncil (1962-65) har været placeret foran det ældre alter. Orglet, som anskaffedes 1923, blev nedtaget o. 1984, men er erstattet af et mindre elektronisk instrument. Herudover er kirkens inventar præget af

Fig. 29. Altersølv, muligvis fra †kapel. Tv. ciborium nr. 1, i midten monstrans og th. kalk nr. 1, alle dele o. 1750 (s. 468, 465). Foto HW 2005. – *Altar plate, probably from †chapel. Left: Ciborium no. 1. Centre: Monstrance. Right: Chalice no. 1. All items c. 1750.*

de seneste årtiers pietetsfulde istandsættelser. O. 1980 blev i øvrigt fremdraget væsentlige fragmenter af kirkens oprindelige altertavle (og sidealtertavle(?)).

Indretning. Bortset fra enkelte ændringer, betinget af skiftende liturgiske behov, stammer den nuværende indretning i alt væsentligt fra kirkens restaureringer o. 1985 og o. 1990. I denne forbindelse er døbefonten flyttet fra kirkens vestende til en placering ved sydvæggen nær alteret og over for prædikestolen i nord, mens orglet med det tilhørende pulpitur som nævnt blev elimineret.

Der kendes ingen grafiske eller skriftlige kilder til belysningen af indretningen, hverken af det første kapel i tidsrummet 1688-1767 eller af den nuværende kirke i årene fra indvielsen 1767 til ombygningen 1872. Det må dog formodes, at de liturgiske hovedstykker fra første færd har været placeret, som det fremgår af de ældst kendte fotografier (fig. 30, 74), dvs. med alter og sidealtre samt orgel (det sidstnævnte instrument kendes dog først fra o. 1822) i den liturgiske hovedakse, mens prædikestol og døbefont fandtes på hhv. epistel- og evangeliesiden, dvs. i syd og nord. Skriftestolens placering var antagelig i samme periode i vestenden. I tidsrummet 1923 – o. 1985 var døbefonten anbragt i sydvest (fig. 26). Som nævnt ovf. har det fritstående alterbord i de seneste årtier været placeret foran det ældre alter. Tillukningen af kirkens vestvæg og elimineringen af orglet o. 1985 har ud over fontens flytning også medført andre ommøbleringer, bl.a. en placering i vest af de to sidealterfigurer og et fragment af den genfundne ældre vægudsmykning (s. 446).

Farvesætning. Kirkerummets nuværende farveholdning er resultatet af en restaurering, gennemført bl.a. med bistand fra Nationalmuseet. Rummets oprindelige kolorit er søgt rekonstrueret med overvejende lyse nuancer (hvidt, gråt, blegblåt og gult samt spredt forgyldning). Før istandsættelsen 1872 blev farveholdningen i kirkens indre karakteriseret som ensartet hvid, idet dog kirkebænkene var malet i 'den grelleste blå'. Disse blev herefter malet i en mere harmonisk farvetone.[76] Som det fremgår af ældre fotografier fra tiden før 1923 (fig. 30, 74), var helhedspræget dog endnu da ret mørkstemt.

Fig. 30. Indre set mod alteret. Foto o. 1900 i KglBibl. – *Interior viewed towards the altar, c. 1900.*

Alterpartiet (fig. 31) omfatter det oprindelige højalter fra 1767 med tilhørende, antagelig yngre alterbord, hvori er nedlagt den ældre altersten med helgengrav eller relikviedepositum, og altertavle med krucifiksgruppe samt tabernakel. Foran det ældre alterbord er opstillet et moderne bord. Alt er farvemæssigt knyttet sammen med hvidstaffering og forgyldning samt en flammet marmorbemaling i gult.

Alterborde. 1) Antagelig 1800-tallet, af træ med muret bagklædning og dekoration, delvis af gips, 90×200 cm, 100 cm højt. Forsiden har et ligearmet reliefkors i forsænket firpas, flankeret af tomme felter. I alterbordpladen er indfældet en rektangulær altersten med helgengrav (fig. 2), o. 1678, af lysegrå kalksten, 27,5×16 cm, 2 cm høj, med fem indvielseskors og kronet våbenskjold samt navnetræk (»C.B« og »E.M«) for Christophorus Bernhardus (von Galen), fyrstbiskop af Münster (Episcopus Monasteriens, †1678).[77] Helgengraven er placeret i stenens ene ende og lukket med en træprop, 2 cm i diameter. Heri findes formentlig relikvier, hvis identitet dog for nærværende ikke er oplyst.[78] Som nævnt s. 434 er det fristende at formode tilstedeværelsen af relikvier fra kirkens værnehelgen, Skt. Knud, ikke mindst i lyset af tilladelsen 1678 fra Christian V til grev von Zitzwitz, fyrstbiskoppens udsending, om at udtage dele fra Knudsskrinet i Odense, jf. *DK Odense* 447. Selve alterstenen kan dog være ældre og blev måske allerede anvendt i et rejsealter, konsekreret af fyrstbiskoppen og benyttet ved den første officielle gudstjeneste i byen 1674 (s. 433). Siden da er alterstenen formentlig overført til de senere alterborde i kirken, jf. ndf. På bordet er placeret et *tabernakel,* formentlig 1767, 52×18 cm, 102 cm højt med afskårne hjørner. Nederst er et skab med korsprydet låg og flankerende joniske pilastre; den øvre del har en drejeniche i rundbuet, pilasterindrammet arkade; heri

alterkrucifiks (jf. ndf.). På hver side af nichen er fæstnet *tabernakelstager* af messing i rokoko-stil (jf. fig. 32). En †kuppelkronet overdel ses på ældre fotografier (fig. 30). Uanset fjernelsen af denne del dækker tabernaklet delvis alterpartiets storfelt. Tabernaklet flankeredes tidligere af lave †forhøjninger, hvorpå alterstagerne stod (fig. 30, 74). †*Tabernakel,* måske fra 1800-tallets anden halvdel, er beskrevet i 1985-inventariet som et ekstra tabernakel af hvidmalet træ, beslægtet med det nuværende og anvendt til gudstjenesten skærtorsdag og langfredag.

2) *Alterbord*, moderne, af træ, med alterbordplade af gråflammet marmor. Hvid staffering. Det ganske enkle bord, hvis udformning er inspireret af Otto von Spreckelsens triumfbue i Paris (Arche de la Défense, 1989),[79] er placeret på alterpodiet foran det ældre bord.

Fig. 31. Alterparti med højalter, 1767, og fritstående moderne alterbord (s. 460-61). Foto AM 2006. – *Altar area with high altar, 1767, and free-standing modern Communion table.*

Fig. 32. Tabernakel, formentlig 1767 (s. 460), niche med krucifiksgruppe, antagelig 1800-tallets anden halvdel (s. 463), og alterstager, o. 1750 (s. 470). Foto AM 2006. – *Tabernacle, probably from 1767, niche with Crucifix group, probably 2nd half of 19th century, and altar candlesticks, c. 1750.*

†*Alterborde.* Udformningen af de ældre alterborde kendes ikke. Et hjælpealterbord, med genanvendelse af de udskårne låger fra †alterskranke, blev opsat 1973, men er erstattet af det nuværende.[80] †*Alterklæder. 1804- og 1821-22-inventariet* opregner en omfattende beholdning af antependier og alterforhæng (»Altarbehang«) med tilhørende messehagler i en bred farveskala (rød, rosa, gul, grøn, blå, violet, askegrå, sort og hvid), hovedparten af silke, til dels med blomster (vel indvævet eller broderet) og påsatte galoner. Af materialet bemærkes et antependium og et alterforhæng, antagelig af samme materiale (rødt silke med guldblomster) og samhørende med en messehagel, skænket af generalmajor von Geistler (Gustav Vilhelm eller sønnen, Johann Christian(?)). Endvidere to 'omhæng', skænket af Christian Peter Bianco, dvs. før 1813, til 'hjørnerne ved siden af alteret', muligvis til podier for sidealterfigurer, jf. ndf ; endelig et hvidt alterforhæng med tilhørende antependium og messehagel, skænket af en vis »Rittmöller«. Intet af dette synes bevaret.

Altertavle, 1767, af træ, stuk og murværk, antagelig efter tegning af Franz Joseph Zuber (jf. ovf.).[81] Den tredelte, portallignende opbygning, der har rig rokokoudsmykning med rocaillekar-

toucher, blomster, blade og englehoveder, omfatter et let konkavt midtparti og fremspringende, skråtstillede sidestykker, smykket med seks fritstående korintiske søjler, alt på et højt postament. I midten er mellem pilastre udsparet et højrektangulært storfelt med trepasformet afslutning, som antagelig oprindelig indrammede et †*altermaleri*.[82] Åbningen danner i dag ramme om en *krucifiksgruppe* (fig. 32), antagelig 1800-tallets anden halvdel, af træ. Gruppen, hvis enkeltfigurer er ca. 85-90 cm høje, er placeret på et let skrånende podium og omfatter billedet af den korsfæstede Kristus, flankeret af Maria og Johannes Evangelisten; ved korsets fod knæler den sørgende Maria Magdalene. Broget staffering med naturlige karnationsfarver, rød, grøn, blå, brun og hvid samt forgyldning. Midtfeltets arkade gennembrydes af skyformation med englehoved, og hele opbygningen krones af en sammensat, knækket topgavl, hvori et forgyldt kors danner centrum. Over sidepartiernes yderste søjler er flammevaser. På mellemstykket mellem sidepartiets postamenter er i rokokokartouche monteret en hylde med marmorplade, beregnet til messeklokker (fig. 33, jf. ndf.). På storfeltets bagside er to skabe, vel til altertilbehør samt yderligere afsætningshylder.[83]

Et gennemgribende forslag til restaurering af stukarbejderne ved alteret blev fremlagt februar 1901 af C. Nielsen, Kolding.[84]

(†)*Alterudsmykning* (fig. 34, 71), o. 1688. Som indramning omkring alterbord og tabernakel i det første kapel fungerede formentlig en illusionistisk malet altertavle på østvæggens bræddebeklædning (jf. også s. 445 ff.). Af udsmykningen er bevaret stafferingen på et antal glathøvlede, lodretstillede planker med fjeder og not, der udgør to sammenhængende felter af et alterprospekt på ca. 450×200 cm. To af plankerne, der i øvrigt er beskåret såvel foroven som forneden, har afrundet overkant, vel tilpasset kapellets rundbuede tøndehvælv. De to felter eller fragmenter har udgjort hhv. højre og venstre del af altertavlen, udformet i perspektiv som en portalaltertavle med storfeltet (ikke bevaret) indrammet af koblede korintiske søjler og sidevinger med parvist modstillede volutter og frugtguirlander. Over hovedgesimsen var topstykket (ikke bevaret), båret af dekorative led med delfinhoveder og flankeret af en brudt segmentgavl samt opstandere med stående figurer, hhv. apostelfyrsterne Peter med nøgler (tv.) og Paulus med sværd (th.). Dekorationen er udført i grisaille og gulligbrune nuancer som imitation af hvid og sort marmor samt forgyldning, alt på okkergul grund. Farvelaget er påført direkte uden grundering.

Selvom de enkelte formelementer (de koblede søjler, den brudte volutsmykkede segmentgavl, sidevingernes dobbeltvolutter med frugtguirlander) finder paralleller inden for den hjemlige barok,[85] synes den perspektiviske dekoration uden direkte samtidigt sidestykke i Danmark.[86]

Udsmykningen, der afmonteredes ved opførelsen af den nye kirke 1767, blev siden genanvendt i udsavet skikkelse, bl.a. som gulvbrædder. O. 1980 blev materialet sammen med fragmenter af den øvrige lofts- og vægbeklædning (s. 445-47) påvist på kirkens loft af daværende sognepræst Palle Burla, der delvis istandsatte, beskrev og rekonstruerede udmalingen.[87] Deponeret på skolens loft.

†*Altermalerier. 1821-22-inventariet* registrerede under betegnelsen 'alterbilleder' i alt syv oliemalerier; motiver og udformning er ikke omtalt.

†*Sidealtre.* 1) Blandt de genfundne bemalede planker fra det første kapel påvistes to fragmenter

Fig. 33. Hylde til messeklokker. Detalje af højalter (s. 462, 473). Foto AM 2006. – *Shelf for sacring bells. Detail of high altar.*

Fig. 34. Fragmenter, o. 1668, af bemalet bræddebeklædning, hidrørende fra illusionistisk malet †altertavle (s. 463). Foto AM 2006. – *Fragments, c. 1668, of painted board covering from illusionistically painted †altarpiece.*

med en rødlig muslingeskal, i hvis midte var Jesumonogram og herunder indskriften »Mra. Jos.«, for Jomfru Maria og Skt. Josef. Ved siderne havde været fæstnet malerier, udført på lærred. Udsmykningen hidrørte muligvis fra et sidealter.[88] 2-3) På nord- og sydsiden af det nuværende alter var, svarende muligvis allerede til indretningen af det ældre kapel, altre for hhv. Jomfru Maria og Skt. Josef, hvorpå var opstillet tilhørende figurer. På ældre fotografier (fig. 30, 74) ses de endnu be-

varede *sidealterfigurer*, 1800-tallets anden halvdel, af Jomfru Maria i nord og Skt. Josef med Jesusbarnet i syd, placeret på højrektangulære podier af træ, gråstafferet med gul profilliste. På yngre gengivelser ses figurerne dog anbragt omvendt.[89] Efter o. 1990 er podier og figurer placeret i kirkens vestende (jfr. fig. 18). 1) Jomfru Maria (»Lourdesmadonna«),[90] ca. 135 cm høj, af gips. I overensstemmelse med den hellige Bernadette af Lourdes' (Bernadette Soubirou) vision 1858 er figuren vist stående på en klippeformation med hænderne samlet i bøn foran brystet, himmelvendt blik og iklædt en folderig klædning med bredt bånd bundet om livet; hovedet er dækket af et lin. Ved fødderne to roser. Staffering i hvidt, lyseblåt og grågrønt samt naturlig karnationsfarve. 2) (Fig. 35), Skt. Josef med Jesus, ca. 135 cm, af træ. Josef, der er iklædt en folderig klædning med kappe, bærer det velsignende Jesusbarn på venstre arm. I højre hånd en liljestav (blomsterne mangler, jf. dog fig. 74). Staffering i blåt, grønt, hvidt, brunt og karnationsfarve samt forgyldning. Figuren er nært beslægtet (men ikke identisk) med figuren, der smykker facaden på det tilstødende Skt. Joseph Hospital (indviet 1886) og den tilsvarende sidealterfigur i Horsens, Skt. Josefs Kirke fra o. 1874 (*DK Århus* 6101). Anskaffelsen af figuren kan muligvis have forbindelse med tilstedeværelsen af Skt. Joseph Søstre i Fredericia siden 1866.[91] 3) Kristus, o. 1900, af træ, 107 cm høj. Figuren af Kristus, der hæver højre hånd til velsignelse, mens han med venstre peger mod sit blottede, korsprydede og tornekransomvundne hjerte, erstattede tidligere nr. 2 ved de månedlige Jesu Hjerte-gudstjenester.[92] Broget staffering. Deponeret på loftet over sakristiet.

Fig. 35. Skt. Josef med Jesusbarnet, 1800-tallets anden halvdel (s. 465). Foto HW 2005. – *St. Joseph with Christ Child, 2nd half of 19th century.*

ALTERSØLV

I kirkens ældste inventarier (*1804- og 1821-22-inventariet*) er nævnt en rig beholdning af altersølv, deriblandt altersæt med kalke, diske og skeer, monstrans, ciborium, røgelseskar og -skib, oliebeholder samt messekander med tilhørende bakke. Flere dele heraf er endnu bevaret. Hertil kommer talrige yngre genstande fra 1800-tallets anden halvdel og fra 1900-tallet.

Alterkalke. 1) (Jf. fig. 29), 1700-tallets midte, 25,5 cm høj, med sekstunget svajknækket fod, hvorpå graveret cirkelkors, treleddet skaft og bæger, hvis nedre del under en bølgeprofilering viderefører fodens dekoration. På fodens vandrette standkant er tre stempler: to bymærker for Aachen, hhv. ørn med udbredte vinger og bogstaverne »ACH«, hvorover »S«, enten guardein- eller årsmærke[93] samt sammenskrevet »CI« under krone. Jf. også monstrans. Kalken, der ligesom ciborium nr. 1 har

Fig. 36. Røgelsesskib, o. 1800, vievandskost, o. 1854(?), kalk eller bæger, 1803, og dåbskande, o. 1822 (s. 471, 466, 474). Foto HW 2005. – *Thurible, c. 1800, aspergillum c. 1854*(?)*, chalice or cup, 1803, and baptismal ewer c. 1822.*

et udtalt rokokopræg, er antagelig identisk med 'den store kalk', nævnt i *1821-22-inventariet* med vægten 52 lod og tilbehør i form af disk og en lille forgyldt †*ske,* samt i *1985-inventariet* med tilhørende disk. Hermed refereres muligvis til *disk*, 1800-tallet, 11,5 cm i tværmål, i bund indpræget, korsprydet Jesumonogram over brændende hjerte. Ved kalken et sekundært låg, 10,5 cm højt, med kreneleret bort og topprydelse i form af Skt. Joseffigur med Jesusbarnet. 2) (Jf. fig. 36), 1803, 14,5 cm høj, korsformet fod, enkelt, glat skaft med perlestave ved overgangen mellem fod og bæger; højt bæger med graverede bladkviste og perlesnore på korpus samt bladbort ved mundingsrand. På lodret standkant fire stempler: bymærke for Vejle (jf. Bøje nr. 6356), mestermærker for Jens Biering (Bøje nr. 6398) og Frederik Julius Ludvig Christopher Hogrefe (Bøje nr. 6403) samt vægtangivelse 12 lod. Ved mundingsranden graveret med kursiv: »V – D – Gemeinde d. 7ten April 1803«. Kalken kan enten identificeres med 'en lille kalk' med tilhørende †disk og lille forgyldt †ske af en samlet vægt på 19 lod, eller med et »Communicanten Becher« med vægten 11⅝ lod, nævnt hhv. i *1804- og 1821-22-inventariet*. 3) (Fig. 37), o. 1900, 19 cm høj, med emaljeudsmykning. Kalken, der er udført i nyromansk stil, har rig udsmykning i graveret og gennembrudt arbejde samt i relief. På foden fire medaljoner med brystbilleder hhv. af Kristus mellem Alfa og Omega og tre helgener, hvis navne er anført med majuskler: »St. Ferdinandus«, »Sanct Kanutus« og »St. Ansgarius«. Kalken var som angivet med fordybet skriveskrift under fod en gave fra menigheden i Fredericia til sognepræst Ferdinand Heiden d. 20. febr. 1900 i anledning af dennes 25-års præstejubilæum.[94] Under foden følgende stempler: bymærke for Münster »I W« (in Westfalen), mestermærke for Johann Aloys Bruun (o. 1846-1901), velrenommeret guldsmed og emaljør fra den førnævnte by, samt lødighedsmærke for sølv (halvmåne, krone og 800 (/1000)). Tilhørende *disk*, 14,5 cm i tværmål, glat med cirkelkors, sammen med kalken i samtidigt læderbetrukket *futteral*. 4) O. 1900, 27,5 cm høj. Fod med båndornamenter omkring kors i stråleglorie, vindrueklase og kornaks, alt i drevet arbejde, pæreformet knop

og glat, smalt bæger, de to første led af nysølv, det sidste af sølv. Utydelige stempler på bæger.

†*Alterkalke.* 1716 skænkede Marie Josephine von Massenbach, g.m. generalmajor Simon Heinrich von Donop, en sølvkalk til kapellet.[95] *1804- og 1821-22-inventariet* anfører hhv. tre sølvkalke (incl. nr. 1(?)) og en lille kalk, med disk og lille forgyldt ske (jf. ovf.) samt to kalke af messing med forgyldning og tin.

Diske mv. Ud over det ovf. nævnte eksempel omfatter kirkens inventar et større antal diske, fade, bakker og skåle, anvendt såvel ved kommunionen som til andre funktioner. Blandt disse, der både er af sølv, sølvplet, kobber og tin, af cirkulær eller oval form, skal ndf. nævnes følgende (jf. også s. 469): 1) 1700-tallets anden halvdel, tværmål 10,7 cm. I bunden graveret Jesumonogram og flammehjerte som mærke for jesuitermissionen. 2) Med punslet indskrift i antikva: »Sct. Knuds Kirke 1924«, af sølvplet, oval, 25×19 cm. 3) O. 1967, 16 cm i tværmål, cirkulær med smal fane og i bunden indgraveret bymærke for Fredericia, en løve, stående på bagbenene, med hævet sabel og bladkvist. Herunder indgraveret »1767-1967«, sandsynligvis en gave til kirken i anledning af 200-års jubilæet. Under bund stempler for Cohrs sølvvarefabrik, Fredericia samt lødighedsmærker for sterlingsølv. 4) Moderne, 16 cm i tværmål, skålformet, med hank i udbanket sølvplet. Under bund fire stempler, der dog ikke er tydet (cirkulært tomt stempel, blomsterlignende ornament, firbenet dyr (hest eller hund) og initialerne »AN(?)« i skjold under bispehue). 5) Moderne, cirkulær, 28 cm i tværmål Under fane med fordybet skriveskrift: »J. + E. B. Føroyar 1952-1976«. Under bund SVT (for Sv. Toxværd, København(?)) og lødighedsmærke (830 S). Ved diskene anvendes to moderne tænger.

Oblatæsker mv. 1) 1800-tallets første fjerdedel, oval, 7,5×8 cm, 6 cm høj. På låget indgraveret kors på Golgathahøj, indrammet af palmekvist og gren med vinløv. Indvendigt holder til lunulæ. 2) 1828 med nyere istandsættelse. Oval, 9,5×6,5 cm, 7 cm høj, roset- og kugleprydet låg, hvorpå med fordybet skriveskrift: »Fredericia 1828« og »Johann Spetzler«, formentlig navnet for giveren, Johann Chr. C. Spetzler (†1830, jf. s. 493, note 131). Under bund stempler for Cohrs sølvvarefabrik, Fredericia, og lødighedsmærke for sterlingsølv (830 S), vel påført i forbindelse med en nyere reparation. 3) O. 184(?), af tin, af enkel cylinderform, 9,5 cm i tværmål, højde 7 cm. I bund indgraveret mestermærke for Carl Magnus Svanberg junior og årstal (»Svanberg 184(?)«) foruden stempel for engelsk tin. 4) 1800-tallets anden halvdel, af tin, 10 cm i tværmål, 15 cm høj; bægeret, der har firpasfrise ved fod og øvre kant, hviler på tre løver, mens låget har kreneleret bort og korsblomstformet knop. Indvendig fordybning til tredelt beholder til de store hostier, jf. *1985-inventariet*. Muligvis identisk med en af to hostiedåser, anskaffet 1864.[96] †*Oblatæsker.* 1864 anskaffedes to hostiedåser, hvoraf den ene muligvis er identisk med nr. 4.[90] En hostiedåse af blik er nævnt i *1821-22-inventariet*.

Sygesæt. Kirken har et antal dele, antagelig hidrørende fra forskellige sygesæt. Heriblandt er *kalk*, o. 1900, 14 cm høj, med keglestubformet fod med korsprydelse, glat, enkelt bæger med indpræget lødighedsmærke som kalk nr. 3; antagelig tilhørende *disk* med hostiegemme, 8 cm i tværmål, glat med indridset korslam på gem-

Fig. 37. Alterkalk nr. 3 med tilhørende futteral, udført af guldsmeden Johann Aloys Bruun, Münster, og skænket 1900 til kirkens sognepræst Ferdinand Heiden af menigheden (s. 466). Foto HW 2005. – *Chalice no. 3 with case, by the goldsmith Johann Aloys Bruun, Münster, and donated in 1900 to the parish priest of the church Ferdinand Heiden by the congregation.*

mets låg og mærker som kalk. *Kommunikantbæger*, o. 1900, af sølvplet, 7,5 cm højt, med korsdekoration samt udsmykning af bånd, blade og blomster på korpus. Under bund mestermærke (»A. Frenais«) for den franske guldsmed Armand Frenais samt tre ulæselige stempler. Endvidere to *diske*, begge 8,5 cm i tværmål, den ene med oblatgemme, smykket med latinsk kors på låg, den anden glat, med indgraveret, ligearmet kors (jf. *1990-inventariet*, ill. nr. 1). Endelig tre *æsker*, nyere, til den konsekrerede hostie, sygeolie mv. 1-2) 4,5 cm i tværmål, på låg (delvis udpudset?) sammenskrevet »J« og »K« (?). 3) 4 cm i tværmål. På låg med fordybet skriveskrift: »Corpus Domini«. †*Kommunikantbæger*, af vægten 11⅝ lod, jf. ovf. samt *oliebeholder til sygebesøg*, 8¾ lod, begge nævnt i *1804- og 1821-22-inventariet*. Et †*sygesæt*, nyere, med håndkors og tre skrin, alle af messing, er registreret i *1990-inventariet*.

Fig. 38. Bagside af monstrans, 1700-tallets midte, jf. fig. 29 (s. 468). Foto HW 2005. – *Back of monstrance, mid-18th century, cf. fig. 29.*

Fig. 39. Stempler fra monstrans, 1700-tallets midte (s. 468). Foto HW 2005. – *Stamps from monstrance, mid-18th century.*

Monstrans (Fig. 4, 29, 38-39), 1700-tallets midte, 53 cm høj, med røde, blå, grønne, violette og rosa halvædelstene. På foden mellem rokokokartoucher er drevet billede af Skt. Ignatius af Loyola med bog, hvorpå versalindskrift: »Omnia ad maio(rem) Dei glo(riam)« (Alt til største ære for Gud). Skaft i tre afsæt mellem to knopper, hhv. smykket med et knippe af sammenbundne kornaks og en rede med pelikanen, der nærer sine unger. Det centrale cirkelformede rum er indrammet af drueklaser og flankeres af de tre teologiske dyder, alt på baggrund af stråleglorie, tv. Kærligheden med to børn, th. Håbet med anker og øverst Troen, her vist med pavetiara på det tilslørede hoved, kalk og oblat i venstre hånd og i højre hånd bog med indgraveret versalindskrift: »Evange(lium) secun(dum) quat(t)uor evangeli(stis)« (evangeliet ifølge de fire evangelister) samt pontifikalkors. Øverst kors i stråleglorie. På den vandrette standkant fire stempler (fig. 39), foruden tre, svarende til kalk nr. 1, et tværrektangulært felt med omtrent ulæselige reliefversaler (mestermærke?). Nævnt 1804 samt 1821-22, her med vægten 107⅛ lod. Et tilhørende †*futteral* blev istandsat 1831.[97]

Ciborier. 1) (Fig. 29, 40), 1700-tallets midte, 30 cm højt, seksdelt tunget fod, antagelig af kobber (*1985-inventariet*), med svajknækket udsmykning som kalk nr. 1, skaft i tre afsæt med flad, midtdelt knop under større pæreformet led samt glat bæger. Låg med udsmykning som fod, kronet af ligearmet kors på kugle. Ciboriet, der formentlig

er samtidig med kalk og monstrans, er antagelig identisk med det anførte i *1804-inventariet*. 2) O. 1850, 21 cm højt, høj fod med fordybet bladkors, pæreformet knop, lavt bæger med perlestav; hvælvet låg med ligearmet korsprydelse. 3) Nyere, 30 cm højt, enkelt med korskronet låg. Under bund stempel for det belgiske sølvvarefirma Bourdon i Gent (»Bourdon Gand«). I tabernaklet.

Skeer. 1) 1934 (med senere reparation), 15 cm lang med muslingdekoration på skaft og stemplet med Københavnsmærke 1934, guardeinmærke for Johannes Siggaard, mestermærke ((?), sammenskrevet »KDJ« for ikke identificeret sølvsmed), stempel for Cohrs sølvvarefabrik og 1990. 2-3) Moderne, længde 7 cm. †*Skeer*. To små skeer er omtalt i *1821-22-inventariet* i forbindelse med den store og den lille kalk (jf. ovf.). Endvidere nævnes smst. en ske af vægten ⅝ lod, ved røgelsesskibet (se ndf.).

Fig. 41. Messekander nr. 1-2 , 1744, skænket af Johann Christian von Geistler (s. 469). Foto Hugo Johannsen 2006. – *Mass jugs nos. 1-2 , 1744, donated by Johann Christian von Geistler.*

Fig. 40. Ciborium nr. 1, 1700-tallets midte (s. 468). Foto HW 2005. – *Ciborium no. 1, mid-18th century.*

Messekander mv. 1-2) (Fig. 41), 1744, 12,5 cm høje. De to kander har sekskantet fod, todelt korpus med graveret årstal samt giverinitialer (»J. C.« og »V. G«) og tilhørende dobbeltvåben for Johann Christian von Geistler samt på det høje, kuplede låg med bladornamenter, opstandere med »A« og »V« for vand (aqua) og vin (vinum). Under fod mestermærke for Peter Normand, Randers (jf. Bøje nr. 5604).[98] Nævnt i *1804- og 1821-22-inventariet* med vægten 17⅛ lod. Tilhørende *bakke* (fig. 42-43), 1744, oval, 24,5×17,5 cm, med tilsvarende initialer og våben, indgraveret i bunden. Under bund mestermærke for Povl Hansen, Fredericia (Bøje nr. 6503). Antagelig nævnt i *1821-22-inventariet* (»Taze«) med vægten 14¾ lod. 3-4) 1900-tallets første halvdel, 12 cm, af sølvplet. Med indgraverede bogstaver for vand og vin. På låget ligearmet kors. Under bund stempler for sølvplet (Atla) fra Cohrs sølvvarefabrik, Fredericia samt Danmarksmærke. 5-6) O. 1975, 14,5 cm. Koniskformet korpus med svungen hank. På låg hhv. hvid og rød halvædelsten for vand og vin. Under bund stempler for Cohrs sølvvarefabrik, Fredericia, lødighed (925 S) og Danmarksmærke. †*Messekander mv.* Fire resp. to messekander af sølv og to bakker af tin, nævnt i *1804- og 1821-22-inventariet* og siden overstreget som udgået.

ALTERUDSTYR

Alterstager. 1-6) (Jf. fig. 31, 74), rokokostil, af messing. De tre par stager, der har varierende højder (45, 53 og 63 cm), klokkeformet rocaillefod, balusterskaft og lille profileret skål med fliget rand, er antagelig anskaffet i forbindelse med opførelsen af den nye kirke 1767. Formentlig identisk med seks af otte messingstager, nævnt i *1821-22-inventariet*. Derudover omfatter inventariet en rig beholdning af stager, såvel af sølvplet og messing som af tin og træ. Ingen af de bevarede synes dog med sikkerhed at kunne identificeres med eksempler fra den ældste beholdning, opregnet i *1821-22-inventariet* (jf. ndf.). Blandt de bevarede ses dog en række stager i senempirestil: 7–8) 39,5 cm høje, af sølvplet, med holdere til tre lys. 9-10) 31,5 cm høje, af messing, på firkantet fod. 11) 59 cm høj, af sølvplet, med tresidet fod, prydet med roset; skaftring med diamantbosser.[99] 12) 62 cm høj, af messing, med tresidet volutsmykket fod og balusterskaft, der ligesom nr. 11 er midtdelt af profilled. Stagen, hvis fod og skaft er beslægtet med alterkrucifiks nr. 2, har antagelig haft pendant.[100] Hertil kommer et antal messingstager, alle nyere, dvs. fra 1800-tallets anden halvdel og 1900-tallets første del, i gotiserende og barok stil, samt en *syvstage*, 37 cm høj, ligeledes af messing, af velkendt type (jf. bl.a. *DK Odense* 559) og en *påskestage*, 103 cm høj, træ; grå staffering med forgyldte profilled.[101] †*Alterstager mv.* Foruden to stager, vel sammenhørende med nr. 1-6, nævnes 1804 og 1821 to små alterstager, en lille håndstage samt en »platierter«-stage, alle af messing; sidstnævnte, vel i en legering, omtales 1821. Endvidere fire stager af tin, en fod af træ til påskelyset samt en *lysesaks* af messing.

Fig. 42. Messebakke, skænket 1744 af Johann Christian von Geistler, samt kopi, 1973, af ⋆røgelseskar, skænket 1742 af Pietro Bianco, i dag i Fredericia Museum (jf. fig. 45, s. 469, 471). Foto HW 2005. – *Mass tray, donated in 1744 by Johann Christian von Geistler, and copy, 1973, of ⋆thurible, donated in 1742 by Pietro Bianco.*

Fig. 43. Kronet våbenskjold og initialer for Johann Christian von Geistler, samt årstallet 1744. Detalje af messebakke (jf. fig. 42) (s. 469). Foto HW 2005. – *Crowned coat of arms and initials of Johann Christian von Geistler, with date 1744. Detail of mass tray* (*cf. fig. 42*).

Alterbordskrucifikser. 1) O. 1800, antagelig identisk med sølvkrucifiks på sort korstræ med vægten 22¼ lod, nævnt i *1821-22-inventariet*. Den 18 cm høje Kristus hænger tungt i armene på det enkle kors, 42 cm højt, på lav plint og kasseformet sokkel; af træ, sortstafferet med sølvlister. 2) O. 1850, af forsølvet bronze eller messing. Den 14 cm høje Kristus er fæstnet til 80 cm højt kors med muslingprydelser på korsarmene og tresidet fod med udsmykning af flammende, tornekronede hjerter, samt balusterskaft. Krucifikset er antagelig identisk med et eksemplar, vist på ældre fotografi af Johannes von Euch, kirkens daværende sognepræst (1864-84) (fig. 28).[102] Sml. også alterstage nr. 2. †*Alterbordskrucifikser.* Fire, nævnt 1804; ét, af messing, nævnt i *1821-22-inventariet*.

Korsrelikvarium. (Fig. 44), korsformet relikviegemme, 1864, af sølv, 12×12 cm, 2 cm højt, med øsken til ophæng. Det ligearmede kors har i midten og ved hver korsarm firpas med figurer i relief, hhv. den korsfæstede Kristus, hvorover brystbillede af Kristus, tv. og th. Peter og Paulus samt

nederst Jomfru Maria. Under bund tre stempler: Københavnsmærke for 1864, guardeinmærke for Simon Groth samt mestermærke for Emil Ferdinand Dahl (jf. Bøje nr. 1527). Tilhørende korsrelikvie, dateret 1852, med en splint af Kristi kors.[103]

Røgelseskar. ⋆1) (Fig. 45), 1742, af sølv, 17 cm. Cirkulær fod, med halvkugleformet skål og gennembrudt låg i tre afsæt. Kædeophæng, samlet i kuplet overdel med ring. På skål med fordybet skriveskrift: »Lampas eram Jansens, fecit Thur(ibulum) ferre Bianco« (jeg var Jansens; Bianco lod (mig) gøre til røgelseskar). Under skål mestermærke for Christian Vilhelm Schlegel (Bøje nr. 6501). Karret, der formentlig er blevet til på initiativ af Pietro Bianco, findes på Fredericia Museum (inv.nr. 2273). Jf. nr. 4. Nævnt i *1804- og 1821-22-inventariet* med vægten 36,5 lod. 2) O. 1900, af sølvplet, 28 cm højt, i historicerende stil. 3) 1932, af sølv, under skål Københavnsmærke for 1932, guardeinmærke for Johannes Siggaard og mestermærke HCC, antagelig for H. C. Christiansen, Ulfborg (1911-37). 4) Mærket 1973, af sølvplet, kopi i mindre format (14 cm højt) af nr. 1, udført på initiativ af Palle Burla (*1985-inventariet*). †*Røgelseskar. 1804- og 1821-22-inventariet* omtaler hhv. et og to røgelseskar af messing med tilhørende røgelsesskibe.

Fig. 44. Korsrelikvarium, 1864, udført af Emil Ferdinand Dahl (s. 470). Foto HW 2005. – *Cross reliquary, executed in 1864 by Emil Ferdinand Dahl.*

Fig. 45. ⋆Røgelseskar, skænket 1742 af Pietro Bianco (s. 471). Fredericia Museum. Foto AM 2006. – ⋆*Thurible, donated in 1742 by Pietro Bianco.*

Røgelsesskibe. 1) (Jf. fig. 36), o. 1800, af sølv, 13,5 cm højt. Firsidet fod med afskårne hjørner og bladbort, skaft med flad riflet kugleknop og oval røgelsesbeholder med tilsvarende riflet kant og bladbort. På lodret standkant to stempler for Jens Jensen Winge, Fredericia (1756-1818, jf. Bøje nr. 6519) samt delvis udpudset mærke i oval (antagelig bymærke for Fredericia). Nævnt i *1821-22-inventariet* med vægten 14¾ lod samt tilhørende †*ske*. 2) Antagelig 1932 som røgelseskar nr. 3, af sølv, 14 cm højt. Under fod mestermærke som det ovennævnte kar samt to lødighedsstempler (826 S). †*Røgelsesskibe. 1804- og 1821-22-inventariet* omtaler hhv. et og to skibe af messing med tilhørende †røgelseskar.

Vievandskost (jf. fig. 36), o. 1854(?), af sølv, 35 cm lang. Kugleformet beholder med huller og skaft, hvis nedre del er linseformet og kantet med graverede, store skønskriftbogstaver: »IH« (eller »JH«), måske mestermærke. Kirkens regnskaber noterede 1854 tilgang af en 'aspergillum' (vievandskost), muligvis denne, der kan være omfattet af et tilbud fra Joh. Weiss i Olmütz om 'regalier' til kirken.[97] *Vievandsspand,* moderne, af aluminium, 13 cm høj, 13 cm i tværmål. Med hank og latinsk kors indgraveret på korpus. Under bund stempler for det franske firma »Guy Degrenne (Industrie)« og mærke for aluminium.

Fig. 46a-b. Korkåbe og messehagel, 1800-tallets anden halvdel og o. 1900 (s. 472). Foto AM 2006. – *Cope and chasuble, 2nd half of 19th century and c. 1900.*

Processionskors, 1800-tallet, af forsølvet tin, 62 cm højt. Kristusfiguren, der hænger dybt i armene, er monteret på korstræ, hvis arme er formet som trepas med rosetprydelse. Korset er fæstnet til en sortmalet træstage, 130 cm høj.

⋆*Hostie- eller oblatjern* (fig. 47), 1800-tallet, 76 cm langt, til bagning af fire oblater med korsmærke, 6,5 cm i tværmål. Fredericia Museum (mus. nr. 1984-093). Jernet, der var en gave fra Skt. Joseph Søstrene, er dog næppe identisk med de i *1821-22-inventariet* nævnte †hostiebagejern eller tre tilhørende †hostieudstikkere, alle af jern.

Messeklæder. Kirken rummer en meget stor samling af messeklæder, hvoraf ingen dog synes at kunne henføres til den ældre beholdning, beskrevet i *1804- og 1821-22-inventariet*, jf. ndf. Hvad angår nyere anskaffelser, skal der dog ikke her gives en fuldstændig fortegnelse over messeklæderne, der foruden messehagler bl.a. omfatter *korkåber* (pluvialer), *stolaer*, *kor- og messeskjorter* (rochetter, albaer) og *livgjorder* (cingula). Blandt vævede og broderede messedragter af uld og silke i farverne hvid, rød, sort, grøn og violet, skal her særligt nævnes korkåbe (fig. 46a), 1800-tallets anden halvdel, af sort silkebrokade med mønster af vinløv og Jesumonogram broderet på ryggen i gullighvid silke; besætning og frynser i samme farve, samt messehagel (fig. 46b), o. 1900, af rød

silkebrokade med korsmønster og besætning af guldgaloner; rygkors med broderi af Jesumonogram, blade og blomster, alt i gylden silke. †*Messeklæder. 1804- og 1821-22-inventariet* opregner hhv. 15 og 17 messehagler og korkåber; hertil kom et antal stolaer samt messeskjorter mv. Hovedparten af de førstnævnte var af silke eller damask i farverne rød, gul, blå, violet, sort, grøn, hvid og grå, med broderier af blomster og frugter, enkelte med besætning af guld eller sølv. Af beholdningen bemærkes private donationer, hhv. fra generalmajor Geistler (Gustav Vilhelm eller sønnen Johann Christian, to røde messehagler med guldblomster og besætning af 'ægte borter'), fra vinhandler Bianco og fra »Rittmöller«.

Messeklokker. Kirkens beholdning omfatter en række forskellige, dels håndklokker af sølvplet og messing, heraf tre eksemplarer fra 1800-tallet af malm og messing med bøjlehåndtag og tre klokker (fig. 33, 48),[104] dels en vægklokke (fig. 49), 1800-tallet, af messing med ophæng af smedejern; sidstnævnte bag alteret ved dør til sakristiet. †*Messeklokker. 1821-22-inventariet* nævner to af malm, ophængt hhv. ved sakristidøren og ved alteret.

Seks kostbare †*blomstervaser*, skænket o. 1731 af fru von Lüttichau (vel Catherine Agnes de Lezenner de Pigel), g.m. Hans Helmuth von Lüttichau (1670-1732), siden 1730 general for rytteriet i Jylland.[105] Jf. også †prædikestol (s. 475) og †herskabsstol (s. 476). Endnu nævnt i *1821-22-inventariet*. †*Morter*, af messing, o. 1800 med tilhørende støder. Med indprikket angivelse af kirkens navn: »Skt. Knuds kirke«, jf. *1985-inventariet*. Senere udgået, jf. *1990-inventariet*.

Fig. 49. Messeklokke, 1800-tallet (s. 473). Foto Hugo Johannsen 2006. – *Sacring-bell, 19th century.*

ALTERSKRANKE OG DØBEFONT MV.

†*Alterskranker*. 1) (Jf. fig. 30, 74), muligvis fra kirkens opførelsestid o. 1767, af træ, med kraftige balustersøjler og fremadsvunget midtparti. 2) (Jf. fig. 50) 1923, af træ, med udskæringer i barokstil.

Fig. 47-48. 47. *Hostie- eller oblatjern, 1800-tallet (s. 472). Fredericia Museum. Foto AM 2006. 48. Messeklokke, 1800-tallet (s. 473). Foto HW 2005.– *47. *Host or wafer irons, 19th century. 48. Sacring bell, 19th century.*

Fig. 50. Låger fra †alterskranke, 1923 (s. 473). Foto Hugo Johannsen 2006. – *Gates from †altar rail, 1923.*

Bemalet og forgyldt. (†)Lågerne fra to midterste fag, smykket med Alfa og Omega i udskåret indramning, genanvendtes før nedtagningen o. 1973 til †alterbord nr. 2. Nu hensat på loftet.

Læsepult, moderne, af hvidmalet træ, opsat ved alterbord nr. 2.

Tre *helgenfaner*, i farverne violet, rød og grøn, er omsyet af ældre messeklæder.[78]

Døbefont (fig. 51), skænket af Christian Peter Bianco (†1813), muligvis 1810.[106] Af træ, 140 cm høj (96 cm til kummens overside), tværmål 80 cm. Fonten er udført i empirestil med høj profileret sokkel, hvorpå plint med rudefelt indrammet af kannelerede lisener. Selve kummen udgør en halv cylinder med konkav skaft. På kummens kant påsatte blomsterrosetter. Bag kummen en halvcirkulær skærm med relief af Helligåndsduen i strålekrans over skyformation. Hvid staffering med forgyldning af dekorative led. I kummen er i nyere ramme af træ det samtidige *dåbsfad*, tværmål 61 cm med tilhørende *låg*, begge af tin og sidstnævnte prydet med vaseformet håndgreb.[107] Låget er forsynet med nyere hængelås. *Dåbsfad* af tin i barokstil, 32,5 cm i tværmål, anskaffet 1977 (*1985-inventariet*). Fonten stod før 1923 i kirkens nordside (jf. fig. 30, 74), siden flyttet til sydvesthjørnet (jf. fig. 26). I dag ved kirkens sydvæg nær hjørnet mod øst. †*Døbefont mv.* Menigheden må antagelig allerede fra den ældste tid have haft en font eller muligvis blot et †fad på et podium eller bord. De ældste dåbshandlinger i menigheden fandt sted fra 1685.[25] Et †*krucifiks* af bly fandtes ved døbefonten, jf. *1821-22-inventariet*.

Dåbskande (jf. fig. 36), o. 1822, 17 cm høj. Kanden, der er udført i empirestil med godronnering på korpus, svungen tud og hank, har mestermærke for Christian Ernst Struntze, Fredericia (o. 1786-1844) (Bøje nr. 6531), månedsmærke, måske for skorpion og vægtangivelse: »Wog 16¼ Lot«. Kanden blev omstøbt af sukkerdåse, nævnt i præstegårdens inventarium 1822.[106]

Kedel, 1800-tallet, af messing med kobberbund og huller til †hank. Anvendt til dåbsvandet (*1990-inventariet*).

†*Oliebeholdere. 1804- og 1821-22-inventariet* nævner beholdere til den hellige olie med samlet vægt 6 lod. *1985-inventariet* anfører tre ens pyksisser til dåbsolie, chrisma og sygeolie, indvendigt forgyldt samt mærket med de tilhørende bogstaver.

Vievandskar. 1) (Fig. 52), 1959, af marmor, udført som kopi af †vievandskar nr. 1 fra 1770 (jf. ndf.).

Fig. 51. Døbefont med tilhørende dåbsfad, skænket af vinhandler Christian Peter Bianco (†1813) (s. 474). Foto HW 2005. – *Font with baptismal dish, donated by the wine merchant Christian Peter Bianco (†1813).*

Fig. 52. Vievandskar 1959, kopi af †vievandskar 1770 (s. 474). Foto Hugo Johannsen 2006. – *Aspersoria 1959, copy of †aspersoria 1770.*

Formet som muslingskal; på oversiden indgraveret årstal: »1959«. På tilhørende vægplade: »Original 1770«. I sydvest, ved indgangen fra haven. 2) (Jf. fig. 18) nyere, af messing og kobber. I nordvest ved indgangen fra Sjællandsgade. †*Vievandskar.* 1) 1770, af marmor, mærket »Copenhagen 1770«.[108] 1959 erstattet af vievandskar nr. 1. 2) Af messing eller kobber, nævnt i *1821-22-inventariet*. Muligvis identisk med ældre vievandskar af messing, nævnt i *1985-inventariet*.

PRÆDIKESTOLE OG STOLESTADER

Prædikestol (fig. 53), 1923, i historicerende stil. Kurven har fire fag med affasede hjørner. De to fag har ligearmet kors i akantusramme, de affasede hjørner blomsterranker fra kerubhoveder. På hjørnerne bladsøjler. I frisefeltet båndslyng. Ottekantet bæresøjle med lav plint og udbuget skaft, der danner overgang til den volut- og rocaillesmykkede underbaldakin. Opgang med slanke balustersøjler. Hvid staffering med gulmarmorering og forgyldning af udvalgte detaljer. Ved nordvæggen, vest for alteret. †*Prædikestole*. 1) Udformningen af den ældste prædikestol er ukendt. Antagelig placeret ved nordsiden, nær fru von Lüttichaus stol, omtalt 1731 (jf. †herskabsstol). 1734 blev oberstløjtnant Johann von Geistler begravet ved prædikestolen.[25] 2) 1741, skænket af generalmajor Gustav Vilhelm von Geistler og Eva Maria von Lüttichau.[109] Muligvis overført til den nye kirke o. 1767. 3) (Jf. fig. 30, 74), 1800-tallets første halvdel. Kurvens panelfelter havde enkel båndværksdekoration med kors og nedhængende ornamenter, afsluttet med kvast, mens lydhimlen havde topprydelse med gitterværk og vase. Antagelig identisk med prædikestolen, nævnt i *1821-22-inventariet*, dog uden karakteristik. Ved sydvæggen, vest for alteret.

Stolestader (jf. fig. 18, 27), o. 1767, hovedparten antagelig fra kirkens opførelsestid. Omfatter to blokke omkring midtergangen med 11 stader i hver række. Stolegavlene har svejfet øvre afslutning med muslingeskal i profilramme. Rygpanel med tre fyldinger, læsepult, hylde til bøger samt knæleskammel. Gråhvid staffering med marmorering af gavle og forgyldning af muslingeskal. Blå klædeshynder. Stolene, der tidligere havde hængslede †døre (jf. fig. 74), var tidligere hhv. blå- og brunstafferede.[110] *1821-22-inventariet* nævner 20 kirkebænke.[111] 1907 blev stolestaderne istand-

Fig. 53. Prædikestol, 1923 (s. 475). Foto AM 2006. – *Pulpit, 1923.*

sat, dog ud fra den hensigtserklæring, at mindst en tredjedel af de gamle stole skulle bevares. I forbindelse med orgelpulpiturets udvidelse 1907 (s. 454) blev antallet af stader reduceret. 1926 overførtes et antal gamle kirkestole (antagelig de kasserede fra den førnævnte reparation) til Vor Frelsers Kirke i Assens.[112] O. 1990 gennemgik stolestaderne en fornyet istandsættelse.

Den nuværende kirke rummer ingen særlige møbler til skriftemål.[113] †*Skriftestole*. *1821-22-inventariet* omtaler to knælebænke og et skriftestolsgitter; placering uvis. En skriftestol, vel o. 1923, var tidligere placeret i kirkens sydvestende, nær orglet i den tidligere skolebygning (jf. fig. 26, 70).[114] Stolen var todelt og havde en rig arkitektonisk udsmykning med korintiske pilastre, fyldingspaneler og vinduer. Hvidlig staffering med forgyldning. Herfra stammer muligvis (†)to knæleskamler af træ med røde fløjlshynder. I dag på loftet over sakristiet.

Præstestole mv. Ved kirkens sydvæg er opstillet en armstol og fire bænke, alle nyere i historicerende stil, til præst og ministranter. Hvidmalede med røde plyssæder. Anskaffet o. 1964 fra Fredericia Teater (*1985-inventariet*). En *løs stol* (fig. 54), i nyrokoko, guldbronzeret, med drejede ben, ryg med muslingsornament og rødt plyssæde, hidrører fra møbelsnedker Ferdinand Burlas hjem (farfar til kirkens daværende præst, Palle Burla, jf. *1985-inventariet*). På loftet over sakristiet. †*Løse stole*. To mahognistole i Christian VIII-stil, anvendt til brudepar, er registreret i *1985-inventariet*.

Fig. 54. Stol, o. 1900 (s. 476). Foto HW 2005. – *Chair, c. 1900.*

†*Herskabsstol*, nævnt 1731, anvendt af fru von Lüttichau og placeret på evangeliesiden (dvs. i nord) nær prædikestolen.[115]

Skab, 1972, med genanvendelse af ældre døre med hammerfyldinger og tilhørende låsetøj, 1700-tallet, fra †kommode, jf. *1985-inventariet*. Lys grå med marmorstaffering af fyldinger. I sakristi. †*Skabe*. Højt skab til paramenter, antagelig 1800-tallets anden halvdel, med enkle profilerede fyldinger. Tidligere i sakristi (jf. *1985-inventariet*, dog her karakteriseret som 'rococo') og antagelig anskaffet i forbindelse med dettes nyindretning o. 1840. Stor kommode med overskabe til paramenter, antagelig 1800-tallet. Ifølge *1985-inventariet* genanvendtes dørene til midtskabet til en loftslem.

Pengebeholdere. To enkle pengebeholdere af messing, cirkulært grundrids med relief af græsk kors på forsiden, er muligvis tilkommet o. 1902, da der d.å. anbefaledes anskaffelse af en bøsse til klingpungens indhold.[112] Opsat i kirkens vestende. †*Klingpung* (jf. fig. 30), nævnt i *1821-22-inventariet*, med pose af velour, lille forsølvet klokke og lige stang, der erstattede ældre, drejet, jf. *1985-inventariet*. Synes udgået.[78]

Standur, 1800-tallets første fjerdedel, på urskiven påmalet: »J. Bieregrav Rönne« med sort antikva, muligvis for Johan Machmann Bjerregrav (1766-1825). 213 cm høj kasse, grønstafferet med forgyldte lister. Antagelig identisk med ur, nævnt 1821 i præstegården.[106] Tidligere i sakristi,[90] i dag i menighedslokalet.

Dørfløje. *Udvendige.* 1) 1872 (jf. fig. 22). Retkantet fløjdør med firkantede og rundbuede fyldinger; førstnævnte med ryggede spejle. Rammerne dekoreret med rosetter. I portalen mod Sjællandsgade. 2) O. 1975 (jf. fig. 24). Formindsket rekonstruktion af fladbuet †fløjdør (jf. fig. 58) med ryggede fyldingsspejle, oprindelig indsat i kirkens

Fig. 55-56. Dørgreb o. 1840 (s. 477). Foto Hugo Johannsen 2006. – *Door handles, c. 1840.*

vestgavl 1767; men 1872 flyttet til forlængelsens sydside. Rekonstruktion efter tegninger ved arkitekt Ingemann Arthur-Nielsen (jf. fig. 58). 3) O. 1990 (jf. fig. 19). Retkantet fløjdør med fyldinger. Kopi af †fløjdør o. 1840. Oprindeligt dørgreb, af messing (fig. 55) er genbenyttet. Sakristiets syddør. Dørene står grønmalede udvendig, hvide indvendige.

Indvendige. 1) O. 1767 (fig. 57). Firkantet revledør med flammeret bræddebeklædning. Sidstnævnte er genanvendt, muligvis hidrørende fra fløj i en ældre blændet døråbning (s. 448) i kirkens sydøstre hjørne.[116] Oprindeligt låsetøj og dørgreb bevaret (fig. 72). I døren mellem kirke og sakristi, muligvis oprindelig yderdør inden tilføjelsen af sakristiet. 2) O. 1767, fladbuet, rigt profileret gerigt omkring yngre fløjdør med fyldinger. Gerigtet antagelig i lighed med †yderdør smst. flyttet fra kirkens 1872 nedrevne vestgavl til nuværende plads i forlængelsens sydside. 3-4) O. 1840, firkantede fyldingsdøre med riflet gerigt. I sakristibygningens trapperum til hhv. sakristi og øvre rum. Oprindeligt dørgreb af messing i empirestil bevaret i den nedre dør (fig. 56). 5) 1865. Fyldingsdør med fladbuet rudeparti foroven. Mellem sakristi og tårnrum. Dørfløjene er hvidmalede. Et vindfang (jf. fig. 18) inden for hoveddøren mod Sjællandsgade er opstillet 1923 som led i kirkens restaurering. I frisen over fløjdørene, som har blyindfattet, farvet glas, læses med gyldne versaler: »Mit hus er et bønnens hus. Luc. XIX, 46«. Bibelcitatet flankeres Jesumonogram med Alfa og Omega (vest) og af Mariamonogram (øst). Staffering som stoleværket.

ORGLER

†*Orgler.* 1) Bygningsår og orgelbygger ukendt, anskaffet i perioden 1822-27.[117] Instrumentet blev beskadiget under krigshandlingerne 1849, og P. U. F. Demant, Dalum, gav året efter tilbud på en istandsættelse samt en udskiftning af to af stemmerne, Salicional 8 fod og Gedact 8 fod, der var bygget af

Fig. 57. Flammeret dør mellem kirke og sakristi, o. 1767 (s. 477). Foto Hugo Johannsen 2006. – *Patterned door between church and sacristy, c. 1767.*

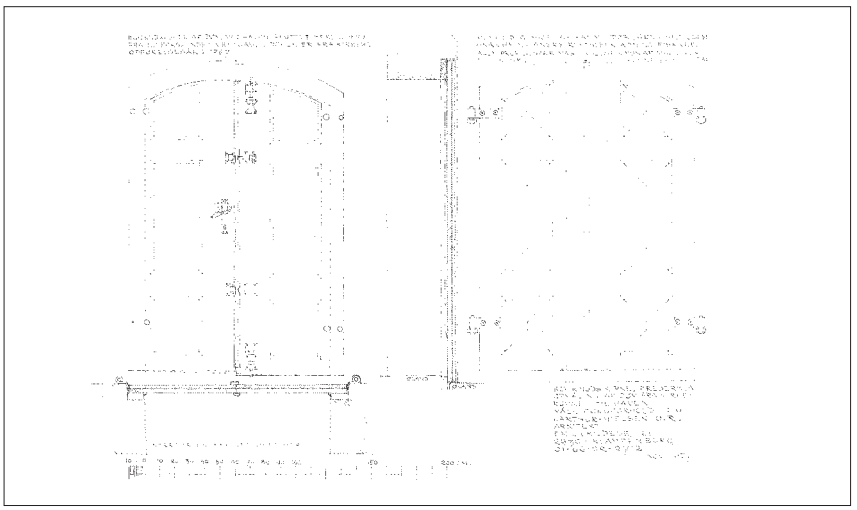

Fig. 58. †Dørfløj 1767 fra kirkens vestre †hovedindgang, flyttet til vestforlængelsens syddør 1872, jf. fig. 17 (s. 477). 1:50. Opmåling ved Ingemann Arthur-Nielsen 1975. Katolsk Historisk Arkiv, København. – †*Door 1767 from the western main †entrance, transferred to the south door of the western extension of the church 1872, cf. fig. 17.*

træ og derfor ikke tålte kirkens klima. 1852 bevilgede finansministeriet penge til den nødvendige udbedring af de anmeldte krigsskader.[30]

2) 1872, oprindelig med fem stemmer, bygget af Knud Olsen, København. Senere udvidet til otte stemmer, ét manual og pedal.[118] Orglet skænkedes 1923 til den romersk-katolske kirke i Nakskov.[119]

3) (Fig. 59), 1923, oprindelig med 17 stemmer, to manualer og pedal, bygget af Cäcilia, Österr. Orgelbau A. G., Salzburg og Wien; udvidet med én stemme 1925 af Th. Frobenius & Co., Kgs. Lyngby.[120]

Manual I	*Manual II* (*i svelle*)	*Pedal*
Bordun 16' (1925)	Quintatenenta 8'	Subbas 16'
Principal 8'	Philomela 8'	Bordunbas 16'
Gedakt 8'	Eoline 8'	Basfløjte 8'
Gamba 8'	Voce Celeste 8'	
Dolce 8'	Violino 4'	
Oktav 4'	Flagiolet 2'	
Fløjte 4'	Voce humana 8'	
Mixtur 2⅔'	Tremolo	

Kopler: II-I, I-P, II-P, II 16'-I, II 4'-I. Manualomfang: C-g'", pedalomfang: C-d'; stemmerne i II udbygget til g"" af hensyn til oktavkoplet II 4'-I. 1 frikombination. Kollektiver: p, mf, tutti. Afstiller for håndregistrering. Automatisk pedalomveksling. Pneumatisk aktion, keglevindlader.

Orgelfacaden i rokokostil var hvidmalet med forgyldte detaljer. Orglet var først anbragt på en midlertidig plads i kirkens sydvesthjørne ved udgangen til haven, således at spillebordet anbragtes på gulvet, mens orgelværket stod på et pulpitur. 1925 flyttedes det af Th. Frobenius til kirkeudvidelsen i den tidligere skolestue, hvis gulvniveau var hævet i forhold til kirkens.[121] 1984 konstateredes svamp i gulvet under orglet, som måtte nedtages af hensyn til reparationsarbejderne. En genopstilling blev ikke foretaget.[122] I stedet for pibeorgel anvendes nu et elektronisk instrument.

†*Orgelpulpitur* jf. s. 454.

SALMENUMMERTAVLER, LØSE MALERIER OG SKULPTURER

Salmenummertavler mv. Nyere, enkle tavler til skydebrikker. Hvidmalet med sorte brikker og hvide tal. †*Salmenummertavler* (jf. fig. 30), antagelig 1800-tallet, med udskåret overkant af svungen profil. (†)*Kanontavler,* 1800-tallet, med ældre tryk i forgyldte rammer. Nævnt i 1985-inventariet i rum over sakristi. *Korsvejsstationer* (jf. fig. 18, 27), 1923, i alt 14 gipsrelieffer med broget bemaling, indfattet i barokiserende rammer; fabriksarbejde fra Tyrol.[90] †*Korsvejsstationer,* 1800-tallet, jf. fig. 30.

Fig. 59. †Orgel nr. 3, 1923 (s. 478). Foto Ole Olesen 1973. Den Danske Orgelregistrant. – †*Organ no. 3, 1923*.

Løse skulpturer og malerier. Kirken rummer et antal skulpturer og malerier, hovedparten formentlig af ældre dato, heriblandt en række krucifikser, der på ældre fotografier ses i kirken, og i inventarierne er registreret her eller i sakristiet. Nærmere oplysninger om proveniens og tidspunkt for anskaffelse savnes for hovedparten af disse. Det kan ikke udelukkes, at en enkelt genstand er fra senmiddelalderen (nr. 1) og måske erhvervet under Johannes von Euchs virketid, jf. anskaffelsen af adskillige ældre skulpturer til Skt. Ansgars Kirke på hans initiativ (*DK KbhBy* 5, 429 ff.). En præcis datering af de ældste stykker forudsætter dog en nærmere konservatormæssig analyse, der for nærværende har ligget uden for redaktionens muligheder.

1) (Fig. 60). Krucifiks, muligvis senmiddelalderligt, af træ, med yngre kors. Den 66 cm høje Kristus hænger tungt i de strakte arme. Hovedet med vidjekrone og den højre hårlok lagt foran skulderen er sunket over til samme side, kroppen er vist med markeret sidevunde, indtrukket mellemgulv, lændeklæde med snip mellem benene og let bøjede ben (højre fod lagt over venstre). 125 cm højt glat kors. Kristusfiguren har sekundær staffering, mens korset er brunlakeret med hvidligt navnemærke (»INRI«).

Krucifikset, der måske tidligere har været anvendt som korbuekrucifiks, tilhører en udbredt type fra o. 1500 (jf. oversigt i *DK SJyll* 2825 ff.). På ældre fotografier (jf. fig. 30) synes krucifikset ophængt over døbefonten. I sakristiet.

2) (Fig. 61), Madonna med barnet, Johannes Døberen og helgen ('Sacra Conversazione'). Maleri, antagelig 1500-tallet, med senere overmalinger, af venetiansk type; olie på træ, 36×44,5 cm. Indsat i forgyldt barokramme. På forsiden en glasplade, på bagsiden nyere trægitter til stabilisering samt en påskruet messingplade med fordybede versaler: »Tilhører Stiftelsen Mariahjemmet«.

Fig. 60. Krucifiks, muligvis senmiddelalderligt (s. 479). Foto Hugo Johannsen 2006. – *Crucifix, probably Late Medieval.*

Maleriet viser en række personer i halvfigur på baggrund af et landskab med spredt vegetation og fjerne bakkeformationer. I midten ses jomfru Maria med det nøgne Jesusbarn, der har løftet højre hånd til velsignelse. Hun har nedslagent blik og bærer rød klædning under mørk kappe; hvidt hovedlin. Ved hendes højre side peger Johannes Døberen med korsstav og kamelhårsdragt på Jesus, mens en langskægget, ikke identificeret helgen flankerer hendes venstre side. Han bærer en mørk dragt med turbanlignende hovedbeklædning og holder i højre hånd en bog.

Billedet er ikke signeret, men bærer på bagsiden en nyere seddel med påskriften: »Giovanni Bellini 1426-1516«. Selvom billedet under ingen omstændigheder synes at være et autentisk værk af mesteren, forekommer dets slægtsskab med venetiansk malerkunst o. 1500 åbenbar. Dog er maleriet præget af senere overmalinger (navnlig Jesusbarnets ansigt).[123] Tidligere i kirkens vestende, nu i sakristiets overetage.

3) Krucifiks af baroktype, antagelig o. 1700, af træ på nyere kors. Hovedet af den ca. 43 cm høje figur hviler tungt på brystet, den ene arm synes fornyet. Fragmenter af antagelig sekundær bemaling i naturlig karnationsfarve, hvidt, brunt og forgyldning. På loftet. Ifølge *1985-inventariet* erhvervet 1948 af pastor Grobetz (Fridoling Grobetz Reinheld, virksom 1947-51) »fra (kirke)loft i Herslev«, vel Herslev Kirke (Brusk Hrd.).

4) Maleri af Jesus med brændende, korsprydet hjerte, 1800-tallets anden halvdel, olie på lærred, 79×58 cm. På bagsiden mærket: »Tilhører Alfred Jensen«.

5-6) Krucifikser, antagelig o. 1900, begge af senmiddelalderlig type, hhv. 70 og 78 cm lange figurer af træ og gips med samtidig staffering. På loftet. Et krucifiks, måske identisk med et af disse, ses på ældre fotografier (fig. 30) ophængt ved prædikestolen. I sakristiets overetage.

7) Mariastatue, o. 1900, af gips med broget bemaling. 71 cm høj. Madonna er gengivet som den Apokalyptiske Jomfru, stående på måneseglet og trædende på en slange. Gave fra Anna Hansen, jf. *1990-inventariet*. I sakristiets overetage.

†*Malerier.* 1) 1711, af kirkens daværende sognepræst, Conrad Weisz (†1712). Ophængt i sakristiet o. 1985, men tidligere placeret i præstegården.[90] Maleriet, der ikke kan påvises i dag,[78] gengav præsten i halvfigur i en oval indramning med latinsk versalindskrift samt en tilsvarende tekst på skriftbånd nederst i billedet; sidstnævnte refererede til hans heltemodige indsats over for de pestsyge i København 1711.[124] 2) Maleri af Jesus som 12-årig i templet, o. 1850. Ifølge *1985-inventariet* fundet sønderrevet på loft og 1975 opklæbet på nyt lærred.

†*Krucifikser.* 1) Nævnt i *1804- og 1821-22-inventariet*. 2) Ca. 90 cm højt, bemalet eg i »Oberammergaustil«, ophængt udendørs, men stjålet 1982.[90]

Julekrybbe. Ca. 80 cm høje figurer af gips med broget bemaling, skænket o. 1911 af enkefru Riffarth i München-Gladbach. [125] Dele til ældre

Fig. 61. Madonna med barnet og helgener, antagelig 1500-tallet (s. 479). Foto HW 2005. – *Madonna and Child with Saints, probably 16th century.*

†*julekrybbe*, 1800-tallet, nævnt i *1985-inventariet*. Stativ til 'den hellige grav', dvs. en †*Kristi grav* nævnt 1821.[106]

BELYSNING OG KLOKKER MV.

To *lysekroner*, af messing, støbt på Voss' fabrikker i barokform med 2×8 arme og kugleformet hængeknop, blev 1926 skænket af L. W. Larsen.[112] Fra første færd beregnet til elektrisk belysning. (†)Ottearmet *prismelysekrone* af bøhmisk krystal, 1700-tallets anden halvdel, var tidligere ophængt i kirkens midte, jf. fig. 30. Kronen, som kan være identisk med den ene af to glaslysekroner, nævnt 1821,[106] var midlertidig nedtaget i tidsrummet 1926 og 1973, men blev sidstnævnte år nyistandsat. For få år siden atter nedtaget og henlagt på loftet i delvis itubrudt stand. O. 1910 tilpasset til elektricitet.[90] †*Lysekrone* af glas, jf. ovf. 1821 nævnt som gammel og kassabel.[106]

Evighedslampe (jf. fig. 27), 1800-tallet, af messing og rødt glas. Beregnet til elektricitet. Ophængt foran alteret.

Lampetter (jf. fig. 18), 1926, anskaffet samtidig med lysekronerne og ligeledes skænket af L. W. Larsen. Af barokform, trearmede. De i alt otte eksemplarer er ophængt på kirkens nord-, vest- og sydvægge.[112] †*Lampetter* (jf. fig. 23), o. 1900. To med dobbelt svungne arme og enkle glasskærme var tidligere placeret på det 1923 nedrevne pulpitur (jf. ovf.).

Kandelabre, 1800-tallets første halvdel, af træ, 146 cm høje, med balusterformet skaft og fod med løvefødder. Den ene har hvid staffering med forgyldte detaljer, mens den anden er helt guldbronzeret. På loftet.

Ligskamler mv. Fire hvidmalede skamler. I sakristiets trapperum. To †*ligskamle*r, anført 1821 tillige med et †*ligklæde*.[106]

Tårnur (jf. fig. 1), nyere, elektrisk værk, installeret over klokkerne med urskiver (blåmalede med gyldne romertal på sort), som dækker tårngavlenes cirkelglugger i øst og vest.

Tre *klokker*, alle ophængt i vuggebomme af jern. 1) 1865, tværmål 56 cm, støbt af Gamst & Lund's efterfølger, København. På legemet trelinjet indskrift med reliefversaler: »St. Ansgar/ Hvo som søger Gud/ Han komme naar jeg kalder«. Endvidere palmetbort over støberangivelse. Indviet 10. dec. 1865 sammen med †klokke.[126]

2) 1928, tværmål 113 cm, støbt af M. og O. Ohlsson i Lübeck. På legemet med reliefversaler »Andreas Olavi/ Skt Canuto Regi«. Endvidere støbernavn mellem tovstavslister.

3) 1929, tværmål 75 cm, støbt af samme firma som nr. 2. På legemet med reliefversaler: »Venite adoremus« (Kom, lad os tilbede (ham)). Støbernavn som ovf.

†*Klokke*, 1865, omtalt som 'den store klokke' med betegnelsen »Maria«. Latinsk indskrift: »Ecce, sub hoc titulo Tua dicor, sancta Maria. Ora pro populo, dum sono,Virgo pia« (Se, under dette navn kaldes jeg din, hellige Maria. Bed for folket, når jeg lyder, hellige Jomfru).[127] Omstøbt til klokke nr. 2 eller 3.

Fig. 62. Udsnit af haven og den tidligere †kirkegård syd for kirken (s. 483). Foto Hugo Johannsen 2006. – *Detail of the garden and the former †churchyard to the south of the church.*

GRAVMINDER

Som nævnt s. 435 foretoges den katolske menigheds begravelser allerede fra første færd både på Skt. Michaelis Kirkegård og i selve kirken. I reskriptet af 17. nov. 1685 indskærpedes det dog, at begravelserne på kirkegården skulle forrettes uden nogen ceremoni og jordpåkastelse. Derimod synes man flere gange, trods klager fra de lokale sognepræster, fra højeste sted at have accepteret en standsmæssig begravelse i selve kirkerummet med forskellige former for hædersbevisninger, ligtaler, procession i fakkelskær og musikledsagelse.[128]

En række fremtrædende medlemmer i menigheden blev, som det er registreret i kirkens hovedministerialbog inden for tidsrummet 1734-1800[25] begravet i kirken på nærmere angivne placeringer, betegnet i forhold til alteret, evangelie- og epistelsiden (nord og syd), alterskranken, prædikestolen samt stolestaderne. Det må formodes, at alle disse har haft synlige gravminder, enten gravsten i gulvet eller mindetavler på væggene. Ingen af disse kendes dog i dag.[129] Som det fremgår af kilderne vedrørende Charlotte Elisabeth Biancos begravelse (†1765), havde denne to år forinden, 1763, opnået tilladelse for sig selv og sin familie til at blive begravet i kirken mod at svare 10 rdlr. 'til den fattige tyske kirke'. Her skulle man til gengæld holde indhegningen omkring den katolske menigheds grave ved lige.[130]

I tidsrummet 1799-1830 blev foretaget begravelser i haven ved præstegården (s. 436, 441). Også her blev gravstederne sandsynligvis markeret med sten, som det fremgår af menighedens klage 1832 over, at præsten havde optaget og indlagt ligstenene i kirken og i øvrigt sammen med organisten delt og indhegnet arealet til haver.[131] Måske er gravsten nr. 3 ved denne lejlighed flyttet ind i kirken. Jf. dog også s. 441.

I forbindelse med kirkens istandsættelse 1872 blev hovedparten af gravstenene optaget, bortset fra enkelte udvalgte, jf. nr. 1-3.[132] Endelig er to gravsten (nr. 1-2) efter 1962 opsat udvendigt på kirkens sydmur, antagelig i forbindelse med istandsættelserne o. 1985 eller 1990.

Fig. 63. Gravsten over Cornelius Barring (†1704) (s. 484). Foto Hugo Johannsen 2006. – *Tombstone of Cornelius Barring* (†*1704*).

Gravsten eller *gravfliser.* 1) (Fig. 63), o. 1704. Cornelius Barring, kirkens daværende sognepræst, medlem af jesuiterordenen, ⋆27. sept. 1657, †8. april 1704.

Af kalksten med ortoceratitter, 48,5×75 cm, fordybet kursivindskrift og mærke for jesuiterordenen. Stenen, der i dag er opsat udvendigt på kirkens sydmur, fandtes oprindelig foran alteret,[133] men blev senere (vel efter 1872) placeret i kirkens gulv, bag alteret.[134]

2) (Fig. 67), o. 1705. Arent Diricsen, muligvis †1705.

Af lys grå kalksten, 71×48 cm, indskrift og årstal (1705) med fordybede versaler. Stenen, der som nr. 1 er opsat på kirkens sydmur, fandtes tidligere i kirkens gulv, bag alteret, tillige med to tilsvarende †fliser, ligeledes mærket »Arent Diricsen 1705«,[135] vel som markering af dødsår eller murede begravelser i kirkegulvet, ejet af ovennævnte.

3) (Fig. 66), o. 1804. Johan Gerhard Schwartz (†17. marts 1804), direktør for Blaagaards Klædefabrik i Fredericia.

Af gråflammet og hvidt marmor, 196×128 cm, meget slidt. Tysk indskrift med fordybede versaler. Over navn skriftsted (Visd. 3,1). I stenens øvre hjørner indfældede rosetter, nederst tværovalt relief af en siddende, sørgende kvinde med hovedet hvilende på højre hånd og omgivet af spredte attributter, der dog ikke længere kan identificeres.

Johan Gerhard Schwartz blev 17. marts 1804 begravet på Skt. Knuds Kirkegård. Det fremgår ikke med sikkerhed, hvornår stenen er indflyttet herfra til den nuværende placering i kirkens midtergang. Muligvis er det sket i forbindelse med kirkegårdens nedlæggelse o. 1832 og næppe 1872, da et flertal af stenene tværtimod blev fjernet fra kirkerummet.[136]

(†)*Kirkegårdsmonument* (fig. 64-65), 1908. Antonio Costa (†11. aug. 1808), spansk ritmester.

Det oprindelige †gravsted (fig. 65), der var indrammet af lave borner, hvorimellem kæder, var smykket af en tværrektangulær mindeplade med relief, indsat i kvaderstensfelt og indrammet af korsprydede piller hvorimellem versalindskriften: »Reist af spanske Kavalerieofficerer«. Foran dette var et kors på en lav plint eller mindesten. Heraf er bevaret seks fragmenter (fig. 64), udført hhv. af rødligt granit og hvidligt marmor: a. Mindeplade med fladbuet øvre afslutning, 85×95 cm; herpå relief af to krydsende klinger og to rytterpistoler; b. Indskriftfelt, 35×207 cm, fra øvre vandrette rammefelt (jf. ovf.); c-d. To identiske topstyk-

Fig. 64. Fragmenter af (†)kirkegårdsmonument over Antonio Costa (†1808), rejst 1908 (s. 484). Foto Hugo Johannsen 2006. – *Fragments of* (†)*churchyard monument to Antonio Costa* (†*1808*)*, erected in 1908.*

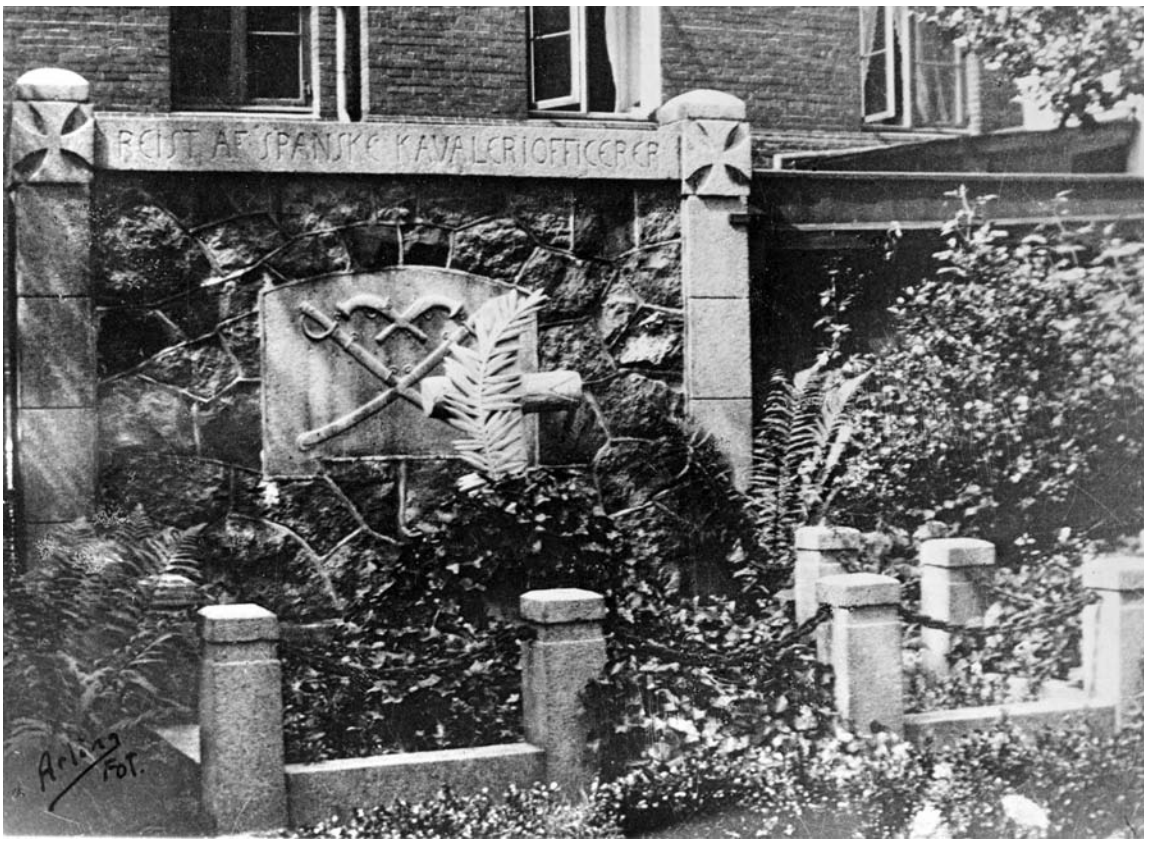

Fig. 65. (†)Kirkegårdsmonument over Antonio Costa (†1808), rejst 1908 (s. 484). Ældre foto i Lokalhistorisk Arkiv. – *Fragments of* (†)*churchyard monument to Antonio Costa* (†*1808*)*, erected in 1908.*

ker fra indramningen, 38×26 cm, begge prydet med malteserkors; e. Fritstående kors, 74×46 cm, smykket med palmekvist; f. Mindesten, placeret som plint for korset, 39×37 cm. Herpå indskrift i fordybet kursiv: »Recuerdos a España de Antonio Costa †11 August 1808« (Hils Spanien fra Antonio Costa). Fra en senere istandsættelse af monumentet, 1985, hidrører to elementer, begge af messing: g. Egeløvskrans med agern, ca. 40 cm i tværmål og h. Indskriftplade, 8×19 cm, med tekst i fordybede versaler: »Las fuerzas armadas espanolas al capitan Costa / Fra de spanske væbnede styrker til kaptajn Costa Fredericia 22-6-1985«.

Som det er fyldigt beskrevet i lokallitteraturen,[137] var Antonio Costa anfører for to eskadroner fra rytterregimentet Algarbe, der sammen med spanske og franske troppeenheder bistod den danske hær under Napoleonskrigen. Efter Joseph I's (Bonaparte) magtovertagelse i Spanien forsøgte spaniolerne at trække sig ud af krigen, men blev omringet af danske og franske tropper. I stedet for at overgive sig valgte Costa som chef for sin styrke

Fig. 66. Detalje af gravsten over Johan Gerhard Schwartz (†1804) (s. 484). Foto AM 2006. – *Detail of tombstone of Johan Gerhard Schwartz* (†*1804*).

at skyde sig en kugle for panden, idet han udtalte ordene, der siden blev nedfældet på mindestenen. Ritmesteren blev foreløbig begravet på dødsstedet ved Lyngsodde nær Snoghøj, men overførtes den følgende dag til Skt. Knuds Kirkegård.[25] På graven rejste officeren Carl Bardenfleth et midlertidigt kors med Costas afskedshilsen og plantede en kristtorn derved. »Korset har Tidens Tand fortæret, men Kristtornen skygger endnu over den Braves Støv«. Costas knogler og kranium blev under Johannes von Euchs virketid nedlagt i en benkiste.[138]

1908, i 100-året for ritmesterens død, rejstes det ovennævnte monument, på initiativ af forstander Vilhelm Larsen fra Døvstummeskolen og finansieret af spanske rytterofficerer fra Costas gamle regiment.[139] En mindre sum blev bestemt til gravens vedligeholdelse.[140] I forbindelse med opførelsen af den nuværende præstegård 1957-58 blev monumentet dog afmonteret og udvalgte fragmenter genopstillet ved kirkens sydmur.[141] En renovering og supplering af monumentet blev foretaget 1985, som ovf. nævnt.

Fig. 67. Gravsten over Arent Diricsen († 1705?) (s. 484). Foto Hugo Johannsen 2006. – *Tombstone of Arent Diricsen* (†*1705*?).

KILDER OG HENVISNINGER

Vedr. arkivalier for Vejle Amt i almindelighed henvises til s. 56-58, vedr. litteratur og forkortelser til s. 59-62. Endvidere er benyttet:

ARKIVALIER

Ved embedet. Inventarium og historiske notater ved pastor Palle Burla 1985 (*1985-inventariet*); Inventarliste 1990 (*1990-inventariet*).

Katolsk Historisk Arkiv, København. *Sct. Knuds Kirke, Fredericia*. Korrespondance 1870-1935 (1045.13.01-03); Regnskaber 1870-1949 (1045.13.06); Ejendomspapirer m.v (1045.13.07); Privilegiebreve 1674-86 (2045.13.01); Ejendomsdokumenter mv. 1687-1800 (2045.13.02); Korrespondance 1706 f. (2045.13.03); Liturgiske papirer 1753-74 (2045.13.04; Gavebreve og legatfundatser 1675-1849 (2045.13.05); Historiske notater mv. ved Palle Burla, afleveret 2004 (2045.13.09). – Uden registreringsnummer (overført december 2006 fra embedsarkivet): Kirkens regnskabsprotokoller mv. (Rgsk.) 1804-15, 1805-38, 1816-43, 1844-64, 1865-88, 1889-1909; Begravelsesprotokol 1809-97; Bilag vedr. istandsættelsen 1871-72; Forstanderskabets forhandlingsprotokol 1896-1950.

LAVib. *Ribe bispearkiv* (C4). Fredericia kirker. Uregistrerede breve og dokumenter 1656-1778 (C4.115). – *Fredericia katolske menighed* (C599F): Hovedministerialbog 1685-1905 (C599F.1); Diverse dokumenter 1830-59; 1860-1948 (C599F.5-6). – *Brandforsikring. Fredericia købstad* (B9). Brandtaksationer 1781, 1791 (B9.1127 B-C). – *Retsbetjentearkiver* (B72). Syns- og taksationsforretninger (1771-1859) 1849. (B72.59-61) – *Skøde- og panteprotokoller* (1682-1899). 13. okt. 1765; 1. aug. 1836 (B72.SP 5 og SP 10). – *Rådstuearkiver. Fredericia købstad* (D6). Brandtaksationer 1771 (D6.51); 1811-17 (D6.52-53A); 1847-57 (D6.53B); 1857-67 (D6.54A); Indkomne breve til Magistraten 1765-67 (D6.104); Grundtakst 1746 (D6.466-67).

Fredericia Museum. Brandforsikringsprotokol. Fredericia købstad, 1827.

NM. *Indberetninger.* Notater ved Palle Burla o. 1982. Registrering af bemalet væg- og loftsbeklædning fra †kapel ved Jesper Ballhorn og Ulla Kjær 1983. Restaurering af bemalet vægbeklædning fra †kapel ved Jens Johansen 1987. Registrering af inventar og gravminder ved Ebbe Nyborg 2005-06, Lasse Bendtsen, Birgitte Bøggild Johannsen og Hugo Johannsen 2006.

TEGNINGER OG OPMÅLINGER

NM. Indskrift på gravsten over Johan Gerhard Schwartz. Usigneret o. 1967.

Katolsk Historisk Arkiv, København. Karréplan, 1756, ved C. L. Wendell. Projekt til skorsten i kedelhus 1948 (tryk). Forslag til præstebolig ved Ib Zachariassen, 1957 (kopi). Opmålinger af prædikestol, dørfløj mv. ved Ingemann Arthur-Nielsen 1975. Opmåling af tårnfacade 1982 ved Erik Einar Holm 1982 (tryk). Projekt til ombygning af Schüttens Skole ved Erik Einar Holm 1984 (tryk). Forslag til kirkens restaurering 1989 ved Ib Zachariassen (tryk og fotografier). Planer, facader og snit af kirke og gamle præstebolig ved Horsens Byggetekniske Højskole 1990 (tryk).

LITTERATUR

Wilhelm Schmitz, »Lidt om den katholske Menighed i Fredericia«, *Nordisk Ugeblad for katholske Kristne*, 34, 1883, 3-10, 17-25, 36-44, 65-70, 113-20, 148-51, 166-71. – Knud Sinding, »Skt. Knuds Kirke i Fredericia. En dansk katolsk Kirke fra det 18. Aarhundrede«, *Credo*, 1943, 179-83. – Eduard A. Nissen, »Den katolske menighed i Fredericia 1674-1962«, *Årb Vejle* 1962, 34-86 (*Nissen 1962*). – Eduard A. Nissen, »Sct. Knuds kirkes 275-årige fødselsdag«, *Fredericia Minder* 1963, 7-9. – Eduard A. Nissen, »Uddrag af den katolske menigheds arkiv fra 1687-1919, *Fredericia Minder* 1967, 5-11 (*Nissen 1967*). – Palle Burla, »Betydelige fund fra den første Skt. Knuds kirke i Fredericia«, *Årb Vejle* 1982, 137-46.

Historisk indledning, inventar og gravminder ved Birgitte Bøggild Johannsen, omgivelser og bygningsbeskrivelse ved Hugo Johannsen, orgler ved Ole Olesen. Engelsk oversættelse ved James Manley. Redaktionssekretær Heidi Lykke Petersen, teknisk og grafisk tilrettelæggelse Mogens Vedsø.

NOTER

[1] Reskript af 15. dec. 1650, jf. Jørgen Peder Clausager, Søren Kyed Jakobsen og Bodil Schelde-Jensen, *Fredericia 1650-1970 – drøm, dårskab og duelighed*, Odense 2000, 20; se desuden Søren Kyed Jakobsen og Bodil Schelde-Jensen, »Indvandringen til Fredericia«, *Årb-Vejle* 2005, 54 f.

[2] *Aktstykker og Oplysninger til Statskollegiets Historie 1660-1676*, udg. J. Lindbæk, I, Kbh. 1903-04, 205.

[3] I Friedrichstadt havde katolikkerne opnået trosfrihed 1625, mens Frederik III 1658 fornyede ældre privilegier for denne gruppe i Altona og tilsvarende, 1662, i Glückstadt, jf. Helmut Holzapfel, *Unter nordischen Fah-*

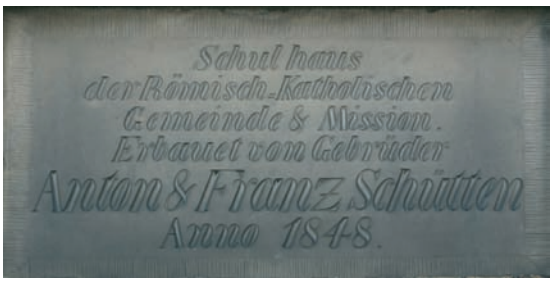

Fig. 68. Bygningstavle på Schüttens Skole (s. 441). Foto Hugo Johannsen 2006. – *Construction plaque on Schüttens School.*

nen. Die Militärseelsorge der Jesuiten in den nordischen Ländern im XVII. und XVIII. Jahrhundert, Paderborn 1954 (herefter: *Holzapfel 1954*) 12.

[4] Jf. memorial fra Sjællands biskop, Hans Wandal, indsendt til Statskollegiet før 3. marts 1672 i *Lindbæk* (note 2) II, Kbh. 1910, 193 f; generelt desuden Jens-Ivar Sonne Mørch, »Tilbage til kilderne. Religionsfrihed i Danmark 1660-1685, *1066. Tidsskrift for Historisk Forskning*, 22, 4, 1993, 3-15; Karsten Hermansen, *Kirken, kongen og enevælden. En undersøgelse af det danske bispeembede 1660-1746*, Odense 2005, 284-95. For en beskrivelse af den katolske kirkes historie efter reformationen, navnlig med henblik på de katolske gesandtskabskapeller i København, jf. *DK KbhBy* 5, 303-09.

[5] RA. *DaKanc* C14-15. Jyske registre, 1674 med indlæg af 31. marts 1674 (nr. 115). Ekstrakt heraf, dateret 29. febr. 1675, i Katolsk Historisk Arkiv. *Sct. Knuds Kirke, Fredericia*. Privilegiebreve 1674-86 (2045.13.01).

[6] *DaKirkelove* III, nr. 575 (11. marts 1682).

[7] Jf. årsberetning 1675 fra jesuiterordenens generalarkiv, her citeret efter den grundlæggende redegørelse for jesuitermissionen i Danmark-Norge og Nordtyskland, *Holzapfel 1954* 33.

[8] *Holzapfel 1954* 32 ff.

[9] *Holzapfel 1954* 34.

[10] *Holzapfel 1954* 36, 41 f.

[11] Katolsk Historisk Arkiv. *Sct. Knuds Kirke, Fredericia*. Gavebreve af 10. nov. 1675, 10. juni 1677 og 22. maj 1679 (2045.13.05).

[12] Katolsk Historisk Arkiv. *Sct. Knuds Kirke, Fredericia*. Gavebrev af 1. april 1682 (2045.13.05).

[13] Jf. også *Mørch 1993* (note 4), 9 om et pragmatisk skifte i kongens holdning til religionsspørgsmålet på netop dette tidspunkt.

[14] Laurids Fogtman, *Kongelige Rescripter* (…), Kbh. 1787-1835, 10.

[15] Afskrift af 7. marts 1823 i Katolsk Historisk Arkiv. *Sct. Knuds Kirke, Fredericia* (2045.13.01). Jf. også Wilhelm Schmitz, »Lidt om den katholske Menighed i Fredericia«, *Nordisk Ugeblad for katholske Kristne*, 34, 1886, 6-8, og herefter Eduard A. Nissen, »Den katolske menighed i Fredericia 1674-1962«, *ÅrbVejle* 1962 (*Nissen 1962*) 84-86.

[16] Katolsk Historisk Arkiv. *Sct. Knuds Kirke, Fredericia* (2045.13.02). Herefter Eduard A. Nissen, »Uddrag af den katolske menigheds arkiv fra 1687 til 1919«, *Fredericia Minder* 1967 (*Nissen 1967*) 5. Om skoleväsenet ved kirken, jf. også Helmut Holzapfel, *Das katholische Schulwesen in der Nordischen Mission. Zur Geschichte der norddeutschen Diaspora nach der Glaubensspaltung*, Paderborn 1973, 44 ff.

[17] *Holzapfel 1954* 37.

[18] *Fuldstændig Beskrivelse af Stapel-Staden Fredericia*, Kbh. 1767, 23, 51.

[19] *Holzapfel 1954* 84 f. .

[20] Om familien, jf. Hector Boeck »Familien Bianco i Danmark«, *PersHistT* 5,V, 1908, 172-75.

[21] W. Woll, »Træk af romersk-catholsk Propaganda i forrige Aarhundrede«, *KirkeHistSaml* 4, III, 1893-95, 609-17.

[22] Jf. brev af 5. juni 1767 fra Stiftsøvrigheden til byens magistrat, samt ansøgning fra sidstnævnte hertil 25. maj s.å. i LAVib. *Rådstuearkiver. Fredericia Købstad*. Indkomne breve til Magistraten, 1765-67 (D6.104). Det fremgår dog ikke heraf, at der nedlagdes et forbud mod at anbringe vinduer mod gaden, ringe med klokker og prædike på dansk, som det anføres i *Nissen 1962* 50.

[23] *Holzapfel 1954* 101, 112.

[24] *Holzapfel 1954* 37.

[25] LAVib. *Fredericia katolske menighed*. Hovedministerialbog 1685-1905 (C 599F.1).

[26] *Ribe Stifts Adresse-Contoirs Efterretninger* (…), 8. marts 1793; endvidere H. G. Bønnelycke, »Erindringer fra Fredericia i 1830'erne og -40'erne«, *ÅrbVejle* 1958, 133.

[27] Promemoria fra Danske Kancelli af 4. marts 1797, her citeret efter Hugo Matthiessen, *Fæstning og Fristed. Fredericia-Interiører med Figurer 1760-1820*, Kbh. 1950, 123 og note 63. Jf. også udateret ekstrakt i Katolsk Historisk Arkiv. *Sct. Knuds Kirke, Fredericia*. Ejendomsdok. mv. (2045.13.02).

[28] *Matthiessen 1950* (note 27) 129.

[29] *Nissen 1962* 52.

[30] LAVib. *Fredericia katolske menighed*. Div. dok. 1830-59 (C599F.5).

[31] *Nissen* 1967 9 f.; Roar Skovmand, *Danmarks Historie*, 11, Kbh. 1964, 296. En mundtlig overlevering vil vide, at liget af general Oluf Rye, der ligeledes faldt i slaget, blev lagt på alteret, før han overførtes til Latinskolen på lit de parade, jf. historiske notater ved Palle Burla. *Ved embedet*.

[32] *Schmitz 1886* (note 15) 42, 68.

[33] Om statskirkens ældre modstand mod tårn og klokker ved katolske gudshuse, endnu kort før 1849, jf. *DK KbhBy* 5, 307 f.

[34] Johs. Bapt. Metzler, *Biskop Johannes von Euch. Et historisk Tidsbillede fra Den katholske Kirkes Udvikling i Danmark*, Kbh. 1910, 29 f.

[35] Jf. www.sanktknudskirke.dk (23. oktober 2006).

Fig. 69. (†)Brædder fra bemalet loft i †kapel 1688 (s. 445). Foto Palle Burla 1982. – †*Boards from painted ceiling in †chapel, 1688.*

[36] Christian V's privilegier for de katolske patere, jf. note 15, er gengivet i en dansk oversættelse hos *Nissen 1962* 84-86.
[37] *Holtzapfel 1954* 37.
[38] *Matthiessen 1950* (note 27) 129.
[39] I skødet af 13. oktober 1765 fremgår, at sælgeren, rådmand Hans Heinrich Eeegberg havde erhvervet huset 1759 af borger og indvåner Domenicus Ghenoque, vel et medlem af menigheden, jf. LAVib. *Skøde- og panteprotokoller* (B72.SP5); *Nissen 1967* 7-9. I brandtaksationen 1771 beskrives ejendommen som et forhus på syv fag, tilhørende de »Catholske Patres«, jf. LAVib. *Rådstuearkiver. Fredericia købstad*. Brandtaksationer (D6.51).
[40] *Nissen 1967* 9.
[41] LAVib. *Rådstuearkiver. Fredericia købstad*. Brandtaksationer (D6.51).
[42] Jf. LAVib. *Rådstuearkiver. Fredericia købstad*. Bygnings- og grundtakster (D6.466); *Nissen 1967* 7.
[43] *Holtzapfel 1954* 86.
[44] *Wilse 1767* (note 18) 23.
[45] *Matthiessen 1950* (note 27) 123.
[46] LAVib. *Fredericia katolske menighed*. Div. dok. 1830-1859 (C 599F.5).
[47] *Nissen 1962* 52.
[48] Menigheden meddelte 24. febr. 1853 kommunalbestyrelsen, at præsteboligens forside ville blive opført i grundmur, jf. LAVib. *Fredericia katolske menighed*. Div. dok. 1830-59 (C 599F.5).
[49] For brandtaksationer 1853, 1857, 1867 og 1906, jf. LAVib. *Rådstuearkiver. Fredericia købstad*. Brandtaksationer (D6.53B-54A) endvidere undersøgelse ved Ulla Qvortrup, Den historiske Mini-by, Fredericia.
[50] I brandtaksationen 1850 efter brødrene von Schüttens ombygning og reparation af krigsskader stiger vurderingen fra 200 til 960 rdlr.; i 1857 er den på 1080, men stiger så i 1861 til 1680 rdlr. – samme sum som i 1867, da den beskrives svarende til det nuværende udseende. I årene 1847-1867 mangler egentlige taksationsbeskrivelser, jf. undersøgelse ved Ulla Qvortrup, Den historiske Mini-by, Fredericia og note 49.
[51] *Schmitz 1886* (note 15) 118, 148 f.; *Metzler 1910* (note 34) 30 f.
[52] *Metzler 1910* (note 34) 30.
[53] *Schmitz 1886* (note 15), 168; *Metzler 1910* (note 34) 29 ff.
[54] Målene er antagelig hamborger alen (57,3 cm), som præsterne benyttede ved indberetningen om ejendommen i Gothersgade, jf. *Holtzapfel 1954* 37.

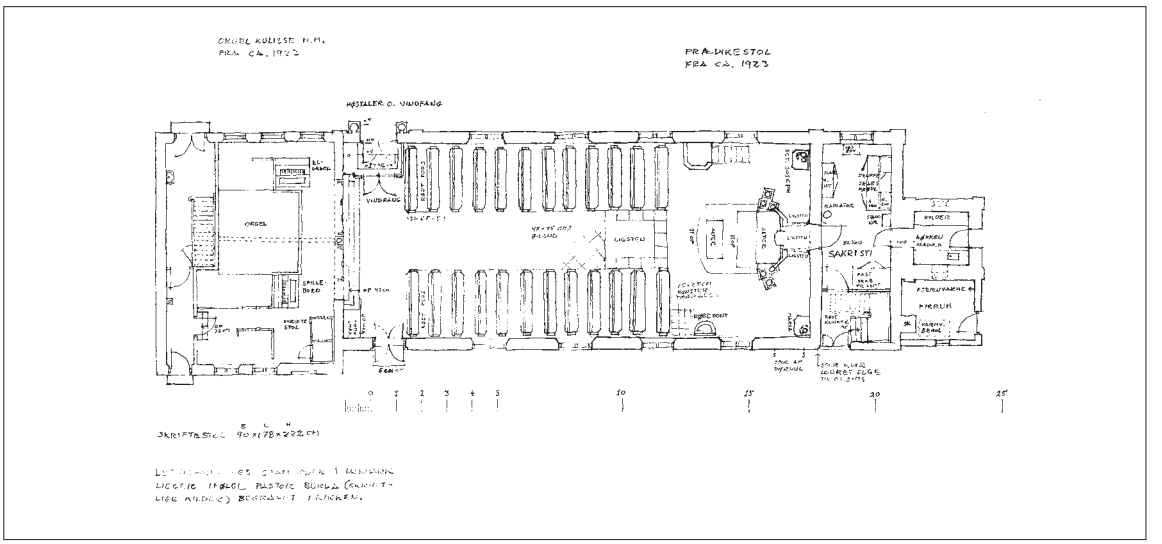

Fig. 70. Grundplan af kirken og dens †udvidelse i Schüttens Skole. 1:300. Skitse ved Erik Einar Holms Tegnestue 1984. – *Ground plan of the church and its †extension into Schüttens School.*

[55] Palle Burla, »Betydelige fund fra den første Skt. Knuds kirke i Fredericia«, *ÅrbVejle* 1982, 137-46. For yderligere dokumentation, jf. fotografier og indberetninger i NM.

[56] Skt. Jørgens Kapellet, der nybyggedes efter svenskernes ødelæggelse af fæstningsbyen 1657, er en bindingsværksbygning med firkantede vinduer. Det bemalede tøndehvælv af brædder udgår fra et smalt vandret loft ved langvæggene og sikres af bindbjælker, jf. Georg Dehio, *Handbuch der deutschen Kunstdenkmäler. Hamburg. Schleswig-Holstein*, bearb. Johannes Habich, München-Berlin 1971; Jörg Benz u. Wilhelm Sass, *Barocke Bildkunst in Itzehoe erzählt biblische Geschichte*, Itzehoe u.å.

[57] If. brandtaksationen 1811, som er den ældste, hvor bygningens mål opgives, siges kirken at være 27 alen lang, 13,5 bred og 7,5 høj, dvs.. 16,9×8,5×4,7 m. Jf. LAVib. *Rådstuearkiver. Fredericia købstad*. Brandtaksationer (D6.52).

[58] Katolsk Historisk Arkiv. *Sct. Knuds Kirke, Fredericia.* Bilag vedr. istandsættelsen 1871-72.

[59] Bredo L. Grandjean, *Stukarbejder i Danmark 1660 – 1800*, Herning 1994.

[60] Jf. *DK KbhBy* 5, 319 f., 324 ff.

[61] LAVib. *Rådstuearkiver. Fredericia købstad*. Brandtaksationer 1811-17 (D6.52). Hverken i taksationerne 1781 og 1791 er denne halvtagsbygning nævnt, jf. LAVib. *Brandforsikring. Fredericia købstad*. Brandtaksationer (B 9.1127).

[62] Et notat af 28. marts 1840 omtaler en planlagt bygning ved kirkens østende, hvortil der skal foreligge overslag, dateret 14. og 25. dec. 1839, jf. LAVib. *Fredericia katolske menighed*. Div. dok. 1830-59 (C599F.5). En udskrift ved pastor Palle Burla (Katolsk Historisk Arkiv (2045.13.09)) fra et regnskab, som ikke er påvist, opregner en række udgifter fra 1840, blandt hvilke den største på 426 rdlr. angår murerarbejde på sakristiet. Endvidere mindre poster bl.a. til trapper, skorsten og et 'Eisernes Kreuz auf den Kirche' samt til licitation og til en arkitekt, hvis navn ikke nævnes.

[63] Hjørnelisenen mod Sjællandsgade er ikke i forbandt med sakristiets nordmur og således en tilføjelse i forbindelse med tilbygningens forhøjelse.

[64] Jf. *Schmitz 1886* (note 15) 113 ff.

[65] Jf. *Fredericia Avis*, 10. aug. og 11. december 1865; endvidere *Metzler 1910* (note 34) 29.

[66] Navnet nævnes kun af *Schmitz 1886* (note 15) 113; arkitekten er ikke identificeret.

[67] Tegningen har ikke kunnet påvises og må regnes blandt de arkivalier, som er forlagt i nyere tid, jf. note 75. Overslaget er derimod bevaret (Katolsk Historisk Arkiv). Det lyder på 573 rdlr. og omfatter bl.a. nedbrydning af den gamle gavl, afpudsning af frontispice over indgangen, 108 kvadratalen gipsloft, pulpiturmur mod kirken og flisegulv. Et andet overslag fra H. R. Hansen, dateret 6. april 1872 omfatter opstilling af stillads, nedtagning af gammelt gipsloft formedelst 50 rdlr. og opsætning af 305 kvadratalen gipsloft, beregnet til 123 rdlr. Malerarbejdet udførtes af A. Matthiessen.

[68] Katolsk Historisk Arkiv. *Sct. Knuds Kirke, Fredericia.* Forstanderskabets forhandlingsprotokol 1896-1950.

[69] *Nissen 1962* 69.

[70] Forstanderskabets forhandlingsprotokol (note 68) bringer ingen oplysninger om disse ændringer, der skal være finansieret af pastor Peter Schreiber med indtægterne fra salget af ejendommen Sct. Knudsborg, jf. *Nissen 1962* 70 og ms. ved pastor Palle Burla (Katolsk Historisk Arkiv (2045.13.09)).

[71] Katolsk Historisk Arkiv. *Sct. Knuds Kirke, Fredericia.* Forstanderskabets forhandlingsprotokol 1896-1950.
[72] Katolsk Historisk Arkiv. *Sct. Knuds Kirke, Fredericia.* Undersøgelsesrapport og div. forslag til skolens nyindretning og adskillelse fra kirken.
[73] Katolsk Historisk Arkiv. *Sct. Knuds Kirke, Fredericia.* Projektbeskrivelse med tegninger, fotos mv., dateret 28. febr. 1989.
[74] Et regnskab dette år med udgifter til snedker, murer, smed, maler og glarmester på i alt ca. 230 rdlr. kunne vedrøre vinduerne, jf. LAVib. *Fredericia katolske menighed*. Div. sager 1860-1948 (C599F.6) .
[75] De ældre inventarier findes i kirkergsk. for 1805 (1804-05) og 1816 (1816-43), Katolsk Historisk Arkiv i København, de to yngre ved embedet. Ved redaktionens afslutning er hovedparten af kirkens arkiv overført til Katolsk Historisk Arkiv. Bortset fra et enkelt aktstykke (skødet af 17. febr. 1687, jf. ovf.) kendes dog ikke for nærværende placeringen af de 704 bilag, der 1967 blev fremdraget på kirkens loft, og hvoraf udvalgte dokumenter er beskrevet i *Nissen 1967* 5-11. Kirkens rgsk., der er bevaret fra 1800-tallets begyndelse, er imidlertid generelt summariske vedr. udgiftsposter, således at præcise oplysninger om inventaranskaffelser mv. ofte savnes.
[76] *Schmitz 1886* (note 15) 166.
[77] Jf. tilsvarende indskrift og våbenskjold på fyrstbiskoppens gravmæle i Münsters Domkirke, *Bau- und Kunstdenkmäler von Westfalen. Die Stadt Münster*, 41, 5, udg. Max Geisberg, Münster 1937, 251.
[78] Venligst meddelt af pastor Thomas Birkheuser september 2006.
[79] Jf. Bodil Schelde-Jensen, *Kirkerne i Fredericia Provsti*, Fredericia 1995, 24.
[80] Jf. *1985-inventariet*. På senere fotografier i embedsarkivet ses et enklere bord af træ af en simpel rammekonstruktion.
[81] For en, så vidt vides, ikke kildemæssigt underbygget tradition om, at alteret skulle være skænket af Ferdinand von Galen, en efterkommer af Christoph Bernhard von Galen, jf. *Katolsk håndbog for Danmark*, Kbh. 1983, 74.
[82] Jf. *Nissen 1962* 79.
[83] Indholdet af det øverste skab, der var aflåset ved *Danmarks Kirke*s registrering, kendes ikke.
[84] Katolsk Historisk Arkiv. *Sct. Knuds Kirke, Fredericia.* Korrespondance 1870-1935 (1045.13.01).
[85] Jf. bl.a. epitafierne over biskop Jacob Matthiesen (†1660) i Århus Domkirke (*DK Århus* 708), over Anna Hasebart (†1658) og familie, opsat 1668 i Odense Domkirke (*DK Odense* 770) og over Jørgen von Veelen (†1668), opsat formentlig samtidig i Skt. Olai Kirke, Helsingør Domkirke (*DK Frborg* 245). Eksempler på tilsvarende portallignende alterretabler kan naturligvis også være formidlet via kapellets jesuiterpræster fra en tysk eller centraleuropæisk kulturkreds, jf. f.eks. jesuiterpræsten Johannes Hörmanns udkast 1688 til alterretabler i cistercienserkirken i Waldsassen (Oberpfalz), i Joseph Braun, *Der christliche Altar in seiner geschichtliche Entwicklung*, II, München 1924, 396, 399 og tavle 322.
[86] Større perspektiviske alterudsmykninger kendes fra Frederiksberg Slotskirke (1711, *DK KbhBy* 3, 373-77), direkte udført efter forlæg i Andrea Pozzo, *Prospettiva dei pittori e architetti*, Rom 1693-1700. En række væsentligt yngre eksempler findes i det sydlige Jylland og på Fyn, jf. bl.a. Torstrup (1757), Tistrup (1764) og Hodde (1769), omtalt i *DK Ribe* 1426, 1503 og 1475, foruden Rørup (Vends Hrd., o. 1758), Østrup (Lunde Hrd., o. 1770), Hjadstrup (Lunde Hrd., 1771), Klinte (Skam Hrd., 1781) og Ejlby (Skovby Hrd., 1781), alle Odense Amt. Frederikberg Slotskirke og de fynske eksempler er netop knyttet til udmalingen i Fredericia af *Burla 1982* (note 55) 142.
[87] *Burla 1982* (note 55) 137-46. Hele materialet blev yderligere registreret af NM 1983, jf. indb. og korrespondance i *TopAntArk* og *KorrArk*.

Fig. 71. Fragmenter, o. 1700, af bemalet bræddebeklædning fra illusionistisk malet †altertavle (s. 463). Foto Palle Burla 1982. – *Fragments, c. 1700, of painted board covering from illusionistically painted †altarpiece.*

[88] *Burla 1982* (note 55) 144.
[89] Jf. opmåling ved Erik Einar Holms Tegnestue 1984 (fig. 70) samt fotomappe. *Ved embedet*.
[90] Jf. *1985-inventariet*.
[91] Herom *Nissen 1962* 63; jf. også *Metzler 1910* (note 34) 30.
[92] *Nissen 1962* 83.
[93] Jf. Mark Rosenberg, *Der Goldschmiede Merkzeichen* 1, Frankfurt a.M. 1922, 8 f. Det fremgår dog ikke her, hvilken guardein eller hvilket år bogstavet S refererer til.
[94] Ferdinand Heiden (1851-1906) var præst ved Skt. Knuds Kirke i tidsrummet 1884-1906.
[95] *Holzapfel 1954* 84.
[96] LAVib. *Fredericia katolske menighed*. Div. dok. (C599F.6).
[97] LAVib. *Fredericia katolske menighed*. Div. dok. (C599F.5).
[98] *Bøje* 2, 212 nævner ikke kanderne blandt mesterens arbejder, men derimod, vel fejlagtigt, en oblatæske (ikke omtalt i inventarierne) 'i Fredericia katolske kirke'.
[99] Jf. for nr. 7-10 *1985-inventariet* (nr. 3 og 5); *1990-inventariet* (fig. nr. 37 og 41). Nr. 11 er vist i *1990-inventariet* (fig. nr. 35), dog med en pendant, der ikke registreredes 2006.
[100] Jf. *1985-inventariet*, begge omtalt sammen med krucifiks (inventariets nr. 1). Stagen synes ikke medtaget i *1990-inventariet*.
[101] Muligvis identisk med én af i alt to, 1,20 m høje hvidmalede træstager i empirestil med guldkanter, balusterformede på cylindrisk fodstykke med løvefødder, nævnt i *1985-inventariet* som gengivet på ældre foto.
[102] Jf. fotografi i *Metzler 1910* (note 34) 15 samt *1985-inventariet*.
[103] Jf. *Nissen 1962* 83; *1985-inventariet*. Relikviegemmet sås ikke ved DK's registrering.
[104] *1990-inventariet* nævner tre eksemplarer af denne type.
[105] *Holzapfel 1954* 86.
[106] *1821-22-inventariet*.
[107] Til støbningen af disse genstande gik en suppeske, to almindelige skeer og to stager, alt af tin, jf. *1821-22-inventariet*.
[108] *Nissen 1962* anfører dog årstallet som »1760«.
[109] *Holzapfel 1954* 85 f.
[110] Jf. *Schmitz 1886* (note 15) 166 og *1985-inventariet*.
[111] *1985-inventariet* nævner, at der 1817 kun var 17 bænke, mens tre blev kasseret (om end siden erstattet af tre nye).
[112] Katolsk Historisk Arkiv. *Sct. Knuds Kirke, Fredericia*. Forstanderskabets forhandlingsprotokol 1896-1950. Stolene findes dog ikke længere her, jf. meddelelse fra Thomas Birkheuser august 2006.
[113] Venligst meddelt af Thomas Birkheuser september 2006. En (†)knæleskammel, tidligere anvendt til skriftemål, er deponeret på loftet over Schüttens Skole.
[114] *Nissen 1962* 80.
[115] *Holzapfel 1954* 86 f.

Fig. 72. Låsetøj og håndgreb. Detalje af flammeret dør, 1700-tallet (jf. fig. 57) (s. 477). Foto Hugo Johannsen 2006. – *Locking mechanism and handle. Detail of patterned door, 1700s* (*cf. fig. 57*).

[116] Flammeringens lodrette midterakse sidder asymmetrisk, forskudt 52,5 cm fra højre side. En symmetrisk disponeret beklædning giver således en bredde på 105 cm. Den oprindelige sydøstdør har haft en bredde på maksimalt 116 cm.
[117] Orglet er ikke omtalt i *1821-22-inventariet*, men anført i brandtaksationen 1827, jf. Fredericia Museum. Brandforsikringsprotokol 1827.
[118] Orgelbyggeriets leveranceprotokol, i Den Danske Orgelregistrant. *Organist- og Kantorembederne*, 2. udg., Kbh. 1916.
[119] *1985-inventariet*. Det oplyses her, at orglet var i brug i Nakskov til 1954.
[120] *Organist- og Kantorembederne*, 4. udg., Kbh. 1944, der fejlagtigt angiver Th. Frobenius & Co. som bygmester, omtaler en orgelombygning 1944; denne oplysning henviser antagelig til udvidelsen med Bordun 16'.
[121] I forbindelse med flytningen anbragtes spillebordsdelen syd for orgelhuset og i samme plan som dette. De forbedrede pladsforhold muliggjorde udvidelsen med en Bordun 16'.

[122] Yderligere oplysninger om kirkens orgler findes i Den Danske Orgelregistrant.
[123] Motivisk, ikke mindst mht. Mariatypen og kompositionen med halvfigurer med Madonna, det nøgne Jesusbarn og Johannes Døberen mv., alle foran et landskab, finder billedet slægtskab med en række af Giovanni Bellini's værker, jf. eksempler i Frankfurt (Städelsches Kunstinstitut), Paris (Louvre), New York (Pierpont Morgan Library), Venedig (Galleria dell' Accademia, Galleria Querini Stampalla), Lugano (Collezione Thyssen) og Feltre (Museo Civico). Jf. Renato Ghiotto og Errisio Pignatti, *L'opera completa di Giovanni Bellini*, Milano 1969, nr. 140, 143-44, 174-75, 216-17. *1985-inventariet* foreslår en tilskrivning til Palma Vecchio, kopieret efter Giovanni Bellini.
[124] Jf. gengivelse i *Nissen 1967* 6.
[125] *Nordisk Ugeblad for katholske Kristne,* 59, 1911, 20 f.
[126] *Fredericia Avis* 11. dec. 1865.
[127] *Fredericia Avis* 11. dec. 1865. De to klokker vejede ialt 600 pd.
[128] *Holzapfel 1954* 38 f.
[129] Følgende begravelser er registreret: Johann von Geistler, oberstløjtnant, begr. 1734, ved prædikestolen; Johannes Eltzer, jesuiterpræst, begr. 14. jan. 1740 på alterets epistelside, Augustinus Bremendahl, jesuiterpræst, begr. 4. jan. 1743, på alterets evangelieside; Gustav Vilhelm von Geistler, generalmajor, kommandant i Fredericia, begr. 9. nov. 1743, foran alterskranken; von Uterwick, oberstløjtnant, begr. 22. juni 1747 midt i kirken; Eva Maria von Lüttichau, enke efter generalmajor von Geistler, begr. 9. febr. 1750 mellem sin mand og sin mor, Catherine Agnes Lezenner de Pigel; Theodore Haackman, begr. 19. okt. 1750 ved alterskranken; Franz Röhrig, jesuiterpræst, begr. 2. sept. 1757, ved alterets epistelside; Charlotte Elisabeth Bianco, begr. 3. juli 1765 mellem nordrækkens stolestader; Dominica Bianco, begr. i begyndelsen af november 1768 under stolene ud mod haven (dvs. på sydsiden); Maria Elisabeth Fleury, major von Buchtas hustru, begr. 2. maj 1785 under nordrækkens stolestader (jf. også s. 418); Johannes Weich, begr. 31. marts på nordsiden nær alteret; Engelbert Schlüssel, begr. 7. april 1800 på alterets sydside.
[130] Ansøgning af 10. maj 1763 i LAVib. *Ribe bispearkiv*. Fredericia kirker. Uregistrerede breve og dokumenter 1656-1778 (C4.115).
[131] Jf. note 30. Af begravelser registreret i hovedministerialbogen (note 25) skal bl.a. nævnes: Maria Catharina Zuber, g.m. hofbygmester Zuber, begr. 24. maj 1800; Christian Joseph Zuber, begr. 20. sept. 1802. Sidste begravelse fandt sted 1830 (Johann C. Chr. Spetzler).
[132] Jf. s. 454.
[133] *Holzapfel 1954* 39.
[134] *Nissen 1962* 79 f.
[135] *Nissen 1962* 80.
[136] *Nissen 1962* 79.
[137] *Fredericia Avis* 11. aug. og 24. okt. 1908; R. A. Ussing, *Minder fra Erritsø*, Kolding 1915-17, 120-22; J. F. Kiær, »Tre nyere Monumenter i Fredericia og Omegn«, *Årb Vejle* 1928, 233-35; Henrik Nielung, *Mindesmærker i Fredericia*, Fredericia 1980, 52 ff.
[138] *Kiær 1928* (note 137) 235.
[139] *Fredericia Avis* 11. aug. 1908.
[140] *Nissen 1967* 11.
[141] *Nissen 1962* 74.

ST. CANUTE'S CHURCH · ROMAN CATHOLIC · ENGLISH SUMMARY

INTRODUCTION. The church, which replaces an †older chapel consecrated on St. Bruno's Day, 6th October 1688, was built in 1767 and has a special status as the country's oldest preserved Catholic church built after the Lutheran Reformation.

The Catholic congregation mainly consisted of military personnel from the foreign troops who increasingly formed an important part of the army from the second half of the seventeenth century. There were also craftsmen and traders from among other places the Netherlands, Italy, Bohemia, Bavaria and Westphalia. All of these found a refuge in Fredericia, whose statutes of 1674 and 1682 promised freedom of religion to anyone, even those who did not adhere to the Augsburg Confession. In 1686 Christian V expanded the rights of the Catholics, permitted the erection of a chapel, school and presbytery in the town and extended the missionary sphere of the Jesuits to the whole of Jutland, Funen and Schleswig-Holstein. The Nordic mission received special support from the prince-bishops of Münster, first Christoph Bernhard von Galen and from 1678 Ferdinand von Fürstenberg. Indicatively, the altar slab of the church (with its related reliquary) is decorated with the former's monogram and arms (fig. 2).

In 1687-88 the first chapel was built. Like the Nordic mission it had the Danish saint-king St. Canute as *patron saint*. Burials were conducted from the outset, some in the church, some in the nearby St. Michaelis Churchyard.

A bequest from Susanna Lucia Bianco (1737-66) made the erection of the present church possible. In 1797 the congregation obtained permission to use the nearby garden as a cemetery. The dispensation was however discontinued in 1830, and in the period 1830-96 an area of the Skt. Michaelis Churchyard was used again, replaced after 1896 by an area of the Assistens Churchyard.

SURROUNDINGS AND BUILDING. The church is on the south side of the western part of the street Sjællandsgade at no. 50a. In 1685 the Catholic mission acquired an area in the north-eastern part of the block, demarcated by Sjællandsgade and Fynsgade (north-south) and Gothersgade and Vendersgade (east-west), which until *c.* 1850 besides chapel, presbytery and school was to comprise a number of residences which were occasionally sold off or re-acquired, depending on the economy of the congregation. After 1850 a time of prosperity began for the congregation, when not only the church, but also the presbytery and school were renewed. At the same time a hospital was established.

Presbytery. Until *c.* 1812 the residence of the priests was in Gothersgade; after the sale of the property that year they moved to Sjællandsgade, east of the church. A major rebuilding was carried out in *c.* 1853. The present presbytery was built in 1957-58 by Ib Zachariassen, Fredericia, south of the church. Behind the front buildings towards Gothersgade and Sjællandsgade since the oldest times there has probably been a *presbytery garden*, which was however used in the period 1797-1830 as a churchyard.

School. In the earliest period there was presumably a school in the presbytery, while *c.* 1767 a four-bay brick 'schoolhouse' was established west of the church. The property was rebuilt in 1848 on the initiative of the brothers Anton and Franz Schütten. A new school, the *Skt. Knud Boys' School*, was built in 1866-67 in Gothersgade, north of the old presbytery; in 1905 it was superseded by the present building, south west of the presbytery, erected by the architect J. Jespersen, Fredericia. The lowest floor of the older school building was temporarily incorporated in the west end of the church around 1923, but since 1985-86 it has been furnished as a locality for the young and the congregation.

Hospital. Built in 1885 by the architect Philip Smith, Copenhagen, west of the old school building of the Sisters of St. Joseph instead of a temporary hospital established in 1878 in the former presbytery in Gothersgade. In 1932 the

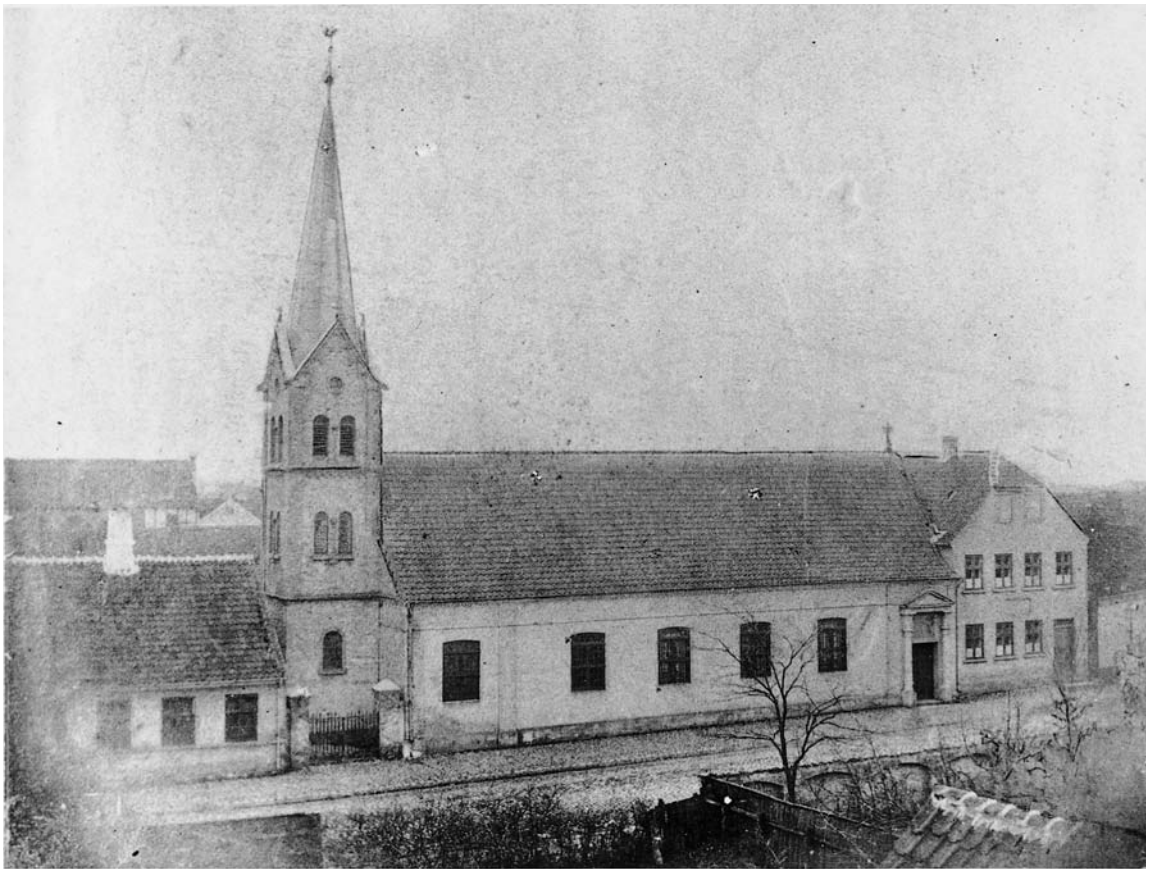

Fig. 73. Kirkens facade mod Sjællandsgade. Foto mellem 1872 og 1885. Ved embedet. – *Facade towards Sjællandsgade, between 1872 and 1885.*

hospital was supplemented by a larger building on the corner of Sjællandsgade and Vendersgade (architect H. Zachariassen, Fredericia). The new St. Joseph Hospital, which has a domed *chapel,* has belonged to the Fredericia town council since 1949 and is used as an old people's home.

†*Chapel 1687-1767.* Built in half-timbering in 1687-88 in the same place as the present church. According to a priest's report the site area was *c.* 14.3×7.4 m in length and width. Extensive painting of the ceiling and walls of the church interior was revealed *c.* 1980 on (†)planks, used secondarily as floorboards in the loft of the present church (figs. 13-15, 34, 71 and pp. 444-47,463).

The present *church* was built in 1767 on the site of the older building and with about the same dimensions (16.5×8.5 m). The church was however brick-built (small yellow bricks in cross-courses) with a hipped roof. In accordance with local regulations the *exterior* had the appearance of an ordinary citizen's house with the entrance through a gate and without decorations. However, the single wall surface towards Sjællandsgade was broken up by four rectangular window openings; a base and corner pilaster strips with billets produced a discreetly emphasized of the structure. The †*entrance door* in the west was removed when the church was lengthened in 1872; however, the door panel seems to have been re-used in a garden door in the extension. The original *construction plaque* is today above the present portal towards Sjællandsgade. There was a †*priest's door* in the south east. The *interior* is dominated by rich stucco work with rocaille and fruit ornamentation with bows, possibly made by a local master, the plasterer Christian Møller, who actually lived

in Sjællandsgade. The ceiling projects from a high cavetto.

The name of the architect is not evident from the archives, but the building is closely related to the just three-years-older Austrian †Legation chapel in Bredgade, Copenhagen, probably built by the Court Carpenter Franz Joseph Zuber. His son, the Royal Inspector of Buildings Christian Joseph Zuber, later moved to Fredericia and was buried with his wife in the St. Canute's Churchyard.

Later annexes and changes. A presumed planned internal *sacristy*, probably with a confessional, seems to have been abandoned early. However, at least before 1811, there was a sacristy, a five-bay brick pent-roofed building, at the chancel gable. In 1840 this was replaced with a two-storey annexe in full width and height.

The *tower* at the eastern end was built in 1865 in three storeys with a pointed gable and steeple by an architect called Hensel, in the Neoromanesque or 'Byzantine' style as a deliberate contrast with the actual church's more 'civilian' appearance. On the same occasion the roof structure of the church was changed and a new gable was built. A (†)*roof cross* of wrought iron has later been taken down.

In 1872 the church was lengthened towards the west by Peter Jacob Harder. On this occasion the church was given a more dignified main entrance, and in the interior an †organ loft was installed. On the same occasion the floor was drained, and the plaster ceiling seems to have been renewed. In 1907 the older Schüttens School was partly annexed for the purposes of the church. This extended the organ loft to the west. Around 1923 this was removed and the actual lower floor of the older school building was added to the church. At the same time electricity and heating were installed, and around 1980 the cladding of the steeple was renewed. Around 1985 the older extension of the western end was abandoned and the western wall of the church was closed again, while congregation rooms were established in the adjacent areas (architect Erik Einar Holm, Jebjerg). Around 1990 a major refurbishing of among other things the floor and heating system was carried out (architect Ib Zachariassen, Fredericia)

FURNISHINGS. From the first chapel (1688-1767) several items are preserved. The oldest is the above-mentioned *altar slab* (p. 460), which might come from a portable altar used from *c.* 1674 in the earliest services in the town. In the accompanying reliquary there may be relics of the church's patron saint, St. Canute. Probably from the construction period too are fragments of an illusionistically painted (†)*high altarpiece* and perhaps a similar decoration of a *side altar* (figs. 34, 71, p. 463). Testimony to private donations from the first half of the eighteenth century is a number of altar vessels, a *thurible* (1742, fig. 45, p. 471) and *mass jugs* with a related *tray* (1744, figs. 41-43, p. 469). The first of these was donated by the merchant Pietro Bianco, while in 1744 Johann Christian von Geistler, a son of the commandant in Fredericia, Major-General Gustav Vilhelm von Geistler, and Eva Maria von Lüttichau donated the jugs and tray. Everything was made by local masters – Christian Vilhelm Schlegel, Fredericia, and Peter Normand, Randers. The von Geistler family, like other members of the congregation, contributed a number of now-vanished gifts including †*altarcloths*, †*chalice*, †*vestments*, a †*pulpit*, a †*family pew* and †*flower vases*. Probably the finest preserved treasures are the church's altar plate, consisting of a *chalice* with *paten*, a *monstrance* and *ciborium*, all in the Rococo style and probably made in the mid-1700s (figs. 4, 29, 38-40, pp. 465, 468-69). This means they could theoretically be either from the older church building or perhaps rather represent new acquisitions for the new church from 1767. All bear marks and masters' stamps from Aachen.

The furnishings of the present church are similarly dominated by the Rococo – the altar assembly with its *tabernacle, altar candlesticks* and the *pews* (figs. 18, 30-33, 74, pp. 460 ff., 470, 475). From the early decades of the nineteenth century comes a number of items in the Empire style, including a *communicants' cup* from 1803, stamped by Jens Bierring and Frederik Hogrefe, both from Vejle (fig. 36, p. 466), a horseshoe-shaped *wafer box* (for lunulae) and a *thurible*, the last of these made by

Fig. 74. Interiør mod øst, antagelig o. 1900. Foto ved embedet. – *Interior looking east, probably c. 1900.*

Jens Jensen Winge, Fredericia (fig. 36, pp. 467, 471). The *font* was donated by the Copenhagen wine merchant Christian Peter Bianco (†1813), while the *baptismal ewer* was supplied by Christian Ernst Struntze, Fredericia (figs. 36, 51, p. 474). A *wafer box* (recast or repaired in recent times) is stamped 1828 and bears the name of the donor, Johann Spetzler, also of Fredericia (p. 467).

The incumbency of Johannes von Euch (later Vicar Apostolic and Bishop) at the church in 1864-84 left its traces in 1865 on the erection of the church tower and the acquisition of a pair of *bells* (pp. 451, 482), followed around 1872 by a radical renovation of the church. A large number of furnishings probably come from this time and from the subsequent refurbishing in 1907, including several *textiles*, small *altar utensils* and a number of *sculptures and paintings* (pp. 462, 466 ff.). Among the last of these a Late Medieval crucifix should be mentioned (fig. 60, p. 479) as well as a painting of a Madonna and Child with Saints, apparently a Venetian work of the sixteenth century (fig. 61, p. 479).

From a restoration of *c.* 1923 come the present *pulpit* and the church's *Stations of the Cross* (figs. 26, 53, pp. 475, 478). At the same time the †*organ* and (†)*altar rail* were renewed, but later both were removed (figs. 23, 26, 59, pp. 454, 477). Two *brass chandeliers* and a number of *wall lampettes* were donated in 1926, while two new *bells* (one cast from an older bell) were supplied in 1928-29 from Lübeck (fig. 18, pp. 481-82). In recent times more individual objects have been added (including a free-standing *Communion table* (fig. 31, p. 461)), and the furnishings have undergone several repairs, most recently around 1990. In the

same connection an attempt has been made to recreate the original light-toned colour scheme of the church from the construction period. In connection with the taking-down of the organ *c.* 1985-86 a number of items changed places. Among other things the font was moved to the south east and placed opposite the pulpit, now in the north east, while the older side altar figures are now placed at the west end of the church.

SEPULCHRAL MONUMENTS. Although burials were carried out from the earliest period, not only in the St. Michaelis Churchyard, but also in the actual church interior, few of the older monuments have been preserved. All but one of a number of tombstones from the church floor appear to have been removed around 1872, while as early as 1832 there were complaints about the removal of the stones from the temporary churchyard (1797-1830) in the present presbytery garden. In the church itself there is only a tombstone for Johan Gerhard Schwartz (†1804), while tombstones have been set up on and by the church wall for Cornelius Barring (†1704) and Arent Diricsen (†1705(?)) and a (†)monument was erected in 1908 (later partly demolished) to the Spanish captain of horse Antonio Costa (†1808) (figs. 63-66, pp. 484-86).